

ISSN 2306-7365

1996 жылдың қарашасынан бастап екі айда бір рет шығады

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің

ХАБАРШЫСЫ

Н.А.Үсәеві UKTÜ Bilteni
№3 (91)

Вестник МКТУ им. Х.А.Ясауи
ҚЫРКҮЙЕК-ҚАЗАН

Bulletin of IKTU named N.A.Yasawi
2014

Қоғамдық ғылымдар сериясы

БАС РЕДАКТОР

физика-математика ғылымдарының докторы, профессор
УӘЛИХАН СЕЙДІЛДӘУЛЫ ӘБДІБЕКОВ

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

ЕРГӨБЕК Құлбек Сәрсенұлы
филология ғылымдарының докторы, профессор

-Бас редактордың орынбасары

ӘБІЛДАЕВА Гүлжан Елібайқызы

-аға редактор

БАЙҒҰТ Мадина Жүсіпқызы

-көркемдеуші редактор

ҚҰРЫЛТАЙШЫ
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

А Қ Ы Л Д А С Т А Р А Л Қ А С Ы

Әтемова К.	- педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Батмаз Эфтал	- доцент, доктор (Түркия)
Балтабаева А.Ю.	- философия ғылымдарының кандидаты, ХҚТУ профессоры
Беркімбаев К.М.	- педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Белл Херман	- доктор, профессор (Ұлыбритания)
Ергөбек Қ.С.	- филология ғылымдарының докторы, профессор
Еркибаева Г.	- педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Женгиз Режеп	- доцент, доктор (Түркия)
Жолдасбаев С.Ж.	- тарих ғылымдарының докторы, профессор
Куталмыш Мехмет	- доктор, профессор (Түркия)
Кутлу Сөнмез	- доктор, профессор, (Түркия)
Нажи Әнал Мехмет	- доцент, доктор (Түркия)
Накипов Б.	- заң ғылымдарының докторы, профессор
Нұсқабаев О.	- социология ғылымдарының докторы, профессор
Мұхамеджанов Б.	- педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Оразов Ш.	- педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Пала А.	- доктор, доцент (Түркия)
Тәукебаева Р.Б.	- филология ғылымдарының кандидаты, ХҚТУ профессоры
Тұрсын Х.	- тарих ғылымдарының докторы, профессор
Уразбаев Қ.Б.	- филология ғылымдарының кандидаты, ХҚТУ профессоры
Шенгүл Идрис	- доктор, профессор (Түркия)

*Журнал Қазақстан Республикасының Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері
жөніндегі ұлттық агенттігінде 1996 жылғы 8 қазанда тіркеліп, №232 куәлік берілген.*
Индекс №75637

*Журнал 2013 жылдың қаңтар айынан бастап Париж қаласындағы
ISSN орталығында тіркелген.*
ISSN 2306-7365

Редакцияның мекен-жайы:

161200, Қазақстан Республикасы, ОҚО, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29, 507-бөлме
☎ (8-725-33) 6-36-36 (1960), E-mail: islam2006-82@mail.ru

*Журнал Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің
«Тұран» баспаханасында көбейтілді.*

Көлемі 70x100 1/6. Қағазы офсеттік. Офсеттік басылым.

Шартты баспа табағы 7.25. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 548. ©

ӘОЖ 372.651 104

Е.НҰРАХМЕТОВ

филология ғылымдарының докторы, профессор
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

М.О.СЫЗДЫҚОВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР ӘДІСТЕРІ

Бұл мақалада ойын элементтерін пайдалана отырып оқушылардың ағылшын тілі сабағына қызығушылығын арттыру.

Бүгінгі таңда қоғамымыздың даму бағытында жан-жақты дамыған сауатты, саналы азамат тәрбиелеу мәселесі жүктеліп отыр. Мұндай мақсаттың баянды болуы оқу-ағарту жүйесінің үлесіне түсетінін ескерсек, білім негізі бастауыштан басталғандықтан, жас жеткіншектердің білімді, білікті болуында ойынның алатын орны ерекше.

Ағылшын тілін оқытып үйретуде көптеген ойындарды қолданамын. Ойынның негізгі мақсаты – оқушыны қызықтыра отырып білімді берік меңгеру болса, менің міндетім – сол ойын түрлерін пайдалана отырып, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыру және әр тақырыпты жете меңгерту, оқушыларды өздігінен жұмыс істей білуін ой белсенділігі мен тіл байлығын арттыра түсуге түрлі дағды мен шеберлікті меңгертуге қол жеткізу.

Мектеп оқушыларына шетел тілін оқытудағы бір негізгі аспект ол ойын элементтерін тиімді пайдалану болып табылады. Әр сабақ процесінде қандай дидактикалық ойын қолдануға болатынын сабақтың мазмұнына, мақсатына жас ерекшелігіне сәйкес таңдау керек. Сабақтағы ойын – ұжымдық еңбек.

Кілт сөздер: ағылшын тілі, ойын технологиясы, оқыту, қызығушылығын арттыру.

Адамзаттың көптеген жылдар бойғы ойнау тәжірибесі ойынның білімдік құндылығын дәлелдеді. Ойынның шығу сырын ғалымдар жүздеген жылдар бойы зерттеп келеді. Ойын өмірде пайдасыз көрінгенмен аса қажетті көрініс, құбылыс. Ойын балалардың оқуға, еңбекке деген белсенділігін, қызығушылығын арттырудағы басты құрал. Ойын барысында балалардың белсенділігі, шығармашылығы дамиды. Ал мұғалімнің міндеті – балаларды ойынға өз қызығушылығымен, ынтасымен қатысуын қамтамасыз ету [1].

Ағылшын тілі мұғалімдерінің оқу-тәрбие жұмысының негізгі саласы сабақ. Сабақ үстінде оқушылардың біліктілігі, іскерлігі, дағдысы, дүниетанымы дамиды. Негізгі бетбұрыс оқушы білімінің сапасын арттыру, ол дегеніміз түпкі нәтижені көре білу, яғни оқушыға берген біліміміздің қайтарымын көру. Ол үшін сабаққа сыныптағы оқушының барлығын қызықтыра отырып қатыстыру қажет. Бес саусақ бірдей емес, яғни әр оқушының сабаққа қызығушылығы, дүниетанымы, даму ерекшеліктері әртүрлі. Сондықтан оқушылардың осы топтарына әртүрлі деңгейде талап қоюға тура келеді. Ал ойын элементтері кез-келген оқушының қызығушылығын тудырады. Тіпті нашар оқитын оқушының өзі ойын арқылы берілген тапсырмаларды асқан қызығушылықпен, белсенділікпен орындайды. Оқушылардың қызығушылықтарын туғызатын ойындардың бірі – дидактикалық ойындар [2].

Ойын элементтерін қолдана отырып мұғалім оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын, зейінін арттыру мақсатында әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданады. Атап айтқанда, мұғалім ойын жағдаяттарын туғыза отырып, әртүрлі заттарды қолдану арқылы сұрақтар қойып, затты көрсетіп, түсіндіріп ойын сюжетін құрастырады.

Ағылшын тілі сабақтарында дидактикалық ойындарды жаңа тақырыпты түсіндіру барысында, қайталау, пысықтау, жаттығу сабақтарында да пайдалануға болады. 5,6 сынып оқушылары әлі де ойын баласы, сондықтан мұғалім оларды жалықтырмай әртүрлі ойын түрлерімен сабақты қызықты өткізуге тырысуы қажет. Ойындар оқушылардың ой- өрісін дамытып, ойлау қабілетін арттырумен қатар, үйретілген, өтілген тақырыптарды саналы да берік меңгеруге үлкен әсер етеді. Ойын оқу пәндерінің мазмұнымен тығыз байланыста жүргізілгенде ғана дұрыс нәтижелер береді.

Ойын арқылы оқушы нені меңгереді?

1. Оқушылар нақты қызмет тәжірибесін меңгереді.
2. Оқушылар тек бақылаушы ғана емес, өздері қатыса отырып қиын мәселелерді өз бетінше шеше білуге үйренеді.
3. Оқу процесінде алған білімді нақты істе қолдана білуге мүмкіндік береді.
4. Оқушы әрекетіне негізделген оқу көлемін басқарады.
5. Уақытты үнемдеуге үйретеді.
6. Оқушылар үшін психологиялық жағымды.
7. Ойын барысында шешім қабылдау оқушылардан аса жауапкершілікті талап етеді.
8. Оқушылар үшін қауіпсіз [3].

Ағылшын тілі сабағында ойын технологиясын қолдану арқылы оқушылардың тілге деген қызығушылығын қалыптастыруда еңбек, ойын және оқу ерте кезден-ақ адам тіршілігінің негізгі үш тірегі болып есептелінген. Ол балалар үшін кәмілетке келгенше жүріп өтетін өмір сатысы.

Ойын технологиясы балалардың айналасын тану қызметіндегі белсенділігі мен шығармашылығының қалыптасуына жолды кең ашатын табиғи құбылыс. Атақты педагогтар В.А.Сухомлинский, Н.К.Крупская, К.Д.Ушинский ойынның балалардың ой-өрісін дамытуда, дүние танымын қалыптастыруда тәжірибелік маңызы зор екенін атап көрсеткен [4].

Ойын арқылы оқыту технологиясы ағылшын тілі сабақтарында кеңінен қолданылады. Әр мұғалім технологияның нәтижесін дұрыс болуы үшін мынандай жағдайларды ескеруі қажет:

- Әр ойынның тәрбиелік, білімділік, дамытушылық маңызын алдын-ала жете түсініп, оның балаларға қандай нәтиже беретіндігін анықтау
- Ойын жүргізетін орынның мүмкіндігі, ойын жабдықтарының эстетикалық талаптарға сай болуы, алдын-ала әзірлеу.
- Сыныптағы оқушылардың жас, психологиялық ерекшеліктеріне, білім деңгейлеріне, сөздік қорына сәйкес келуі.
- Ойын кезіндегі қозғалыс, техникалық қауіпсіздіктен қамтамасыз ету.
- Ойынның, сабақтағы ойын элементтерінің оқушылардың ынтасын тартып, пәнге деген қызығушылығын арттыруға бағытталуы.

Ойынның сабақ барысында басты мақсаты – білім беруді ойынмен ұштастыру. Баланың ойынға белсенді түрде қатысуы оның ұжымдағы басқа да әрекеттерін айқындайды. Ойын бір қарағанда қарапайым құбылыс не әрекет сияқты болғанымен, ол ұжымдық әрекет. Ойын арқылы оқушының: қисынды ой-қабілеті дамиды; өздігінен жұмыс істеуге үйренеді; сөздік қоры байиды, тілі дамиды; зейіні қалыптасады; байқампаздығы артады; өзара сыйластыққа үйретеді; ойынның ережесін бұзбау, яғни, тәртіптілікке баулиды; бір-біріне деген оқушы сенімі артады; сабаққа қызығушылығы артады.

Сабақ барысында оқушы зейінін сабаққа аудару, ауызша сөйлей алу және жазу дағдысын қалыптастыру, пәнге деген қызығушылығымен өз бетінше жұмыс жасай алу қабілетін дамытуда дидактикалық ойындардың үлесі зор десек болады. Ойын арқылы бала көптеген мәліметтер алады, психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Баланың жас ерекшелігіне, сабақтың мақсатына сай ұжымдастырылған ойындардың берері мол.

Келешекте жаппай 12 жылдық білімге көшетіндіктен 12 жылдық білім беру бойынша мемлекеттік стандарт жобасын алып қарасақ та оқытудың ойын технологиясына үлкен мән берілген. «Пәндік, пәнаралық сипаттағы дидактикалық және сюжеттік, рөлдік ойындар білім алушыға өзін танытуға, жолдастарының пікірімен санасуға, көпшілік алдында сөйлеу қабілетін үйренуге, жан-жақты білімін көрсетуге мүмкіндік береді. Рөлдік, сюжеттік ойындардың көмегімен білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыратын оқу міндеттерін шешуге болады.

Ойын арқылы оқушының білімі мен бейімін, жеке тұлғалық қасиет-қабілеттерін арттыру мүмкіндіктері зерттелген. Ойындардың қажеттілігін

іріктеп ала білу – ұстаз шеберлігіне байланысты. Оқушының тілін дамытуда сөздік ойындарын қолдану тиімдірек. Сондай ойындардың бірі – «XXI – ғасыр көшбасшысы».

Тақырыбы: XXI – ғасыр көшбасшысы.

Мақсаты: оқушылардың білім деңгейін анықтап, тез ойлауға, есте сақтауға, өз ойын жан-жақты толық жеткізе білуге үйрету. Пәнге деген қызығушылығын арттыру.

Барысы:

1. «*Bәйге — baige*» әртүрлі жұмбақтар шешу.

A: Without a tongue,

Without an ear,

I can speak,

A sing

And hear. (a tape recorder)

B: It runs and runs

ut never kun out,

flows at. I'm talking about? (a river)

C: Has no legs

But jast for ful

It is always

On the run. (a ball)

D: This colored chalk

In a holder of wood

For driving and writing

Is perfectly (a pencil)

2. «*Ең жақсы сөйлеуші — The best speaker*»

Тақтадағы қалташадан суреттерді алып, оны ағылшын тілінде бейнелеу.

3. «*Полиглот — Polyglot*»

1. Батыр туса ел ырысы, — жауса, жер ырысы. (Жаңбыр, дождь, rain)

2. Не істесеңде – істе, Ойламай іс қылсаң, қор болмайсың. (Ойлау, думать, think)

3. Жақсы жаныңа —, Жаман малыңа —. (Дос, друг, friend)

4. Өз елімнің басы болмасам да, Сайының — болайын. (Тас, камень, stone)

5. Ел жаусыз болмас, Жер — болмас. (Тау, гора, mountain)

4. «*Көкпар — kokpar*» сандарды таңдайды.

1. How many states are in the USA? (50)

2. What is the national symbol of England? (a red rose)

3. Country consists of 4 parts? (the UK)

4. Where is the Kazakhstan situated? (Asia)

5. Who was the first president of the USA? (George Washington)

6. Why did France give the statue of liberty to America? (symbol of friendship)

7. Name there main parts of London? (the city, the west end, the east end)

5. «Дұрыс па? – Is it right?»

Қысқаша әңгіме оқылады. Оқушылар не түсінді оны қағаз бетіне сурет түрінде түсіреді.

6. «Кім көп біледі? – Who knows more?»

Грамматикалық тапсырма беріледі. Берілген сөздердің ішінен зат есімді, етістікті, ысн есімді теріп жазу.

The end

Сайыс-сабақ соңында сарапшыға сөз беріліп, жеңімпаз оқушы анықталады.

Оқытушы ойынның жүру барысында оқушылардың түгел қатысуын қадағалаумен қатар оларды ойын үстінде дұрыс шешім қабылдай білуге жетелеуі маңызды болып табылады.

Мектептегі шетел тілін оқыту әдістемесі бойынша ойындарды екі түрге бөлуге болады. Олар: дайындық ойындары және шығармашылық ойындары. Дайындық ойындарына грамматикалық, лексикалық, фонетикалық және орфографикалық ойындар жатады. Грамматикалық құрылымдарды есте сақтау қиындау және оқушыны жалықтырып жібереді. Сол себептен ойын бұл тапсырманы жеңілдетеді. Мысалы, затты тығып қойып, ағылшын тілінде «Менің көзілдірігім қайда?» немесе «Мынау не?» деп сұрақ қою. Сөз орын да есте сақтау оңай емес болғандықтан, ойын ойнатқан жөн деп есептеймін. Мысалы, «Домино», «Бинго» ойындары, қызықты геометриялық фигураларды сызып, оның әр бұрышына сандарды немесе әріптерді эстетикаға сай, ретсіз жазып қойып, атап беру. Фонетикалық ойындар сөзді дұрыс айтуға арналған. Ал орфографикалық ойындардың мақсаты сөзді қатесіз жазу.

Қытай даналығында: «Маған айтсаң, мен ұмытып қаламын; маған көрсетсең, мен есімде сақтаймын; ал өзіме әрекет жасауға мүмкіндік берсең, мен үйренемін» деп айтылғандай, біз балаға бір ақпаратты тек айтып қана қойсақ, ол ұмытып кетуі мүмкін, көрсетсек есінде қалуы мүмкін, ал ойын үрдісінде баланың өзіне жасауға мүмкіндік берсек, бала өзі үйреніп кетуі әбден мүмкін. М.Жұмабаев «Ойын – бала үшін өмірлік тәжірибе» - деп атап көрсетсе, ал, шетелдік ғалым Ж.Пиаже «ойын-баланың рухани дамуының негізі» – деген, сонымен қатар, К.Левин, Л.С.Выготский, Д.Б.Эльконин сияқты ғалымдар да өз еңбектерінде ойын әрекетінің оқу үрдісінде маңызды құрал болып табылатындығын атап көрсеткен [5].

Қорытындылай келе, дидактикалық ойындар оқушылардың таным белсендігін жандандыратын, өздігінен ойлауын дамытатын тәсілдердің бірі. Олар кез-келген оқу материалын қызықты да тартымды қылып, оқушылардың көңілді күйін көтеруге, өздерінің жұмыстарына қанағаттануға және білім үрдісін жеңіл меңгеруге көмектеседі. Сабақ барысында ойын арқылы дамытуға арналған тапсырмалар жүйелі бағыттталып, ұйымдастырылып

отырса сонда ғана мұғалімнің сабақ мақсатына жеткізуіне мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Иманқұлова С.* «Жаңаша оқыту әдістемесі» //Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің хабаршысы, Филология сериясы, №1, 2006. – 97-98 б.б.
2. *Сақтағанова М.С., Алиева Н.Қ., Айтбаева Н.Қ.* «Ағылшын тілін оқытудың әдістері» //Білім, №3, 2006 ж. 43 б.
3. *Ботагарина Г.* «Ағылшын тілін оқытудағы бүгінгі белес» //Білім, №3, 2006 ж. 70 б.
4. *Құлжанова Н.* Ойын мақсатын талдау және ойын мәні //Қазақстан мектебі-2001.-№1, 74 б.
5. *Ахметов Н.К., Хайдаров Н.Ж.* Игра как процесс обучения. – Алма-Ата: Знание. 1985. – 48 с.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается методика обучения английского языка с использованием игровых технологий, игровой метод обучения не только позволяет усилить интерес учащихся к изучаемому предмету, но и помогает им свободно выразить свои мысли, мнения, позицию, а также выслушать, дополнить и оценить ответ собеседника.

(Нұрахметов Е., Сыздыкова М.О. Использование некоторых методов игровых технологий на уроках английского языка)

SUMMARY

The article deals with the effectiveness of using game technologies in teaching English. Game method in teaching gives an opportunity not only to increase students' interests in the subject, but also to develop their skills in expressing minds, listening to another person's answer, completing it and saying its advantages and disadvantages.

(Nurahmetov E., Syzykova M.O. Some Methods of Using Game Technologies in English Lessons)

UDC 372. 651 10 44

N.K.АЙТБАЙЕВА

Candidate of Philology science,
associated professor of IKTU named after Kh.A. Yasawi

N.R.ABDUSSATTAROVA

Master student of IKTU named after Kh.A. Yasawi

SLANG IN MASS MEDIA

Slang is a controversial topic nowadays, and the debate on its definition, classification and linguistic relevance is still heated. The concept of slang has been inaccurately defined by many lexicographers who tend to restrict it to colloquial or bad language, and the term has been imprecisely used by many sociolinguists who conflate it with such language varieties as cant, jargon, dialect, vernacular or accent.

Key words: slang, learners, classroom, Mass Media.

Slang, informal, nonstandard words and phrases, generally shorter lived than the expressions of ordinary colloquial speech, and typically formed by creative, often witty juxtapositions of words or images. Slang can be contrasted with jargon (technical language of occupational or other groups) and with argot or cant (secret vocabulary of underworld groups), but the borderlines separating these categories from slang are greatly blurred, and some writers use the terms *cant*, *argot*, and *jargon* in a general way to include all the foregoing meanings.

For example **J. B. Greenough** and **C. L. Kitteridge** define slang as follows:

“Slang ...is a peculiar kind of vagabond language, always hanging on the outskirts of legitimate speech but continually starting or forcing its way into the most respectable company”

“**Longman Dictionary of Contemporary English**” affirms that: “Slang is a very informal language that included new and sometimes not polite words and meanings, is often used among particular groups of people and usually not used in serious speech or writing”

The “**New Oxford English Dictionary**” defines slang as follows:

- a) the special vocabulary used by any set of persons of a low or disreputable character; language of a low and vulgar type;
- b) the cant or jargon of a certain class or period;
- c) language of a highly colloquial type considered as below the level of standard educated speech, and consisting either of new words or of current words employed in some special sense” [1].

We can notice that this word has mostly negative connotations, but there also

exist some definitions that lead closer to the better understanding of the notion. For example “**Oxford Advanced Learner’s Compass**” affirms that: “Slang is very informal words and expressions that are common in spoken language, especially used by particular group of people, for example, children, criminals, soldiers, etc.”

It is very interesting to observe that not only the criminals and vagabonds are in the list of the social groups using slang but and the children and soldiers, moreover children are mentioned first in this list.

So we can see, that the modern linguists begin to change their attitude towards the concept of slang in general.

Origins of Slang

During the Middle Ages, certain writers such as Chaucer, William Caxton, and William of Malmesbury represented the regional differences in pronunciations and dialects. The different dialects and the different pronunciations represented the first meaning for the term "slang".

Slang tends to originate in subcultures within a society. Occupational groups (for example, loggers, police, medical professionals, and computer specialists) are prominent originators of both jargon and slang; other groups creating slang include the armed forces, teenagers, racial minorities, ghetto residents, labor unions, citizens-band radiobroadcasters, sports groups, drug addicts, criminals, and even religious denominations (Episcopalians, for example, produced *spike*, a High Church Anglican). Slang expressions often embody attitudes and values of group members. They may thus contribute to a sense of group identity and may convey to the listener information about the speaker’s background. Before an apt expression becomes slang, however, it must be widely adopted by members of the subculture. At this point slang and jargon overlap greatly. If the subculture has enough contact with the mainstream culture, its figures of speech become slang expressions known to the whole society. For example, *cat* (a sport), *cool* (aloof, stylish), *Mr. Charley* (a white man), *The Man* (the law), and *Uncle Tom* (a meek black) all originated in the predominantly black Harlem district of New York City and have traveled far since their inception. Slang is thus generally not tied to any geographic region within a country [2].

A slang expression may suddenly become widely used and as quickly date (*23-skiddoo*). It may become accepted as standard speech, either in its original slang meaning (*bus*, from *omnibus*) or with an altered, possibly tamed meaning (*jazz*, which originally had sexual connotations). Some expressions have persisted for centuries as slang (*booze* for alcoholic beverage). In the 20th century, mass media and rapid travel have speeded up both the circulation and the demise of slang terms. Television and novels have turned criminal cant into slang (*five grand* for \$5000). Changing social circumstances may stimulate the spread of slang. Drug-related expressions (such as *pot* and *marijuana*) were virtually a secret jargon in the 1940s; in the 1960s they were adopted by rebellious youth; and in the 1970s and '80s they were widely known.

A slang expression may suddenly become widely used and as quickly die. It may become accepted as standard speech, either in its original slang meaning (bus from omnibus, taxi, piano, phone, pub mob, dandy) or with an altered, possibly tamed meaning (jazz, which originally had sexual connotations). Some expressions have persisted for centuries as slang (booze for alcoholic beverage). In the 20th century, mass media and rapid travel have speeded up both the circulation and the demise of slang terms. Television and novels have turned criminal cant into slang (five grand for 5000). Changing social circumstances may stimulate the spread of slang. Drug-related expressions (such as pot and marijuana) were virtually a secret jargon in the 1940s; in the 1960s they were adopted by rebellious youth; and in the 1970s and '80s they were widely known. But this must be done by those whose mother tongue is English. They and only they, being native speakers of the English language, are its masters and lawgivers. It is for them to place slang in its proper category by specifying its characteristic features [3].

Many words formerly labeled as slang have now become legitimate units of the Standard English. Thus, the word "kid" (=child), which was considered low slang in the 19th century, is now a legitimate colloquial unit of the English literary language.

It sounds unbelievable but not so long ago the words: of course, to take care, to get up, lunch were considered to be slang. "Lunch" entered the language after World War I is not used in some books that prefer "dinner" to "lunch".

So, if to draw a line, we can say that language is very informal use of words and phrases for more colorful or peculiar style of expression that is shared by the people in the same social subgroup, for example, computer slang, sports slang, military slang, musicians' slang, students' slang, underworld slang, etc. Slang is not used by the majority of native speakers and many people consider it vulgar, though quite a few slang phrases have already come into standard usage. Slang contains many obscene and offensive words and phrases. It also has many expressions that are acceptable in informal communication. Slang is highly idiomatic. It is flippant, irreverent, and indecorous; it may be indecent or obscene. Its colorful metaphors are generally directed at respectability, and it is this succinct, sometimes witty, frequently impertinent social criticism that gives slang its characteristic flavor. Slang, then, includes not just words but words used in a special way in a certain social context [4].

Practical Part

Slang in Newspapers and Magazines

“The Daily Star”

• The 45-year-old actress has **kept a low profile** since her public split from husband Jesse James after she won the Best Actress Oscar for her role in *The Blind Side* earlier this year (about Sandra Bullock).

➤ **keep a low profile - to hide.**

• Superstitious Rihanna fears her Last Girl On Earth tour is cursed... Call me controversial but I wonder if partying until 4am after each **gig** has anything to do with it?

- **Gig** - a playing engagement for a musical artist or band.

“The Telegraph”

• Shrek: Hollywood's big, green money machine

David Gritten explains why DreamWorks has been reluctant to kill off its monstrous **cash cow**.

- **Cash cow**- business or investment that provides a steady income or profit.

• All major studios are now mere "film divisions", **cogs in the wheel** of giant conglomerates run by moneymen who care little for the quality of what we see on cinema screens.

- **cog in the wheel** - an unimportant person/part in a larger organization [5].

“The Sun”

• Jordan Told To **glitz up** a wedding

➤ **Glitz** - ostentatious showiness; gaudiness or glitter (**glitz up** here means to invite more celebrities to her wedding)

“The People”

• “We’ll **give it a shot**, guys”- said Kristen.

- **to give it a shot** - to attempt

• Mitchell **tweets** about being mugged

- **To tweet** – to post a message on Twitter

• “Jamie went mental when he saw the pictures and Fernando was made the **fall guy**”.

- **A fall guy** - a person who is blamed for something bad.

• Kylie Minogue looking great. Here's gorgeous Kylie Minogue showing off her **untampered-with** face in New York

- **untampered-with** – pure, here- with no botox or plastic surgery.

Slang on TV

Revision 3 Internet television. “The Pop Siren Show”

• “I know, I rule!”

- **To rule** - to be excellent.

• “Can you see some girls go **gaga**?”

- **gaga**(adj)- crazy

• “No matter what, we’re **hanging online** twenty four-seven”

- To **hang online**- to be online [6].

“Celebrity Gossip” by the CleverTV company.

• “The original movie has **bombed at the box offices**”(about “Buffy the vampire slayer”)

- **box office bomb** – flop

- “Are Justin and Miley visiting **Splitsville**? We're breaking it down right here on ClevverTV.” (about Miley Cyrus and her boyfriend)

- To visit **Splitsville** – to split up or to break up.

Slang On Radio

- “I was absolutely **blown away**” - Louie Spence choreographer and television personality (The Sun Radio)

- To be **blown away** – to be extremely surprised.

- Just send us some **cheeky** e-mail (BBC Radio 1)

- **Cheeky** - smart aleck

- Spastic Waves is an experimental radio show looking to possibly **push the envelope**

- **push the envelope** - approach or extend the limits of what is possible. Originally aviation slang, relating to graphs of aerodynamic performance

REFERENCE

1. The Oxford dictionary of modern slang - John Ayto / John Simpson. Published by Oxford University Press. 1992.

2. Dictionary of contemporary slang - Tony Thorne. Published by Bloomsbury / London. 1997.

3. Partridge, Eric. Dictionary of Slang and Unconventional English. Macmillan, 1985. A classic, with 7,500 entries; first published in 1937.

4. Peter van der Merwe, Origins of the Popular Style (1989, reissued 1992),

5. Webster's Revised Unabridged Dictionary, © 1996, 1998 MICRA, Inc

6. Wentworth, Harold and Flexner, Stuart Berg. Dictionary of American Slang. Crowell, 2d ed., 1975.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада сленг құбылысының пайда болуы, оның анықтамасы және БАҚ-та қолдану мәселелері арқылы қоғам сана-сезіміне, оның мінез-құлығына және өмір салтына ықпалы зерттелінеді.

(Айтбаева Н.А., Абдусаттарова Н.Р. Бұқаралық ақпараттар құралындағы сленг)

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются происхождение сленга, его определение и проблемы использования сленга в СМИ, которые оказывают влияние на общественное сознание, его поведение и жизненный уклад.

(Айтбаева Н.А., Абдусаттарова Н.Р. Сленг в СМИ)

ӘОЖ 818 992 7

З.САХИТЖАНОВА

филология ғылымдарының кандидаты,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің аға оқытушысы

З.УМАРОВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

**АЛЫПТАРДЫҢ АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ
ҰҚСАСТЫҚТАРЫ**

Бұл мақалада ағылшын және қазақ фольклорындағы мифтік образдардың типологиясы қарастырылады. Әсіресе, алыптардың, великандардың, дәулердің ағылшын және қазақ фольклорындағы белгілі бір өзгешеліктері ерекшеленеді. Мифтік образдардың типологиясы халықтың дамып отыруының маңызды себебі деуге болады. Бір-біріне жат тілдердегі мифтік образдардың ұқсастықтары мен өзгешеліктерін айрықша анық аңғарамыз. Кез келген фольклорлық, мифологиялық кейіпкерлер тек өзіне тән ерекшеліктері мен жағымды немесе жағымсыз қасиеттеріне ие. Олар әлем мифологиясында өз орнын алған. Алыптардың ерекше дене бітімі мен айрықша күш-қуатты болуының мәні олардың жаратылысындағы жоғарғы күштермен байланысты болуында дей аламыз. Ә.Қоңыратбаев ертегілерде адамға жамандық ойлап жүретін мифтік образдардың бірі – жалмауыз кемпір образын сомдауында тарихи өзгерістердің орын алғанын да байқаған. Жалмауыз кемпірдің құбыжық типін тануға болады. Әр түрлі халықтың фольклорында бұл бейнелер кездеседі және бұл образдарда ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табуға болады.

Кілт сөздері: алыптар, великандар, дәулер, құбыжық, огр, Атлант, Антей, Толағай, Жалмауыз, сиқыр.

Ағылшын мифологиясында алыптардың, великандардың, дәулердің алатын орны үлкен. Кез келген халықтың фольклорындағыдай олар белгілі бір ұқсастықтарымен, өзгешеліктерімен ерекшеленеді. Ағылшын мифтеріндегі басты кейіпкер осы алыптардың бірі – огр (адамжегіш). Огр - алыптар тобының көрнекті түрі. Басқа алыптармен, дәулермен ұқсастығы – денелері үлкен, қолдары қайықтың ескегіндей, иықтары бес қарыс, аламан күштің иесі; басты айырмашылығы – олар шығыс фольклорындағы алыптардай халықтың көмекшісі емес, керісінше, адамдарды ас ретінде пайдаланады.

Огр, әдетте, үлкен, жиіркенішті, адамдармен тамақтанатын құбыжық ретінде бейнеленеді. Огрлар әлем мифологиясында, фольклорында және көркем шығармаларында жиі кездеседі.

Огр көптеген көне дәуірдің классикалық шығармаларында, әсіресе, ертегілерінде сәбилермен қоректенетін құбыжық бейнесінде көрінеді. Бейнелеу өнерінде огрлар, көбінесе, ерекше биік, денесіне сәйкес келмейтін үлкен басты, қалың шашты, терісі ерекше түсті, тойымсыз ашқарақ және күшті дене иесі ретінде суреттеледі [1].

Огрлар мифологияда гиганттармен және канныбалдармен қатар бейнеленеді. Фольклор мен көркем шығармалардың екеуінде де гиганттарға огрлық қасиеттерді береді (мысалы, «Джек және бұршақ талшығы», «Өлім әкелетін гигант Джек», «Пилигримнің саяхатындағы» «Шарасыздық гиганты» және скандинавиялық мифологиядағы «Джотнар»). Ал огрларға керісінше, гиганттық қасиеттер беріледі [2].

Фольклордағы атақты огрлар: «Етік киген Мысықтағы» адамжегіш, «Бармақтай баладағы» адамжегіш, «Шректегі» Фиона мен Шрек. Кейбір жағдайларда огрлар басты кейіпкер болады (мысалы, «Көк сақалдағы» алып, «Сұлу мен Құбыжықтағы» аң, «Беовульфтың» Грендель, Гомердің «Одиссеясындағы» Полифема есімді циклоп, «Теңізші-Синдбадтағы» циклоптар).

Кез келген фольклорлық, мифологиялық кейіпкер сияқты огрлар мен огристер - тек өзіне тән ерекшеліктер мен жағымды немесе жағымсыз қасиеттердің иесі. Олар әлем мифологиясында өз орнын алған.

Ежелгі гректердегі Атлант аспанды иығымен тіреп тұрған, демек, ол да – алып. Оның мұндай ауыр іске баруы өз еркімен болмаған, бұл Батыс пен Шығыс әдебиетінің, соның ішінде мифтік түсініктердің ұқсастығын арнайы зерттеген ғалымдар Атлант образының да мәнін анықтаған. Гомер оны: «Один подпирает громаду длинноогромных столбов, раздвигающих небо и землю», - деп, оның теңіз түбіндегі болып жатқанның бәрінен хабардар екенін де жазған [3].

Түрік фольклорындағы алыптар образы осы кезге дейін арнайы зерттеу нысанына айналған жоқ. Бірақ Стеблин-Каменскийдің: «Они живут в горах и пустынях, сами они полубоги, полугоры» [4], - деген сөзінің жаны бар. Ал, қазақ пен моңғол мифтерін типологиялық тұрғыдан зерттеген А.Тойшанұлы алыптардың географиялық нысандардың жасалуына қатысы бар екенін атай отырып: «Алыптар мифологиядағы әлемді ретке келтіретін жасампаз қаһарманға жуық функция атқарады» [5], - деп атап өткен. Қазақ фольклорындағы Толағай батырдың дүниеге келуінің өзінде мән бар екені айтылады. Мәселен, шұрайлы жерден қоныс алған, малға да, жанға да берекелі мекенге ие болып отырған халықтың: «Бізде барлығы бар. Бірақ сол мал-жанды қорғайтын батырымыз болса екен», - деген бір ғана арманы болған екен деп баяндалады. Халықтың тілегіне сай дүниеге бір нәрестенің жыл санап емес, күн санап ержеткені айтылады. Сол бала қиыншылыққа ұшырап, күйзелген ел-жұрттың жағдайын ойлап, ақсақалдың кеңесімен Алатауға келіп, бала тауды арқалап кетеді. Әуелі ширақ қимылдаған ол бірте-

бірте шаршап, елінің шетіне келгенде тізесі бүгіліп, ұйықтап кетеді. Толағай туралы бұл мәтінде көңіл бөлетін бірнеше фольклорлық сарын бар. Ол – Толағайдың ел қорғар адам ретінде қажет болуы, өз жұртының қамын ойлап, тау алып келуі және шаршап, ұйықтап кеткенінде сол таудың астында қалып, оның географиялық нысанының Толағай аталып кетуі. Ежелгі грек мифтерінде антропоморфты топ құрайтын алыптар бар, олардың бірі – Посейдон мен Геядан туған Антей. Ол жатжерліктерді шайқасқа шақырып, жеңген. Бұл олардың қорғаушы қызметін көрсетеді.

Алыптардың ерекше дене бітімі мен айырықша күш-қуаты болуының мәні олардың жаратылысындағы жоғарғы күштермен байланысты болуында деген А.Н.Афанасьев: «Богатырь (от слова бог) есть существо божественное и потому наделенное необычайными силами и великанскими размерами, приличными грозным стихиям природы», - деп, үлкен өзендердің богатырлар түрінде көрінгенін жазған.

Демек, әлемдік мифологияда алыптардың табиғатпен, Жер-Анамен генетикалық байланысы ортақ сарын. Қазақ фольклорындағы жалмауыз кемпір образының ерекшеліктері де қазақ ғалымдарын әркез ойландырған.

Ағылшын және қазақ мифологиясында алыптардың ұқсастықтары мен өзгешеліктерін былайша топтастыруға болады:

Жалпы ұқсастықтары мен өзгешеліктері	«Огр (адамжегіш)»	«Атлант»	«Антей»	«Толағай батыр»
Алып	+	+	+	+
Құбыжық	+	-	-	-
Жаратылысындағы жоғары күштер иесі	+	+	+	+
Географиялық нысан	-	+	-	+
Жағымды	-	-	-	+
Жағымсыз	+	+	+	-

Осы негізде ағылшын және қазақ мифологиясында алыптардың айырмашылықтары елеулі екені анықталды.

Ш.Уәлиханов жалмауыз кемпірдің адамжегіш екенін жазған. Ал, М.О.Әуезов 1939, 1940 жылдары «Литературный критик» журналына жарияланған «Қазақ халқының эпосы мен фольклоры» атты зерттеу еңбегінде жеті басты жалмауызды адамжегіш, жалғызкөзді жалмауызды ежелгі гректердегі циклоппен параллель деп, жалмауыз кемпірді орыс ертегісіндегі Баба-Ягаға ұқсас адамжегіш кемпір, мыстан кемпір, залым кемпір деп, олардың түрлері болатынын байқаған. Ә.Қоңыратбаев: «Қазақтың қиял-ғажайып ертегілерінде адамға жамандық ойлап жүретін мифтік образдардың бірі – жалмауыз кемпір», - деп, шығу мезгілін көрсетумен бірге бұл образдың сомдауында тарихи өзгерістердің орын алғанын да байқаған. С.А.Қасқабасов жалмауыз кемпір мен мыстан бейнелерінің айырмашылығын анықтаған.

Жалмауыз – жал-мауыз деп бөліп қараған Г.Н.Потанин: «Второй член, конечно, монгольское мангуе с опущенным носовым звуком (у таранчей та же фигура называется джалман гусь, т.е. носовой звук еще сохранился)», - деп, образдың құбыжықтық сипатын ашуда типологиялық әдісті қолдануға әрекет еткен. Әйтсе де, бұл зерттеушінің сарындарды іздестіруде миграцияға көп көңіл бөлудің әсерімен туған ой, сондықтан бұл пікірді қолдаудың қисыны жоқ, бірақ жалмауыз кемпірдің құбыжық типін танытуға жасалған алғашқы қадамы ретінде бағалауға болады.

Ертегілердегі әр қилы күдірет образдарының жасалуы да іс жүзіндегі болмыстан алыстап кете қоймайды. Мысалы, жалмауыз кемпір өте денелі, күдіретті мақұлық, бірақ оның адамдарға ұқсаған аяғы, көзі, қолы, басы бар. Ол Жалмауыз кемпірдің образында болады; перизат сұлу қыз сияқты болып көрінеді, тек мұрны, аузы, көзі өзгертіліп, сүйкімсіздендірілген [6].

Солтүстік Америкадағы христиандық теорияларға сенетін болсақ, жалмауыз сиқырлы қасиеттері бар, әсіресе қара сиқырды меңгерген әйелдер деп есептеледі. Олар шайтанның көмекшісі деп танылып, жалмауыздарға Африкадағы маймыл көмекші ретінде серігі деп берілген. Жалмауыз кемпір туралы аңыздар орта ғасырларда кеңінен етек жайған. Мыңдаған адамдарға жалмауыз деген жала жабылып, олар заңмен қудаланып, дарға асылған. Солтүстік американдықтардың қазіргі түсініктері бойынша жалмауыз кемпір «ұзын бойлы, үлкен бас киімі, ұзын және үшкір мұрны бар жасыл құбыжық» бейнесінде суреттеледі.

Ағылшын фольклорында жалмауыз кемпір образы былай суреттеледі: «Жалмауыз кемпір, әдетте, беті кәріліктен салбыраған, сүйелдерге толы, шашы жалбыраған, мұрны қисық, көзі өткір, тісі қисық, сөзі өткір, бүкірейген кәрі кемпір», - деп бейнеленеді. Ағылшын фольклорында жалмауыз тек әйел (яғни, кемпір) түрінде беріледі және оларды отқа жағу жаза ретінде қолданылған.

«Ақшақар» ертегісіндегі Ақшақардың өгей анасы да - жалмауыз кемпір образының бір көрінісі. Ол патшаның көңілін аулау үшін перизат қыз бейнесінде алдына келеді. Бұл кейіпкердің де сиқырға жақындығы бар, өйткені оның айнамен сұхбаттасып, өз келбетін өзгерте алатын қабілеті бар болатын. Патшаның қызы Ақшақарды көре алмай, алманы улап, жегізуі де оның жалмауызға тән арам ойының бар екендігін көрсеткен.

«Жұлдызды тозаң» атты шығармада апалы-сіңлілі үш жалмауыз кемпір кездеседі. Олар өз сұлулықтарын сақтау үшін әрбір 10 жылда жерге түсетін қыз бейнесіндегі жұлдыздың жүрегін жейтін болған. Бұл ертегідегі жалмауыз образы жоғарыда атап өткен «Ақшақар» ертегісіндегі жалмауызға ұқсас келеді. Бұл екі ертегіде де соңында ханзадалар залым жалмауызды өлтіріп, өз сүйіктілерін аман алып қалуымен аяқталады.

Ағылшын ертегілеріндегі ең танымал жалмауыз бейнесі «сатушы жалмауыз» кейпінде. Бұл кейіпкердің ерекшелігі: қала тұрғындарының

балаларын ұрлап, қара ниетті етіп, өз баласындай бағып, өсіреді. Көптеген жылдар бойында сипаты «қара мысық» ретінде берілген, алайда, бұл сипат дұрыс емес, өйткені аударылым жасалған кезінде аудармашы мағынасына емес, тек сөздің өзіне мән бергендігі туралы теориялар бар. Бұл образ үндістандық «Погум» эпопеясында кейіпкердің басты қарсыласы ретінде кездеседі. Шығармаларда бұл образ басқа жалмауыз образдарына ұқсас келбетін өзгерте алады, ерекшелігі көбінесе жануар, яғни, мысық күйінде жүреді. Погумнан жеңілгеннен кейін жалмауыз масаға айналып кетеді.

Тағы бір шығармада, мысық образы, шығарманың басты кейіпкері Гласкапқа оның сезіміне жауап қайтармағаны үшін қиянат жасамақшы болады. Ғалымдардың айтуы бойынша, Гласкап пен Погум шығармасының түбі бір, дегенмен тура айту үшін дәлелдемелер жеткіліксіз.

Қазақ ертегілерінде жалмауыздың қолына түскен батыр-кейіпкерлер сынақтан өткен болып есептеледі. Калипсонның тұтқынынан босаған Одиссей де өлімді жеңіп, «өліп-тірілген» деп есептеледі. Бұл мәселеде В.М.Жирмунский мен И.И.Толстойдың Одиссей мен Алпамыс туралы осындай пікір айтулары арқылы үндестік танытады.

Бұл тақырыпта қазақ пен антикалық миф кейіпкерлерінің тағы бір ұқсастығы бар. Қазақтағы «Керқұла атты Кендебай» ертегісінде ат иесіне: «Бұл кемпірдің (яғни жалмауыз) қарамағындағы жерден ұшқан құс, жүгірген аң өте алмайтын», - дейді әрі жәдігөй кемпірдің қыз болып қарсы алатын, оның ордасына кірген кісі кері шықпайтынын айтады [6].

Массачусетс пен Коннектикут мекендеріндегі ертегілерге сенетін болсақ, Мушап деген алыптың Скванит деген әйелі болған. Скванит суды меңгерген және теңіз дауылы болған жағдайларда оның жарымен дауласқандықтан жынданып жасаған ісі деп таныған. Ол ұзын қара шаштары бар, аяқтары кішкентай, ізі қоянның ізіне ұқсайтын кішкене бойлы кемпір ретінде бейнеленеді. Оны ертегішілер еркелетіп «Скванит апатай» деп атап кеткен.

Скадемут немесе елес-жалмауыз Вабанаки тайпасының құбыжығы деп есептеледі. Скадемуттар залым сиқыршының қайтыс болғанынан кейін жасап шығарған құбыжықтары. Сиқыршы өзін өлік деп танымай, түнде ұйқысынан оянып, қастандық жасап, адамдарды өлтіріп жейтін болған. Бұл құбыжықтан құтылудың амалы онымен тек от арқылы күресу деп есептелген.

Куку немесе Гого адамжегіш құбыжық, әдетте, әйел бейнесінде беріледі. Ол - өте үлкен, арқасында адам салатын қабы бар, қабыршақпен қапталған денесі бар су құбыжығы. Куку деген есімі «жер сілкінісі» деген мағына береді, өйткені оның үлкендігі сонша, әр аяқ басуы қатты жер сілкінісімен аяқталады. Басқа хикаяларда Гого тауда жүретін құбыжық ретінде кездеседі.

Қорыта келгенде, көптеген шығармалардағы жалмауыз образдары кемпір күйінде беріледі, кейбір жалмауыздардың адам жегіш қасиеттері бар және оларды тылсым күштерді меңгерген, оған себеп бола алатын мысал әр түрлі құбыжықтар мен сұлу қыздардың кейпіне ене алады. Әр түрлі халықтың

фольклорында бұл бейнелер кездеседі және бұл образдарда ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Paynter, William H. and Jason Semmens, *The Cornish Witch-finder: William Henry Paynter and the Witcher, Ghosts, Charms and Folklore of Cornwall*. – 2008, ISBN 978-0902660397.
2. Simpson, Jacqueline, and Steve Roud, *A Dictionary of English Folklore*. – 2000, – 424 p.
3. Гомер. Илиада. – Москва: Солдатенкова, 1896. – 186 с; Перевод: Николай Максимович Минский.
4. Стеблин-Каменский М.И. Миф. – Л.: Наука, 1976. –104 с.
5. *Тойшанұлы А.* Қазақ пен моңғол мифтерінің типологиясы. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы: Жібек жолы. – 2008. –138 б.
6. *Әлмұханова Р.* Қазақ фольклорындағы антикалық сарындар. – Алматы: Арыс. – 2009. – 320 б.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается типология мифических образов в английском и казахском фольклорах. В особенности великанов и ведьм и их влияние на жизнь народа. Методом сравнения мы находим сходство и отличие образа.

(Сахитжанова З., Умарова З. Сходство великанов в английском и русском фольклоре)

SUMMARY

Typology of mythical characters in English and Kazakh folklores is considered in this article. In particular, giants and witches and their impact on people's lives. By comparison, we find similarity and contrast of the image.

(Sakhitzhanova Z., Umarova Z. The Similarities of Giants in English and Russian Folklore)

ӘОЖ 651 10 44

Е.НҰРАХМЕТОВ

филология ғылымдарының докторы, профессор
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Р.А.АБДУЛЛАЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

**АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-
КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ
ӘДІСТЕМЕСІ**

Бұл мақалада ағылшын тілі сабағында жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың мақсаты, міндеттері, түрлері және артықшылығы туралы сөз болады. Бүгінгі күні инновациялық әдістерді және ақпараттық технологияларды қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, қызығушылығын тудыру, белсенділігін арттыру ең негізгі мақсат болып айқындалады. Оқытудың ақпараттық-коммуникациялық және интерактивтік технологияларын пайдалану – педагогикалық іс-әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден бір жолы. Компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиялық технологияларды, қашықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу.

Кілт сөздер: ақпараттық технологиялар, интерактивтік технологиялар, компьютерлік технология, телекоммуникациялық, жаңа ақпараттық-қатысымдық технологиялар.

Шетел тілін оқытуда жаңа технологияларды қолданудың маңызы өте зор. Себебі жаңа технологиялар арқылы жаңа тақырыпты түсіндіруімізге, пысықтауымызға, жаттығулар жүргізуімізге болады. Қайталау кезеңдерінде, сонымен қатар қорытындылау сабақтарында қолдануымызға мүмкіндіктер бар. Өйткені білімгер жаңа технологияларды көру, есту, оны орындаулары арқылы жаңа тақырыпты түсінеді, сол сабақтан әсерленеді және есінде сақтай

отырып, өз өмірінде қолдана алады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар: бейнематериалдар, ұнтаспалар, интерактивті тақта, бейне, теледидар, диафильмдер, компьютер, телефакс, интернет желісі және басқа да технологиялар жатады. Ағылшын тілі сабағы үдерісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану әрбір оқушылардың үйреніп жатқан тілді білуге деген ынтасын арттырып, қызығушылығын оятады. Яғни, шетел тілін оқыту барысында оқытушы-оқушы процесі емес, өзара ізденушілік қабілеті оқушыда дами бастайды, ал бұл дегеніміз – оқушыны жеке ізденіске талпындыру қабілетін дағдыландыру [1].

Әрбір шетел тілін оқу процесінде болған оқушы инфокоммуникативтік технологияны қолдану қажеттілігінің қаншалықты артатынын көруіне мүмкіндігі бар. Себебі заман талабына сай ағылшын тілін біліп қана қоймай, тілді білу арқасында жаңа технологиялар арқылы басқа бір адамға жеткізу сұранысы пайда болуда. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім берудің бір бөлігі. Соңғы жылдары заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже беруде. Білім беру жүйесі электрондық байланыс, ақпарат алмасу, интернет, электрондық пошта, телеконференция, online сабақтар арқылы іске асырылуда. Бүгінгі күні инновациялық әдістер мен ақпараттық технологиялар қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, қызығушылығын тудыру, белсенділігін арттыру ең негізгі мақсат болып айқындалады [2].

Сабақта ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

- оқушының өз бетімен жұмысы;
- аз уақытта көп білім алып, уақытты үнемдеу;
- білім-білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- шығармашылық есептер шығару;
- қашықтықтан білім алу мүмкіндігінің туындауы;
- қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
- экономикалық тиімділігі;
- іс-әрекет, қимылды қажет ететін пәндер мен тапсырмаларды оқып үйрену;
- қарапайым көзбен көріп, қолмен ұстап сезіну немесе құлақ пен есту мүмкіндіктері болмайтын табиғаттың таңғажайып процестерімен әр түрлі тәжірибе нәтижелерін көріп, сезіну мүмкіндігі;
- оқушының ой-өрісін дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор [3].

Ағылшын тілін үйретуде ақпараттық-қатысымдық технологияларды тиімді пайдалану оқу үдерісінің сапасы мен қарқынын арттырады. Оқыту үдерісі жекелеген студенттердің үлгерімінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Егер студенттер жаңа ақпараттық-қатысымдық технологиясын жақсы

игеріп, ағылшын тілін үйренуге қызығушылықтары артса, онда ағылшын тілін білу мүмкіндігі де артады [4].

Сондай-ақ, өзіміздің сабақ жүргізу барысында қолданған интерактивтік технологияның тиімділігін атап өтсек дейміз. «The advantages of games during the English lesson» атты сабақ жүргіздік. Бұл сабақ аралас сабақ түрінде өтті. Бұл сабақта жаңа технологиялардың бірі, интерактивті тақтаны және көптеген көрнекілік құралдарды қолдандық. Бұл сабақ көптеген ойындармен толы болды. Ең алғашқысы «Shopping» деп аталды. Бұл ойынның ережесі интерактивті тақтада көрсетілген try on - киіп көру, at a discount of - түсірім, expensive - қымбат, fashion - үлгі, give change - қалған ақшаны қайтару, another size - басқа да өлшемдер деген сөздерді қолдана отырып диалог құрау болып табылды. Бұл сабақ барысында киім ілгіштерге көптеген киімдер іліп қойылды. Осы киімдерді сату және сатып алу, сонымен қатар интерактивті тақтада көрсетілген сөздерді қолдана отырып оқушылар сахна қойылымын көрсетіп өтті. Бұл оқушылардың тапқырлығын, шеберлігін, ерекшелігін, жылдамдығын, батылдығын көрсетті, әрі қызықты да тартымды болды. Кейінгі қолданған ойын түрін көрсететін болсам ол «Who is the first». Бұл ойында ең алдымен интерактивті тақтаға сыныптағы қыздардың суреті енгізіледі, сыныптағы 3 жігіт интерактивті тақтаға қарамай керісінше сыныптағы отырған оқушыларға қарап тұрады. Интерактивті тақтада көрсетілген сынып қыздарын оқушылар сын есімдерді қолдану арқылы оларға сипаттап береді. Жігіттердің қайсысы бірінші суреттегі адамды дұрыс табатын болса, сол жігіт үстелдің үстіндегі гүлді сол қызға басқа да сын есімдерді қолдану арқылы сыйға тартады. Осылайша сын есімдерді қолдана білуді, қайталауды, әрі сөздік қорларын дамыттық. Мұнда өздеріне бейтаныс болған сөздерді оқушылар өздерінің сөздік дәптерлеріне жазып отырды. Сондай-ақ ұнтаспаға жазылған ән шырқалды. Бұл әнді тыңдай отырып оқушылар жаттығулар орындады.

Қорыта айтқанда, жаңа ақпараттық-қатысымдық технологиялар компьютерлік бағдарламалар, электрондық оқу құралдары, интернет – ағылшын тілін үйренуге мол мүмкіндіктер береді және осы мақсатқа жету үшін ең тиімді жолдардың бірі болып отыр. Қазіргі уақытта білім берудің аясы кеңейіп, оқыту мазмұны мен әдісі өзгеріп жатқанда ақпараттық-қатысымдық технологияның мүмкіндіктері студенттердің жеке тұлғасына бағыттала отырып, оның белсенділігін, шығармашылық қабілетін, әлеуметтік жауапкершілігін, өмірде өз білімін іске асыру мүмкіндігін дамытуға қолайлы жағдайлар туғызып, олардың шығармашылық іс-әрекетін қалыптастырудың бірден-бір мүмкіндігі болып табылатынын көрсетіп отыр. Біз заман талабына сай білікті де, білімді жастар дайындауымыз керек, ол үшін жаңа технологияның көрсетер пайдасы орасан.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Садыбекова Ж. Оқу – тәрбие үрдісінде ақпараттық – коммуникациялық технологияны қолдану қажеттілігі // Информатика негіздері. – Алматы, 2008. – №4. – 246 б.
2. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық–коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. – Алматы: ЖШС Дайыр Баспа, 2010. – 365 б.
3. Нұрғалиева Г.К., Тілеуова С.С. Ақпараттандыру – білім беруді реформаландырудың негізгі механизмі. //Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – Алматы, 2006. – №1. – 286 б.
4. Беспалько В.П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. – М.: Высшая школа, 1989. – 144 с.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается методика использование информационно-коммуникативные технологии на уроках английского языка.

(Нұрахметов Е., Абдуллаева Р.А. Методика использование информационно-коммуникативные технологии на уроках английского языка)

SUMMARY

This article deals with the methodology of using information-communicational technology during the English languages.

(Nurahmetov E., Abdullaeva R.A. Methodology of Using Information-Communicational Technology During the English Lesson)

UDC 372. 651 10 44

N.K.АЙТБАЙЕВА

Candidate of Philology science,
associate professor of IKTU named after Kh.A.Yasawi

H.N.KAXAROVA

Master student of IKTU named after Kh.A.Yasawi

TREATING STUDENTS' ERRORS IN ORAL SPEECH

Learners with good English pronunciation are likely to be understood even if they make errors in other areas, whereas learners with bad pronunciation may not be understood, even if their grammar is perfect. Such learners are likely to avoid speaking in English, and experience social isolation and limited opportunities for further study. We judge people by the way they speak, and so learners with poor pronunciation may be judged as incompetent, uneducated or lacking in knowledge. Yet many learners find pronunciation one of the most difficult aspects of English to acquire, and need explicit help from the teacher. Therefore, some sort of pronunciation instruction in class is necessary.

Key words: pronunciation, learning, error, teacher, student, mistake, treatment.

Error treatment negotiations like the above are not always successful. In fact, teachers often fail to help their students notice and correct their errors simply because they lack the necessary understanding of error treatment. Even though different studies have been conducted in this area of Classroom-Centered Research, many instructors are not informed about the different aspects of error treatment. According to Burt and Kiparsky: "the teacher has no guide but his intuition to tell him which kind of mistakes are most important to correct" [1].

In order to treat errors effectively, teachers must make informed decisions. This implies that not only should teachers be aware of existing research on this area, but they should also acknowledge students' preferences for error treatment. And in order to discover students' preferences, it is worth devoting some time at the beginning of the semester to either interview or survey the students on their preferences for error treatment. Teachers are daily faced with the problem of whether to treat errors or not. Then they must also consider what types of errors are most important to be treated, how often these should be treated. Furthermore, teachers must decide how to treat errors, and what techniques to use for this purpose. Finally, but not less importantly, educators have to decide who should treat the errors in class. Before addressing each of these aspects, it is necessary to have a clear understanding of the concept of errors as such.

Should teachers treat students' errors? There is no doubt that errors must be treated at some point; otherwise we would surely lead students to their repetition, and "though errors in grammar and pronunciation cannot be prevented, repetition of them may be" [2]. Students need to be able to first identify the errors in order to be able correct them. It is not surprising that most students want to be corrected when they make mistakes. They want to be corrected more than most teachers think they do. Pupils feel very disappointed when they are not corrected, they even think that they are not learning when their errors are not treated. Something that teachers do have to decide is what type of errors they should treat, when is the appropriate timing and how to treat errors, among others.

What type of errors should be treated? It is my belief that all types of errors need to be treated at some time. However, whether the teacher decides to treat a certain type of error or not largely depends on the type of group and the seriousness of the error. Pronunciation errors, for example, would seem insignificant in a reading class whereas they would be of great importance in a conversation or pronunciation class. Similarly, in a conversation class, the educator might decide not to treat any errors except for those that interfere with communication.

Teachers, in my opinion should always treat any type of error which results in miscommunication or that disrupts communication. Students transmit their messages, this is after all the main goal of communication, and then the errors can be treated. "If teachers want accuracy above all things and never mind what ideas the students express, then teachers will get attempts at accuracy: no mistakes and not learning steps" [3]. Teachers should also treat any type of error that is so recurrent that it could cause communication problems in the future.

When should errors be treated? Instructors must also decide the specific moment for error treatment. In other words, they have to decide if errors are to be treated immediately after they are made, or at the end of the interaction, when the student has already finished expressing his/her ideas. There are other alternatives to consider: errors could be treated at the end of the class period, at the end of the week, the next day, or any other particular time during the semester. Once again the timing of the treatment largely depends on the type of error and whether it interferes with communication or not. When the error, for example, prevents the rest of the students from understanding the ideas being expressed, I would recommend immediate treatment. In the case of Spanish speakers using English together, they will understand each other in spite of the errors because of the common source of the error. In this case, the error treatment negotiation can be postponed to a variety of times during the lesson and the course. However, the same errors would cause a complete breakdown of communication with any English native speaker who does not speak Spanish. This is an important aspect to consider when treating the errors, and it is necessary to make sure the students

understand this fact. When a student makes a mistake and it is a type of mistake that many students are having a problem with, the instructor might consider treating it immediately in order for everyone to benefit from the treatment transaction. However, treating the errors immediately is something that must be done very carefully. Interrupting students might not only embarrass them, but also make them forget their ideas. Teachers can always take notes and treat errors either individually or as a group. In other words, errors can be treated privately with every single student or they could also be treated error by error with the class. This alternative has been very beneficial especially for shy students who might feel embarrassed even if we mention their errors to the group. There are certain times, however, when all students' errors could be treated at once, especially when the same type of error is reoccurring. In this case similar errors can be group together and then treated. It might be worth to create a mini-lesson on error correction and start the next class by treating them. Educators should never ignore or neglect the students' preferences for error treatment; therefore, it is necessary for the teacher to explore the students' likes, dislikes and needs for time of treatment. We ought to be very careful since there might be certain students who express their desire to postpone the error treatment negotiation but they later refuse to believe that they actually have made such a simple error. **How often should errors be treated?** Although the frequency of error treatment is difficult to establish, it is clear that it is not always possible to treat errors always, nor is it appropriate to leave them all untreated. If the teacher corrected students for every single error, then the students would not be able to express themselves, and they would certainly feel intimidated. Educators must not feel obligated to treat errors every time they occur, but they must analyze whether they can slip the correction in without breaking up the communication. In a few seconds, we have to decide if we can make the correction and keep the conversation going. In addition, it is very important to consider the feelings and wishes of the students; before making the decision, we have to decide whether the student is receptive to the correction. Moreover, the frequency of treatment can be also negotiated with the students, and can vary from one type of activity to another. The students' preferences for frequency of treatment could give the educators hint that together with their beliefs and knowledge would guide them regarding the frequency of treatment.

How should teachers treat errors? There is no magic formula on how to treat errors, but variety is highly recommended. In other words, there are many varied techniques educators have available for this purpose. Whether the professor chooses one technique or another depends greatly on the particular class, the type of error, the students' preferences, and other aspects mentioned before. It is even necessary to consider the students' age, temper and level in order to choose an appropriate technique for the error treatment negotiation to be successful. Finally, but not less importantly, the students need to be aware that an error treatment negotiation is going on and know what technique the educator is using in order to

avoid inconsistencies. Not surprisingly, a number of research studies have been conducted on the types of treatment that teachers use for treating students' errors. Researchers such as Fanselow, Nystrom, Cohen and Robins and All right have found that the teachers are inconsistent and ambiguous in the correction of errors, because these educators have not taken the time to discuss error treatment with their students, this discussion at the beginning of the term might be time consuming, but it is worthwhile. In addition, instructions often lack the necessary information on error treatment. The types of treatment given to the learners' errors have been classified in a number of ways by these researchers. Fanselow, for instance, discovered sixteen different error treatment techniques, some of which are "no treatment," "acceptance of response containing error," "giving the correct answer orally," and "indicating 'no' with a gesture" [4]. There are a variety of techniques that educators can carefully study in order to decide which to use. It is extremely important to consider the students' interests and preferences when selecting the error treatment techniques for a particular class. By letting the learners select the techniques they like and dislike from a given list with specific examples, the teacher will certainly facilitate error treatment negotiations. The students will be aware of the techniques being used and the type of response they are expected to provide. Given the importance of being aware of the variety of techniques that can be used for treating errors, a complete list including twenty-six different techniques is provided below. This list cannot only help educators identify the different techniques used, but familiarize them with other ways to treat errors that could be used in class.

Who should treat errors in class? The teacher is not the only person in the class capable of correcting the errors. The errors can also be self-corrected, or could be just as well be treated by another student, by a group of students, or the whole class. There is also the possibility of letting the students do some research to find out the correct forms or even ask someone outside the classroom (such as another teacher or a foreign student). In any case, it is very important to give the students the opportunity for self-correction as well as peer and class correction. They need to learn from each other, and they can learn a lot from their own mistakes. Students should then be permitted to join the error treatment negotiations. However, teachers must be careful because some students might resent being corrected by their peers. To avoid any possible misunderstanding, learners need to be very clear on the importance and usefulness of learning from each other's errors. At this point it is evident that errors are no longer considered negative for the learning process. On the contrary, "Learning [involves] a process in which success comes by profiting from mistakes by using mistakes to obtain feedback from the environment" [5].

In addition, being informed helps educators become more aware of their own teaching behaviors. Teachers could also observe their own way of treating errors. They might consider recording sections of their teaching and studying those

aspects in which they are interested or that seem to be problematic, as a basis for alternatives for improvement. At the end of this article an observation guide has been included for this purpose. It is imperative for the educators to agree with the students about the way errors will be treated in class: the techniques that will be used, the frequency of treatment, and so forth. Cohen and Robins affirm that frequently there is no correction of learners' errors and sometimes "the corrections [are] too general to be of value as a remedial tool". Probably the most important idea about error treatment is the fact that errors are an important part of the teaching-Learning process. "In the treatment of student language we have to change our attitude toward mistakes. We must not think of them as something negative which needs some kind of punishment" [6], but rather as some writer has called them "happy accidents". This term is especially appropriate because it leaves the feeling of something positive in the learning process.

REFERENCES

1. *Burt M, Kiparsky C.* Global and Local Mistakes – London: 1974. –71p.
2. *Fanselow J.* The Treatment of Error in Oral Work – London: Longman, 1977. – 287 p.
3. *Cathcart R and Olsen L.* Teachers' and Students' Preferences for Correction of Classroom Conversation Errors. – New York: 1976. – 52-53 p.
4. *Chaudron C.* Second language Classrooms: Research on Teaching and Learning. – New York: Cambridge University Press, 1988. – 133 p.
5. *Brown D.* Principles of language learning and teaching. – New Jersey: Englewood Cliffs, 1987. –169-170 p.
6. *Edge W.* Mistakes and Correction. – London: 1989. – 16 p.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада ағылшын тілі сабағында ауызша сөйлеу барысында жіберген қателерді дұрыстау жолдары қарастырылады.
(**Айтбаева Н.К., Кахарова Х.Н. Студенттердің ауызша сөйлеу барысында қателерін дұрыстау**)

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются способы исправление ошибки в устной речи на уроках английского языка.
(**Айтбаева Н.К., Кахарова Х.Н. Исправление ошибок студентов в устной речи**)

ӨОЖ 372. 651 10 44

Е.Н.НҰРАХМЕТОВ

филология ғылымдарының докторы, профессор

А.А.ТАТИБАЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

**АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ**

Білім беру саласында түрлі технологиялар енгізілуде, бірақ олардың ішінен қажеттісін таңдап, сабақтың әр кезеңінде тиімді қолдану – басты талап. Мәселе технологияларды кеңінен пайдалану емес, мәселе – тұлғаны нәтижеге бағыттай білім беруде. Қазіргі таңда айтар болсақ, көрнекілік әдісі мен техникалық құралдарды қолдану әдісін ақпараттық технология бір өзі атқара алады. Тіл тағдырын жетілдіру көп ретте мектепте атқарылатын жұмыс деңгейіне байланысты. Өйткені, өскелең ұрпақтың балғын санасына бай тіліміздің нәрін сіңдіріп, көкірегіне ұялатуға әр пән мұғалімі ауқымды істер атқаруы тиіс.

Бұл мақалада ағылшын тілі сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың тиімді жолдары қарастырылған.

Кілт сөздері: ақпараттық технология, оқытушы, интеракта.

Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, қашықтан оқыту, дара тұлғаға бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылату – бүгінгі күннің басты талабы.

Ақпараттық технологияны қолдануда, әдетте шынайы өмірлік жағдайлар келтіріліп, бірігіп шешу мәселелері ұсынылады, рөлдік ойындар пайдаланылады, білгірлігінің қалыптасуы барысында жеке белсенді позициясын қалыптастыруға жағдай тудырады, қарым-қатынас дағдыларын орнықтырады, сыни тұрғыдан ойлауға үйретеді. Демек, ақпараттық технологияны пайдалану оқу үрдісіне енгізу тіл үйретуде тиімді. Тыңдап-түсіну, көріп-байқау құралдарының концепциясында оқыту былайша орналасады: тыңдау-сөйлеу-оқу- жазу. Оның ішінде ауызша қабылдау әрдайым ілгері шығарады. Тыңдап-түсіну, көріп-байқау құралдарының ішінде сабақ берудің барлық сатысында қолдануға болатын түрі – аудио құралдар, радио мен теледидардың хабарлары, сұхбаттар жазылған ұнтаспа, т.б. Аудиоматериалдар сабақта мынадай мақсатта қолданылады: біріншіден, қажетті ақпаратты күшті әсерлілікпен жеткізеді; екіншіден, оқушының

бақылаушылығы мен талдау дағдыларын жетілдіреді, үшіншіден, өз пікірін, ойын тұжырымдап айтуға үйретеді. Таспа арқылы тыңдалатын мәтін оқушының тілін дамытады. Тіл үйренудегі тыңдау сөйлеумен тығыз байланысты. Оқушыға таспадан естігенін тілінде пайдалану қажеттігі туады. Таспадан тыңдалған мәтін бойынша сұрақ қою ең тиімді жол, өйткені оқушы сұраққа дұрыс жауап беру үшін мәтінді ынтамен тыңдап, мәнін түсінуге тырысады. Мысалы, оқушылардың аудиомәтіннің жалпы мазмұнын түсінгендіктерін тексеру үшін мынадай жұмыстар жүргіземін:

а) Мәтіннің мазмұнына байланысты сұрақ беремін, әр сұраққа екі жауап ұсынамын;

ә) Бірнеше сөйлем беремін, солардың біреуі ғана аудиомәтіннің мазмұнына сәйкес келеді.

Мысалы, ағылшын тілі сабағында «Big Ben» тақырыбын өткен кезде алдын-ала дайындаған сурет, сызба және қозғалыстағы көріністер арқылы білім игертуді жүзеге асырдым. Ой қозғау мақсатында оқушыларға сұрақ қойылады, оқушы пікірі, жауаптары тыңдалып болған соң сурет астында жасырынған жауапты көру мүмкіндігі беріледі. Мұнда оқушы өз білімін өзі тексере алады және пәнге деген қызығушылығы оянады.

Оқушының коммуникативтік қарым-қатынасын, тілдік құзіреттілігін, шығармашылық қабілетін дамыту мақсатында жұптық, топтық тапсырмалар беріледі. Мысалы, берілген сөздерді ағылшын тіліне аударып, сөйлем құрайды немесе сурет салады. Жұпта жасаған жұмыстарын ортаға салады. Мұнан оқушылардың айтылым, жазылым, тыңдалым, тілдесім әрекеттерін байқауға болады. Ағылшын тілі сабағында мынадай тапсырмаларды да орындатуға болады: компьютер экранына бір сөйлем жазылады. Ол сөйлем белгілі уақыттан соң өшеді. Экранда қандай сөйлем жазылғанын есте сақтап, қатесіз компьютерге енгізсе, онда ойлану уақыты екі есеге азайтылады. Егер дұрыс жауап берілмесе, ойлану уақыты ұзартылады. Мұндай тапсырмалар оқушылардың сөйлем мағынасын түсіну, есте сақтау дағдыларын қалыптастырады. Нәтижесінде, тапсырманы қандай дәрежеде орындағанына байланысты ұпай санын көрсету оқушының өз білім дәрежесін сезінуге мүмкіндік береді. «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай жаңа білім беру өте қажет» деп, ел Президенті атап көрсеткендей, ақпараттық технологияларды ағылшын тілін оқытуда тиімді пайдалану – жаңа білім берудің бірден-бір шарты. Оқыту үрдісінде ақпараттық технологияны қолдану білім сапасын жақсартуға көмектеседі.

Сабақ барысында ақпараттық технологияны қолданудың жақсы жақтары:

1. Түрлі-түсті иллюстрациялар, ұлттық музыка, анимациялар есте сақтау процесі үшін тиімді.

2. Әр сабақта сөйлеу әрекетінің бес түрі де қолданылады: тыңдалым, сөйлесім, оқылым, жазылым, айтылым.

3. Әр сабақ төмендегілерді қамтиды:

- компьютермен үзіліссіз тілдік қарым-қатынас;
- бірнеше рет тыңдау мен оқып – білген материалды қайталаудың арқасында дағдыларды машықтандырғанға дейін меңгертіледі.

4. Компьютер – оқушының өзіндік жұмысын ұйымдастырады.

5. Компьютер – оқытудың аудио және бейне құралдардың мүмкіндіктерін табысты байланыстырады.

6. Компьютерлік желілермен жұмыс істеу арқылы оқушылардың тілдік сауаттылығы, шығармашылық потенциалының, тілдік құзіреттілігінің дамуына мүмкіндік туады [2].

Шетел тілін оқытудың жаңа технологиясы бойынша ізденіп сабақты дұрыс жоспарлау жұмыстың нәтижелі жетістігінің кепілі. Мысалы, ағылшын тілінің мультимедиялық дискілерді пайдалану оң нәтиже беретіні сөзсіз. Жоғарғы сынып оқушыларына сабақты интерактивті курстық CD-ді интерактивті көмегімен немесе мультимедиялық кабинетте қолданған өте тиімді. CD-де тақырыптар модульге бөліп қарастырылған. Әр модульде деңгейге байланысты тақырыптар берілген, тақырыптарда видеофрагменті, аудиоақпараттар мен диалогтар, грамматикалық тест оқулығы, жаңа сөздер, тапсырмалар, жаттығулар мен тесттер және жағдайлық ойындар берілген. Фонетикалық жаттығулар, диалогтар ағылшын тілінде сөйлейтін дикторлардың сөйлеуімен дыбысталған. Мультимедиялық дискіні қолдану арқылы оқушылар тыңдап түсінуге арналған мәтінмен жұмыс жасауға дағдыланады. Онда берілген қызықты грамматикалық интерактивті жаттығулар, сауатты жазуын тексеруге арналған диктанттар, дұрыс жауап беруге арналған жаттығулар, дұрыс айтылуын тексеруге арналған жаттығулар арқылы оқушылардың мәтінді қаншалықты түсінгенін айқындауға болады. Әр сыныпқа бағдарлама бойынша қосымша материал ретінде қолданса, мұғалімге оң нәтиже беретіні сөзсіз. Мұнда сөздіктер, диалогтар, емтихан тапсыруға дайындалу үшін арнайы тесттерді, тапсырмаларды орындау үшін түсіндіруші түсіндіріп отырады. Қашықтықтан оқытуға өте тиімді, әрі ұтымды. Мұғалім де, оқушы да уақытты тиімді пайдаланады. Сабақта мультимедиялық CD дискіде ағылшын және американдық халық әндер жинағы беріледі. Бұл техникалық құралды пайдалана отырып, оқушылар тек қана ән үйреніп қана қоймайды, сонымен қатар тілді сөйлейтін ұлттардың айтылуымен интерактивті сөйлейтін жаңа сөздерді тыңдап, меңгереді және осы дискідегі арнайы тапсырмада берілген бағдарлама бойынша өздері әнді айтып, дискіге жазып қайтадан тыңдай алады. Бұл менің сабақта қолданып жүрген материалдарым, тәжірибеде қолданып тиімділігін, нәтижесін көргеннен кейін сіздерге қолдануға кеңес беріп отырмын. Оқытудың компьютерлік технологиялары – ақпаратты бейнелеу, тасымалдау және жинақтау, оқушының танымдық әрекетін бақылау және басқару сияқты педагогтің кейбір функцияларын модельдейтін

компьютерлік техника, телекоммуникациялық байланыс құралдары және интерактивті бағдарламалық өнім негізінде жұмыстың педагогикалық шарттарын жасау тәсілдері, әдістері, құралдар жиынтығы.

Мультимедиялық технологиялар – бейнелік және аудиоэффектілік, әртүрлі мультибағдарламалық мүмкіндіктерді интерактивті бағдарламалық жабдықтың басқаруымен орындата алатын электрондық құжаттарды дайындау тәсілдері. Электрондық оқулық – ғылыми-педагогикалық құрал. Электрондық оқулықтардың тиімділігі:

- теориялық материалды өз бетімен оқып үйренуге, зерттеуге мүмкіндік береді;

- сабақты иллюстрациялық материалдармен жабдықтауға көмектеседі;

- сабақта және сабақтан тыс уақытта өз бетімен әртүрлі шығармашылық тапсырмалар орындауға мүмкіндік береді [3].

Қорыта келе, ақпараттық технологияларды оқушы қызметін активтендіру негізінде қолданған оң нәтижесін беріп келеді. Оқытудың ақпараттық технологиясын пайдалану оқу процесін жаңа оқу-әдістемелік материалдармен қамтамасыз етуге және оқушылардың шығармашылық қабілетін ашуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Хайлова А.С.* Мектептегі ағылшын тілі сабақтарында ақпараттық технологияларды қолданудың маңыздылығы. <http://www.BilimKozy/>.

2. *Жұмақұл Д.* «Тіл үйретуде ақпараттық технологияларды пайдалану тиімділігі» //Қазақ тілі және әдебиеті. – Алматы. 2012.

3. *Мырзағалиева С.С.* Ағылшын тілі сабағында мультимедиялық дискілерді қолдану тиімділігі. <http://www.BilimKozy/>.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается особенность применения инновационных технологий на уроке английского языка.

(Нұрахметов Е.Н., Татибаева А.А. Эффективное использование инновационных технологий на уроках английского языка)

SUMMARY

This article deals with the effectiveness of using digital technology in teaching English language.

(Nurahmetov E.N., Tatibaeva A.A. Effective Usage of Digital Technology in Teaching English Language)

UDC 372.651 10 44

K.A.JANATAEV

Candidate of Philology science,
associated professor of IKTU named after Kh.A. Yasawi

D.K.ATAEVA

master student of IKTU named after Kh.A. Yasawi,

LEARNING STYLES. TEENAGERS LEARNING STYLE

Much pedagogical research has focused on the concept of “learning styles.” Several authors have proposed that the ability to typify student learning styles can augment the educational experience. As such, instructors might tailor their teaching style so that it is more congruent with a given student's or class of students' learning style. Others have argued that a learning/teaching style mismatch encourages and challenges students to expand their academic capabilities. Best practice might involve offering courses that employ a variety of teaching styles. Several scales are available for the standardization of learning styles. These scales employ a variety of learning style descriptors and are sometimes criticized as being measures of personality rather than learning style.

Key words: learning style, adolescence, environment, Dunn and Dunn model.

Have you ever listened to an entire lecture and then couldn't remember what the speaker had just said? Or have you ever read an entire page and not absorbed any of it? Have you ever had difficulty concentrating on your work? We all had such kind of problems during our studies. Solution is that you may only need to learn more about your individually learning style. You have your own way of learning new information and ideas. This is called your “learning style”.

Dunn and Dunn Model of Learning Style which was designed by Drs. Kenneth and Rita Dunn has been developed through over 40 years of research and was valued over 800 experimental studies and over 75 universities internationally. They claim that learning style is the way in which each individual begins to: concentrate, process, absorb, retain new and different information. There were discovered 21 different elements that affect how people learn best. Let's go over the elements that affect most people in some way. Study environment as sound, light, temperature and seating. Some need absolute quiet to concentrate on their work, while others need background noise to focus on. Some people need bright light, when others need dim lighting. Some like it warm. Others like it cool. A solid desk and chair are best for some learners. But for others, learning is better when sitting on a couch, pillow, or even a rug on the floor.

Each person has his/her own learning style. It also depends on the age of a person. For example, adolescences and adults learn in different way. Adolescence describes the teenage years between 13 and 19 and can be considered the transitional stage from childhood to adulthood. However, the physical and psychological changes that occur in adolescence can start earlier, during the preteen or "tween" years (ages 9 through 12). Adolescence can be a time of both disorientation and discovery.[1]As for teenage years are filled with hormone swings and misunderstandings, with fear and with awe, with too much responsibility and too little freedom. (Or is that “too much freedom and too little responsibility”?) Most teenagers can be moody, rude, impossible to talk to and difficult to live with. Experts agree that if your teen grunts good-morning, leaves the house without breakfast and dirty laundry on the floor, bangs the door on the way back in and slouches in silence through dinner... then he or she is a normal teenager who “will grow out of it”. When working with teenagers, it is beneficial to understand how the adolescent brain differs from the adult brain and learning styles that typically work for teens.

Adolescent brains are still developing. Early adolescence is a time of increased production of gray matter in the brain. As the teaching experts at the Sun Protection Outreach Teaching by Students explain, gray matter is responsible for processing information. That and other types of brain development are not complete until age 25. Therefore, adolescent brains do not make the same connections as adult brains, and adolescent thinking and learning styles are unique to adolescents

A study conducted at Mid Sweden University, Sweden, and published in the Institute for Learning Styles Journal in 2011 compared and evaluated the learning styles of adolescents in academic programs, adolescents in vocational training programs, and all of their teachers. While adults sometimes prefer to work in quiet rooms, all of the adolescents in this study preferred some degree of sound in the room while they were working. This may help explain why teens often play music while doing their homework.

Emotion drives motivation and learning in adolescents. The addition of emotion in a presentation or lesson plan sometimes helps teenage students remember. At SPOTS, they are quick to point out that humor is positive but sarcasm is negative, and negative emotion will prevent learning. Positive jokes that do not make the student feel self-conscious or threatened heighten the learning experience.

Another finding in the Swedish study was that while teachers are generally morning people, adolescents seem to pay the most attention and are motivated to do their work in the early afternoon. This afternoon learning style is consistent with the teenage years; younger children and adults work better in the morning than do adolescents.

Adolescents are not the only age group that learns well visually, but according to both the Swedish study and SPOTS, adults are better at learning via listening than teenagers. In general, adolescents learn well when presented with graphics and manipulatives. Seeing and doing are important aspects of adolescent learning styles.

Teenagers are schoolboys and schoolgirls. Schoolwork is important for teenagers. Understanding the subjects that is taught in middle school and high school set the stage for the rest of a teenager's life. The ability to learn and process new information is a huge key towards teenage success. By the time kids reach their teenage years, their learning styles have already been realized. Children begin developing their learning styles when they first enter the world and complete this part of development usually by the age of twelve. It is important to understand that people have different learning styles, parental influences, peers, and mentors that affect their learning.

First, different learning styles and curves. Ever wonder why teens seem to put off the easier material until last minute? Or why there must be complete silence for him or her to study effectively? Both of these are largely due to the teen's learning style. The way that a teen learns has a big impact on his or her study habits. You might notice that teens learn better under pressure so he or she puts off studying until the day before the test. Teens whose learning styles are at their best when there are no distractions will need complete silence when they are trying to study. When teens are not in the situation that best fits their learning style, they will have trouble with their study habits as well. There are four different learning styles that affect a teenager's study habits, these are visual, auditory, actual learning, and analytic. Visual learners. There are those teens that are visual learners. These teens work best with visual representation of the information. This includes pictures, symbols, charts, diagrams, and colors. Auditory learners. These teens learn best if they hear the information. When auditory-learning teens study, you might find them reading aloud because it helps them to better learn the material when they hear themselves read it aloud. Actual learners. When it comes to practical subjects like Math and English, these teens would rather do some trial and error rather than actually read and learn the rules first. Although, it might sound contrary to what most parents think their kinds should do, it is not good to try to change your child's learning style. Instead, find ways that you can help develop his study habits through this trial and error kind of learning style. Analytic learners. These kinds of learners deal well with details. You might notice your teen reading and rereading the information, while taking some time to reflect on what was just read in the meantime. An analytic learner deals well with lists, patterns, homework, and practice exercises. Since this kind of teen deals well with goals, set some steps and study goals for your teen to aid in his study habits.

Second, parental influences. Parents are a huge influence in regards to teenage

learning but, Teenagers don't learn much from parental warnings and lecturing.

Most parents have tried that without much success. And unfortunately, one or both parents all too often cave in when their children get in trouble. Each time parents do so, a valuable lesson isn't learned and a mistake is apt to be repeated. Also, Teens that were implied with tremendous amounts of discipline by theirs show more promise than most teens.

Third, peer pressure. Peer pressure is one thing that all teens have in common. You can't escape it. It is everywhere. Whether it is pressure to conform to a group norm or pressure to act, peer pressure is something everybody has to deal with at some time in his or her life.

Children, especially during adolescence, begin to spend a lot more time with their friends, and less time with their family. This makes them more susceptible to the influences of their peers. It is important to remember that teenage friends can have a positive influence; we should therefore find friends that have similar interests and views as those you are trying to develop in your children, including doing well in school, having respect for others and avoiding drug use, smoking and drinking, etc.

Peer pressure isn't always negative. Peers may pressure others into negative behaviors or away from positive behaviors, but can push in positive directions as well. Not all teens react to peer pressure in the same way. Gender and age are factors. For example, boys are more susceptible than girls to peer pressure, particularly in risk situations. Younger teens are more easily influenced than older teens, with peer pressure peaking in about eighth or ninth grade. Individual characteristics such as confidence level, personality and degree of maturity make a difference. Peer pressure varies according to the situation: being with one close friend, in the small clique of friends, or seeing what the larger peer groups doing in school.

Finally, teacher's influence. Teachers play a significant role in teenage learning. Since teachers can affect how students perceive the course materials, it has been found that teachers who showed enthusiasm towards the course materials and students can affect a positive learning experience towards the course materials. On teacher/course evaluations, it was found that teachers who have a positive disposition towards the course content tend to transfer their passion to receptive students. Students are likely to build stronger relations with teachers who are friendly and supportive and will show more interest in courses taught by these teachers. Teachers that spend more time interacting and working directly with students are perceived as supportive and effective teachers. Effective teachers have been shown to invite student participation and decision making, allow humor into their classroom, and demonstrate a willingness to play.

REFERENCES

1. *Robotham D.* Self-directed learning: the ultimate learning style. *J Eur Industrial Training.* – 1996; 19: 3–7.
2. *High School Mediator: Six Strategies to Develop Teen Communication Skills.*
3. *Kids Health: Communication and Your 13- to 18-Year-Old.*
4. *Syracuse University: Learning Style Differences.*
5. *Sun Protection Outreach Teaching by Students: The Adolescent Brain - Learning Strategies and Teaching.*
6. *Newble DI, Entwistle NJ.* Learning styles and approaches: implications from medical education. *Med Educ.* – 1986; 20: 162-75.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада үйрену стилі, оның анықтамасы және түрлері түсіндірілген. Жасөспірімдердің үйрену стилі зерттелінеді.

(Жанатаев Қ.А., Атаева Д.К. Үйрену стильдері. Жасөспірімдердің үйрену стилі)

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются стили изучения, его определение и стиль изучения подростков.

(Жанатаев К.А., Атаева Д.К. Стили изучения. Стиль изучения подростков)

ӘОЖ 372.651 104

Е.НҰРАХМЕТОВ

филология ғылымдарының докторы, профессор
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

М.О.СЫЗДЫҚОВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІКТЕРІ

Бұл мақалада қазіргі мектеп үрдісінде шетел тілін оқытуда оқушылардың коммуникативті құзіреттіліктерін дамыту біліктілігін, оқушылардың қызығушылығын ұйымдастыруда ойындардың қажеттілігі, яғни зор екендігі қарастырылған.

Мұндай ойындар оқушыны жан-жақты дамытып, білімді толық игеруіне көмектеседі. Бастапқы этапта ағылшын тілін оқытудағы бір негізгі аспект ол ойын элементтерін тиімді пайдалану болып табылады. Ойын арқылы бала қоғамдық тәжірибені меңгереді, сондықтан әр сабақ процесінде қандай дидактикалық ойын қолдануға болатынын сабақтың мазмұнына, мақсатына, жас ерекшелігіне сәйкес таңдалуы керек екендігі назарға алынған. Яғни, ағылшын тілін меңгеру барысында ойын элементтерін қолдана отырып, құзіреттілік тапсырмалар арқылы оқушының өздігінен дамуға, жетілуге қабілетті тұлғаны қалыптастыру.

Кілт сөздері: ағылшын тілі, ойын, оқыту, қызығушылығын арттыру.

«Ойын – бала үшін өмірлік тәжірибе» деген екен Алаш ағартушысы Мағжан Жұмабаев [1].

Ойын дегеніміз – жас ерекшелікке қарамайтын, адамның көңіл күйін көтеретін, ойландыратын үрдіс. Ойын – төзімділікті, алғырттықты, тапқырлықты, ұқыптылықты, ізденімпаздықты, іскерлікті, дүниетаным өрісінің көлемділігін, көп білуді, сондай-ақ, басқа да толып жатқан сапалық қасиеттерді қалыптастыруға үлкен мүмкіндігі бар педагогикалық тиімді әдістерінің бірі.

Ойындар баланың тапқырлығын, байқағыштығын, зейінділігін арттырумен қатар, ерік сезім түрлерін де дамытады. Ойын түрлері көп. Соның ішінде бастауыш және орта буын сыныптарда пайдаланатын: ойын-сабақ, ойын-жаттығу, сергіту ойындары, дидактикалық мақсаттағы ойындар, сөздік ойындар, логикалық ойындар, т.б. Осылардың ішінде дидактикалық мақсаттағы ойындарды оқыту үрдісінде оқушылардың коммуникативтік құзіреттіліктерін дамытуда үлесі зор болып табылады.

Психологиялық тұрғыдан алып қарағанда бастауыш және орта буында оқушылар белсенді және өте қозғалмалы болып келеді. Бұл жастағы балалар өздерін еркін ұстап, сабаққа аса қызығумен қатысады, өзінің айналасындағы нәрселерді көріп, соны бейнелеуді ұнатады. Рөлдік ойындарды табысты және қарқынды жүргізе біледі. Сөйлеу әрекетінде қозғаушы күш – ырғақ. Сөйлеу ырғағын құру мұғалімдердің рөлдік ойындарды ұйымдастырудағы ең қиын іс-әрекеті. Оқушылардың қызығушылығын арттыру мақсатында мұғалім ойынға қатысушының өзіндік сөз ырғағын бейнелеп көрсетіп, тапсырманы дұрыс құра білуі керек. Тақырыптық «рөлдік-ойындар» оқушылардың сөйлеу дағдысының қалыптасуын дамытады [2].

Елбасы Н.Ә.Назарбаев 2011 жылғы Қазақстан халқына жолдаған жолдауында: «Мен қазіргі заманғы қазақстандық үшін үш тілді білу әркімнің дербес табысының міндетті шарты екенін айтамын, сондықтан 2020 жылға қарай ағылшын тілін білетін тұрғындардың саны кемінде 20 пайыз болатынын білемін» деп атап көрсеткен болатын [3].

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев әрбір жас жеткіншектің бірнеше тіл білуін өз тарапынан қолдайды. Соның бірі – ағылшын тілі. Ол халықаралық тіл. Бұл тіл Уильям Шекспирдің, Джордж Гордон Байронның, Джек Лондонның, Теодор Драйзердің тілі. Біздің еліміздегі жастардың әлемдік деңгейге сай білім алып, кәсіби шеберлігі жоғары білікті маман иесі болып шығуы үшін ағылшын тілін жетік білудің маңызы аса зор. Пән мұғалімдері үшін оқушыға ағылшын тілін меңгерту, пәннің қажеттілігін түсіндіре білу - басты міндеттердің бірі.

Жолдауды негізге ала отырып, мектеп оқушыларына бастауыш сыныптардан бастап ағылшын тілін үйретудің маңызы зор. Ағылшын тілін оқытудың мақсаты оқушылардың ағылшын тілінде қарым-қатынас жасай алу негіздерін меңгеруі болып табылады. Ерте жастан шетел тілін оқыту оқушылардың коммуникативті даму біліктілігін, олардың сол тілге қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Дамыған индустриалды қоғамның жан-жақты рухани жетілген азаматы бүгіннен бастап ағылшын тілінің әліппесін меңгеруі - бүгінгі күннің басты талабы. Осы талапты жүзеге асыру үшін, жеткіншектердің ағылшын тілін жетік меңгеруі үшін оқушының ынтасын, қызығушылығын, іскерлік дағдысын арттыру мақсатында ағылшын тілі сабағында ойын элементтерін пайдалану тиімді.

Ағылшын тілі сабағында әр оқушының сабаққа белсенді қатысуының, ауызекі сөйлеуге құлшындыратын, шетел тілін оқып үйренуге талпынысы мен қызығушылығын арттыратын әдіс-тәсілдер түрі ерекше орын алады. Бұл міндеттерді сабақта оқытудың ойын әдістерінің көмегімен шешуге болады.

Ойын ақыл күші мен ерекше ұйымдастырылған эмоционалды серпілісті талдап ететін сабақ түрі.

- Ойын қалай істеу керек, не айту керек, қалай жеңу керек сияқты шешімдерді қабылдауға көмектеседі. Осы сұрақтарды шешуге талпыну

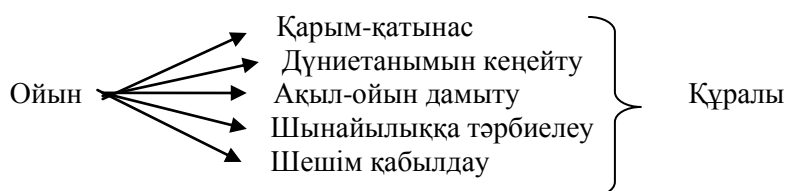
арқылы ойыншылардың ақыл-ой әрекеттерін дамытады.

- Ойын шынайы қарым-қатынас жағдайын туғызады.
- Ойын тілдің жан-жақты әлеуметтік қолдануда маңызды рөл атқарады.
- Ойын шеберлік мүмкіндіктерін ашады, оқушылардың танымдық және кәсіби қызығуларының қалыптасуына әсер етеді.

Ағылшын тілі сабағында ойын әдістерін қолдану кез келген жастағы оқушылардың психикалық дамуы үшін аса маңызды екені дәлелденген. Ағылшын тілін оқытуда ойын түрлерін пайдалану оқушының басқа тілді үйренуге ынтасын арттырады. Оқушының шаршауын сейілтп, қызығушылығын арттыратын тек ойын әдістері болып саналады [4].

Жан-жақты ойластырылған және жақсы жүргізілген ойын тілдік материалды енгізуді және бекітуді жеңілдетеді, дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі.

Ойын балалардың пәнге деген қызығушылығын арттырады, сабақты түрлендіреді, оқушыларды зеріктірмейді, олардың білімге деген құштарлығын, талпынысын арттырып, яғни, қабылдау, есте сақтау және зейінін дамытады. Ойынның келесі бір ерекшелігі, ол сабақта оқушылардың өздерін еркін ұстауға белсендіреді, қысылмай сөйлеуіне, ойын еркін жеткізуге жағдай туғызады, қиялын дамытады.

Ағылшын тілін оқытуда ойын түрлерін осындай мақсаттарда қолдану тиімді. Сондай-ақ, ойын арқылы қызықсыз тақырыптарды жеңіл, оңай меңгертуге болады.

Сабақ үстінде жүргізілетін жұмыс түрлері, тақырыпқа сай алынған тәрбиелік мәні бар ойын элементтері оқушылардың ойлау белсенділігін керек етеді. Сондықтан мұғалім әр сабағында ойын түрлерін орнымен қолданып, оны қызықты ету арқылы олардың білімге ынта-ықыласын, пәнге деген сүйіспеншілігін қалыптастыруды мақсат етеді. Мұғалім сабағын баланың қабілет-қарымына, психологиялық ерекшелігіне сай байланыста жоспарлау керек. Сонда ғана сабақ тартымды, жеңіл болады, оқушыларды жалықтырмайды.

Ойынның түрлері: лексикалық, орфографиялық, дидактикалық және грамматикалық, рөлдік болып табылады. Сонымен қатар, ағылшын тілінде сөйлеуге және жазуға үйрететін арнайы ойындар да болады.

Ойынды сабақтың әр кезеңінде пайдалануға болады. Мысалы, ұйымдастыру бөлімі кезінде фонетикалық рифмовка алуға болады. Жарыс түрінде өткізсеңіз (Кім өлеңді бірінші жаттайды?), оқушылар өлеңді жарыса отырып қалай жаттап алғандарын байқамай қалады.

Ағылшын тілі сабағында қолданылатын ойындар:

«Let's draw a Rainbow!» ойыны.

Мақсаты: түстерді үйрету.

Ойынға қажет құралдар: түрлі-түсті қарындаштар, кемпірқосақ салынған сурет.

Ойын барысы: біріншіден мұғалім кемпірқосақ салынған суретті тақтаға іледі. Оқушылар 7 түрлі қарындашты партаның үстіне қояды.

Мұғалім: This is a rainbow. I can see red colour (суретті көрсетеді, балалар сол түсті қарындашты көтереді), orange colour, yellow colour, green colour, blue colour, dark blue colour, violet colour. The rainbow is colourful. It's beautiful. Let's draw a rainbow!

Сосын мұғалім балаларға кемпірқосақтағы түстерді реттілігімен есте сақтап алуларына уақыт береді де, суретті тақтадан алып тастайды.

Балалар кемпірқосақты салып болғаннан кейін, мұғалім суретті тақтаға іледі. Балалар өз суреттерімен салыстырады. Суреттер салынып, салыстырылғаннан кейін, мұғалім кемпірқосақтың түстерін көрсете отырып сұрайды. What colour is it? Балалар сұраққа жауап береді.

Ойынның ұзақтығы: 7-10 минут.

2. «At the Zoo» ойыны.

Мақсаты: can модальді етістігінің қолданылуын үйрету.

Ойынға қажет құралдар: әр түрлі партаға қойылған ойыншық аңдар.

Ойын барысы: оқушылардың біреуі – экскурсовод, қалғандары жануарлар саябағына келушілер. Мысалы, балалар аюдың қасына барады.

Экскурсовод: This is a bear. It can run and jump. It can swim and climb trees but it can't fly.

Келушілер: Can it hop?

Экскурсовод: No, it can't.

Сосын басқа оқушы экскурсовод болады да, ойын ары қарай жалғасады.

Ойынның ұзақтығы: 7-10 минут.

3. Жазуға үйрету ойыны.

Мұғалім тақтаға қандай да бір сөзді жазады, мысалы: schoolchildren. Осы сөздегі әріптерден сөз құрастыруы керек. Мәселен: schoolchildren: he, she, side, shoe, nose, ill, red, doll, line, child, school және т.б. Қай топ көп сөз құраса, сол топ жеңіске жетеді.

4. «Whose birthday is today?» ойыны. Мұғалім оқушыларға “One of you has a birthday today. Guess who she is”.

Оқушылар: What colour is her hair?

What colour are her eyes?

What is her nose like?

What is she wearing?

What is her hobby? – деген сұрақтарға жауап бере отырып, оқушылар кімнің туған күні екенін табу керек. Бұл ойын оқушыларды ағылшын тілінде сөйлеуге үйретеді [5].

Қорыта келгенде, оқушылардың білім, білік шеберліктерінің жан-жақты дамуына, қалыптасуына, тілдік материалдарды жақсы біліп, сөз іскерліктерін меңгеруіне ойындар көп көмек береді. Олар арқылы түрлі дағдыларды меңгеру барысында оқушылар белсенділікке, өз бетінше жұмыс істеуге, қорытынды жасауға дағдыланады. Бастауыш сынып пен орта буын сабақтастығы барысында оқу үрдісінде «ойын» түрлерін пайдалану, біріншіден оқушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден балалардың сабаққа деген қызығушылығын, белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеру болып табылады. Ойын әрекетінсіз ағылшын тілі лексикасын оқушының есінде қалдыру тиімділігі аз және ақыл-ой күшін көп қажет етеді. Оқу үрдісіне енгізілген ойын ағылшын тілі сабағында оқытудың бір түрі ретінде қызықты, жеңіл және жанды болуы керек. Ойын оқу үрдісін жеңілдететінін ескеру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Жұмабаев Мағжан*. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 б.
2. *Аримбекова А.Г.* «Ағылшын тілі сабағында дидактикалық ойындар арқылы коммуникативтік күзіреттілікті дамыту», «Ағылшын тілін оқытудың әдістері» //Білім, №6, 2012. – 56 б.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2011 жылғы 28 қаңтар. www.akorda.kz
4. *Майқынова А.М.* «Ағылшын тілі сабағында ойын элементтерін қолдану арқылы білім сапасын арттыру», «Ағылшын тілін оқытудың әдістері» //Білім, №4, 2013. 52 б.
5. *Төкенова К.Қ.* «Ағылшын тілі сабағында дидактикалық ойын түрлерін қолдану», «Ағылшын тілін оқытудың әдістері» //Білім, №4, 2011. 52 б.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются методика обучения английского языка с использованием игровых технологий, являющиеся основным фактором повышения качества образования и обучения иностранным языкам.

(Нұрахметов Е., Сыздықова М.О. Использование эффективности игровых технологий на уроках английского языка)

SUMMARY

The article deals with the effectiveness of using game technologies which is the basic factor of increasing the quality of education and the teaching of foreign languages.

(Nurahmetov E., Syzdykova M.O. Effects of Using Game Technologies in English Language)

ӘОЖ 419 992 71

Е.Н.НҰРАХМЕТОВ

филология ғылымдарының докторы, профессор
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

М.ЕРХОДЖАЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕР МЕН ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Тіл – адамзат дамуы мен өркендеуінің көрінісі. Адам болмаса тіл де болмайды, тіл болмаса адам да болмайды. Ол – адам мен адамды, ұлт пен ұлтты, ел мен елді, мемлекет пен мемлекетті жақындата түсетін, бір-бірімен байланыстыратын көпір қызметін атқарушы құрал. Тіл - мәдениеттің басты серіппесі мен негізгі қозғаушы күші. Ұлттың қауқар әлеуеті және қуатты тіл мен ойдың қозғаушы күштерімен тепе-тең. Қоғам – тіл мен ой-пікірге қаншалықты бай болса, соншалықты қабырғалы әрі қайратты болып табылады. Адам дами береді екен тіл де өз даму эволюциясын бір сәтке де тоқтатпайды. Сондықтан тілге жаңа сөздер, ұғымдар мен терминдер ене береді.

Кілт сөздері: термин, кірме сөз, сөздік қор.

Тіл – ешқашан бір тілдік сөздермен құрала алмайды. Тіл – адамның қатынас құралы болғандықтан, оған қоғамы өзгерістер тұрткі болары сөзсіз. Тілдегі жана ұғымдар мен терминдер қоғамда болып жатқан өзгерістер мен тарихи қозғалыстар әсерінен туындаған. Тілдің сөздік қоры негізінен түрліше жолдармен жасалып, өзгеріп, орын ауыстырып, байып отырады. Солардың негізгілері:

- мағыналық даму;
- грамматикалық тұлғалар қосындысы;
- екі сөздің бірігуі немесе тіркесуі;
- өзгеріссіз енетін сөздер, ұғымдар.

Ал, тіл дамуының ең үлкен негізгі мәселесі – ол ең алдымен адам санасының өсуімен, оның дүниетанымының байуымен байланыстыруға болады. Бүгінде ғылым мен техника дамыған сәтте, тілге енген жаңа сөздер мен терминдер тілдің сөздік қорын байыта түсуде. Оған мысалдар өте көп: компьютер, модем, интернет, формат, мораторий, паритет.

Дегенмен, кірме терминдер, атаулар мен ұғымдар сөздік қорымыздың байуымен қоса, тіл байлығын, қасиетін жоғалтуға алып келеді. Қазақ

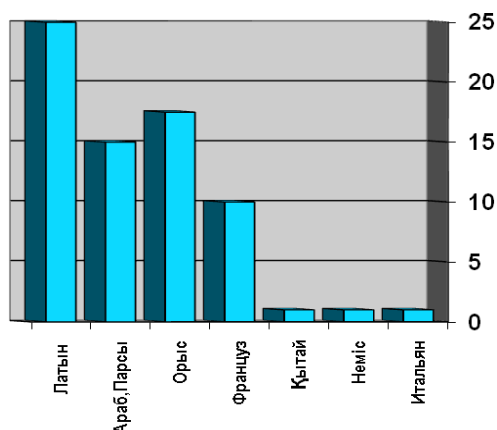
халқы ұзақ жылдар бойы Ресей үкіметінің қоластында болуы нәтижесінде дінімізге, салт-дәстүрімізге, ең үлкен әсері тілімізге болды. Соның нәтижесінде жаңадан пайда болған ғылым мен ғылым саласындағы жаңалықтар атауы бізге орыс тілі арқылы енді. Кейбіреулері аударылса, ал, басым бөлігі сол қалпында өзгеріссіз қалды. Соның нәтижесінде тіліміздегі ең көп кірме термин үлесін орыс тілі алып отыр.

Орыс тілі арқылы қазақ тіліне ауысқан сөздердің тілде қалыптастыру ерекшелігіне қарай екі топқа бөлуге болады:

1) Қазақ тілінің дыбыстық ерекшелігіне байланысты өзгеріп қалыптасқан: самовар – самаурын, кровать – кереует, чайник – шәйнек, картофель – картоп, утюк – үтік.

2) Орыс тіліндегі дыбыстық құрамын толық сақтап қалыптасқан ұғымдар: компьютер, модем, движок, сет.

Тіліміздің сөздік қоры мол, тіл құрамы мен ана тілі сапасы тұнық сақталған тіл қатарына жатқызып жүр. Бірақ отаршылық пен шапқыншылық, достық пен көршілестік, ұлттар арасындағы мәдениет ауысуы нәтижесінде тілдер арасында сөз немесе термин алмасу болары сөзсіз. Осындай сөз бен термин алмасу арқылы кірме сөздер мен ұғымдарды, терминдерді мынадай сызба арқылы көрсетуге болады.

Сонау атам заманнан бері, түрік, түркі деген атаулармен аталып келе жатқан түркі тілінің бірнеше мыңдаған тарихы бар. Еуропа мен Азияны көпір іспеттес байланыстырып тұрған Түркия елінің географиялық орны мен саяси аренадағы алар орны ерекше. Түрік тіліне тоқталар болсақ, географиялық орналасуына байланысты оған енген кірме терминдер – француз, ағылшын, итальян, араб тілдері болып табылады. Түрік тіліне ең көп енген ұғымдар мен терминдер француз тілі арқылы болып табылады. Екі тілдің тілдік топ ұқсастықтары да, яғни жақын тілдер болмаса да,

географиялық жағынан бір-бірінен алшақ орналасқан болса да, белгілі тарихи себептерге байланысты француз негізді сөздер көптеп кездеседі. Оның себебі шығыстың мәдениетпен ара-қатынасын тоқтатып, керісінше, батыстың мәдениетімен қатынасын дамытуы болатын. Соның нәтижесінде 1930-жылдарда түрік тілінің араб және парсы сөздерден тазарту реформалары жүргенін айтуға болады. Және ол сөздердің орнына француз негізді сөздермен толықтыру жұмыстары да жүрген. Мысалы, 1928-жылғы сөздікте тек 1412 сөз болса, 1941 жылы 2414 сөз, ал, 2000 жылы 5757 француз негізді кірме сөздер енгізілген.

Еуропа одағына енуді қалайтын Түркия елі бүгінде көптеген елдермен саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастар орнатып отыр. Соның мысалы ретінде біздің елмен саяси-мәдени қатынасын алуға болады. Қазақстан тәуелсіздігін алған кезде алғашқылардың бірі болып мойындаған мемлекет Түркия мемлекеті. Содан бастап, екі ел арасындағы түрлі бағыттағы қатынастар жалғасып, дамып келеді. Университетіміздің іргетасының берік болуына, бүкіл дүниежүзіндегі әртүрлі түркі тілдес халықтар диаспорасының шоғырланушы орта болуына себепкер болып отыр.

Осы орайда тастағым келген пікір мынау: туыстас тілдер тобына жататын қазақ-түрік тілдері неге сөз, термин алмаса қолданбасқа. Мысалы, компьютер(ағыл. Computer – есептегіш-электронды есептеуіш машина) деген мағына береді. Ал, түрік тілінде бұл сөзді «bilgisayar» деп аударған. Мағынасына үңілер болсақ, аудармасы нақты, мағыналық жағынан өте дұрыс таңдалған, құлаққа жағымды жасалған сөз. Яғни, «bilgisayar»- «білімді санағыш, есептегіш» деген мағынаны білдіріп тұр. Осы терминді қазақ тілімізге электронды есептегіш машина емес, «білімді санағыш, білімді есептегіш» - деп неге айтпасқа. Бірақ қазақ тіліне «электронды есептегіш машинасы» - деп аударғанымен, ол аудармасын ешкім қолданбайды да. Тек құжат беттерінде анда-санда кездеседі. «Компьютер» – сөзі халықаралық термин, аударуға келмейді, аударған күннің өзінде тілге әкелер пайдасы шамалы, тілді шұбарлатып, тіл құндылығын жұтаңдауына алып келеміз деген әртүрлі пікірлер де жоқ емес.

Ахмет Байтұрсыновтың термин туралы еңбектеріне қорытынды жасағанда мынадай көзқарастар айтылған:

1. Қазақша термин сөздіктер мемлекеттің өз тілінен алынсын. Қазақ тілінде сөздіктер жасауда басқа тілден енген сөздер ана тілге түсінікті мағынасында аударылу керек.

2. Егер термин табылмаған жағдайда қазақ тіліне түркі тілдерінен алыну керек [1].

Бұдан шығатын қорытынды, тілге енген жаңа сөздерді жаппай аудару емес, керісінше тілге ұғынықты, құлаққа жағымды сөз жасау, немесе түркі тілдес сөздер мағынасына ұқсатып алу болып табылады.

Түрік тілі – түркі тілдерінің ішіндегі қолданыс аясы ең кең тілдің бірі. Қазақстан, Өзбекстан, Түркменістан, Әзірбайжан, Қырғызстан және көптеген еуропа мен азияда орналасқан елдерде қолданысқа ие. Бір топқа жататын қазақтүрік тілдері тілдегі жаңа терминдерді ауыса қолданса, ол екі тілдің қолдану алаңын кеңейтер еді. Ресей отары болдық деп барлық жаңалық пен идеяны, тіпті ғылым мен техника атауларын ұрлай бергеннен, туыс тілден термин алмасу әрекетін неге жасамасқа. Сонда түркі тілдер қатарына жататын қазақ-түрік тілдерінің сөздері мен терминдерін де халықаралық қолданыстағы термин секілді қолданыс аясы кеңейе түсер еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Құрманбайұлы Ш. Терминкор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы: «Сөздік-словарь», 2006 - 398 б.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается вводных слов и терминов ипользование в казахсом и турецком языках.

(Нұрахметов Е.Н., Ерходжаева М. Использование вводных слов и терминов в казахском и турецком языке)

SUMMARY

This article deals with the usage of borrowed words and terms in Kazakh and Turkish languages.

(Nurahmetov E.N., Erhodzhaeva M. The Usage of Borrowing Words and Terms in Kazakh and Turkish)

UDC 421.04

G.ANARBAYEVA

master student of the Yassawi University

K.B.URAZBAYEV

candidate of Philological Sciences, Associated Professor

**ABOUT TRENDS OF METAPHORIZATION IN THE TERMINOLOGY
OF THE MODERN ENGLISH LANGUAGE**

Evolution of metaphorical units of English-speaking terminology of the Internet taking into account their thematic grouping is investigated in this article. This article examines metaphorical terms that are used in the domain of the Internet. The thematical groups on the greatest potential for further development of metaphorical creativity are defined. The main aim of this article is to examine Internet linguistic metaphors. Internet metaphorical expressions used to conceptualize the Internet, and try and see what conceptual metaphor(s) structure(s) the everyday metaphors we use to refer to the Internet, as well as the changing perception we have of it. The conclusion that the metaphORIZATION most actively precedes in those thematical groups which are characterized by positive dynamics of emergence and interpretation of new knowledge is given.

Keywords: term, terminological system, metaphORIZATION, Internet, informatics.

The development of modern civilization, the evolution of the information society, strengthening of international business and interpersonal contacts characterize the turn of XX and XXI centuries. The problem of the acquisition, understanding and use of information comes to the fore, resulting in the search for a new scientific direction. This is in computer science. In computer terminology, which is the least connected with the classical languages, prefer mostly based on the language of the living. Computer vocabulary more is not updated Greco-Latin terms, and the terms are metaphors that have their source in the common vocabulary. There is a new concept that is a computer metaphor.

The article discusses phraseological professional sustainable combinations in modern English, due to the General trend towards their use in rethought metaphorical meaning. A metaphor is a special case of the secondary indirect nomination, in which process the new meaning of phraseological units is created based on the name that already exists in the language. The presence in the mind of the speaker and the listening semantic dublinbet serves as a basis for creating a new image. The professional words in a new metaphorical meaning are transferred from

the special areas in the common language use and make them expressive and dynamic.

Metaphorization in terms formation is rated as one of the most productive ways of nominalization, due to the ability of metaphors to simultaneously act as a mechanism of cognition and conceptualization of reality, and the way of most capacious category of various fragments of the surrounding world.

Metaphors quite often give the chance "to express difficult notions and to designate for what there is no direct designation, and to express and designate, without increasing the dictionary of units of expression and syntactic complexity" [1, p. 101]. It should be noted that in the language of the special field of knowledge or activity metaphor is not simply an adequate nomination of a particular concept, but is often generally the only nomination of an object or process [2, p. 50]. The metaphorical nominations keep the systemacity put in terminology at its designing and also introduce in terminological system the systemacity based on metaphorical models and conceptual conditionality of metaphors. Thus "the metaphorical nominations promote acquisition by terms of such important quality, as an implementation (common use)" [3, p. 142]. Consideration of the dynamics of historical development in terms of metaphors within the English terminology of the Internet is considerable interest due to the fact that this aspect of the problem of metaphorization has been studied to a lesser extent.

Some researchers noted that as Internet and computing metaphors, such as the Web, become embedded in our society, they in turn spawn new metaphors for understanding our experiences. For example, computer and Internet metaphors now determine our very sense of selves: We describe ourselves and others as binary; we describe our brains as hard drives or storage systems; we talk about thoughts as being coded in memory [5].

As Internet usage and access expands, these metaphors become more ingrained. These metaphors become a stable part of a culture's discourse, and those using the metaphors often do so unconsciously. When invoking metaphors related to the Internet, people choose to invoke common metaphors or create new metaphors entirely depending upon their experiences.

So the end of XX and beginning of XXI century is characterized by the progressive development of science and technology, which leads to the emergence of new technologies, and as a result, contributes to the avalanche-like increase of scientific and technical information in the most developed industrial and economic relations of the countries of the world. The largest increase in the sphere of computer technologies is observed. The first personal computer, created in the 80-ies in the United States, soon became available for mass consumption and gained popularity among users. The U.S. and its economic partners become major producers of computer technology, and English is the international language in the field of computer communications [4, p. 9]. This fact can be explained with

technical and economic lag of the CIS countries and Kazakhstan including. It led to that the majority of the terms used in the course of an exchange of scientific and technical information were traced from English, keeping graphic and acoustic similarity with language source. Experts in the field of the Kazakh philology the judgment expresses imperfection and disorder of computer terminology in the Kazakh language that is explained by considerable lag of dictionaries from the existing level of development of terminological lexicon, insignificant number of researches in the field of a computer term formation.

At the solution of these problems the Kazakh language uses all lexical opportunities for formation of computer terminology, since adaptation of the borrowed terminological units, finishing with terms and terminological phrases, characteristic only for the Kazakh lexical system. An important role in terminological system of computer terminology is played by the terms formed by change of the plan of the contents, a so-called metaforization of terms. It is caused by specifics of the represented concepts. Not all concepts and inventions of the computer equipment are available to thinking of the user, not the clear idea owing to their complexity and inaccessibility therefore experts are compelled to address to objects more available and clear is had of all.

As means of the nomination a metaphor is widely used for designation of specific concepts of information technology of the software, the computer, services, accessories, the periphery, data carriers, etc. In the process of creating metaphor plays an important role of connotation, passing shades of meaning inherent in the representatives of the English language environment in which originated metaphor. Discrepancy of connotations at representatives of the Kazakh language culture is expressed in discrepancy of signs of the nomination in denotation of identical metaphors of English and Kazakh languages.

The algorithm of this research provided allocation of the main theme groups of terminology of system the Internet, distribution of English terms of metaphors according to theme groups, their consideration in a diachronic way with attraction of lexicographic approach for the purpose of identification of changes in their number and semantics and allocation of the theme groups possessing the greatest potential for further development of metaphorical creativity. The separate investigation phase assumed studying of metaphors by means of comparison of English explanatory dictionaries of different types, the periods and aspects of use.

As material of research the English terms of a metaphor of system the Internet in number of 2 000 units selected by method of continuous selection of monographs, scientific works in English, terminological explanatory dictionaries, encyclopedias, reference books, the Internet sites, trade magazines issued abroad, official documents, instructions, catalogs of the equipment, programs and plans of works, technical regulations and business correspondence of experts served.

At the first investigation phase the main theme groups of the studied terminological system (the terminology) were revealed: subjects of system the

Internet, interaction of subjects, technological works, complications at implementation of the project, processing equipment, adaptations and working fluids, documentation, investment, objects of system the Internet, an assessment of objects.

Correlation of English terms of metaphors according to theme groups taking into account the main milestones of development of a metaphorical the term creativity of system the Internet was the following investigation phase. The conditional periodization of rates of evolution of English metaphorical terms with allocation of three control stages was made for this purpose. The synchronous cuts of history of development of system the Internet abroad made by us with a support on lexicographic development of the studied terminology in diachronic prospect are the cornerstone of this periodization [6].

It is known that degree of the importance of this or that element of extra language reality in a national picture of the world is defined by completeness of its representation in language consciousness. Derivational factors — a morphological derivation, that is formation of cognate words, and a semantic derivation, that is amount of derivative values, existence of synonyms and antonyms, polysemy can act as criteria. Existence of synonyms and antonyms in computer terminology first of all shows communications of metaphorical models with each other. The fact of existence of such relations between units of a language metaphor testifies that the metaphorical field of computer terminology is created as well as a usual lexical field, with use of all ways of the system organization of lexicon.

The role of a metaphor consists in function of available transfer of new knowledge and is based on cognitive mechanisms of human memory: the associations put in the nature of our memory allow the person to correlate various impressions, to reveal their common features, so, to make use of last experience as a basis for interpretation of the present. So, being trained in something new, we connect new material that is already known to us, the metaphor directly indicates communication of new object by that is already known to us from our experience. Thus, communication between various generations is carried out. The system of a language metaphor is almost completely imposed on a language picture of the world of the person that provides maximum efficiency of interaction of the person and the computer.

Researchers note that the metaphor is among [problem of universals](#) of natural languages and can't be essentially excluded from terminology which, despite a tendency to orderliness and unambiguity of separate elements of the terminology, remains a product of development of a natural language. High efficiency of a metaphORIZATION in terminology is caused by a number of properties of a metaphor as language phenomenon: first, the metaphor possesses ability to form associative couples in consciousness of the addressee, providing reliable fixing of information that it is especially necessary in practice of their use where efficiency of the use of terms is defined by a combination of knowledge, automatic skills and intuition;

secondly, presentation that is convenient in the practical relation including in the course of training is inherent in a metaphor [7].

The quantitative analysis of metaphorical terms allows to draw a conclusion that in English terminology of system the Internet the most detailed and diverse metaphorical verbalization of one theme groups at significantly smaller nominating of others is natural and reflects dynamics of emergence and interpretation of new knowledge, therefore, and the importance of theme groups for subjects of system the Internet. Taking into account the received results it is possible to conclude that the first two dominating groups possess the greatest potential for further evolution as from the point of view of formation of new metaphorical units, and new values of already mastered terms.

As a result of research of the actual material it was revealed that in general for terminology of the system of Internet domination of a naturalistic subsystem that the Internet with naturally scientific representations as in the center of attention there is a person is a natural consequence of close connection is characteristic. Not less significant model of the nomination in the system of Internet is comparison with objects of human life that is explained by constant need of the person to use these subjects in everyday life.

By us it was noticed that some terms which underwent value reconsideration have the same metaphor in English and Russian languages. Development of this terminology in the studied languages happened in parallel therefore it is impossible to speak about influence of one language on another. Most likely this process is caused by that fact that the person, interacting with world around, at collision with need of the name of new subjects and the phenomena, resorts to the relatives for itself to comparisons. Linguists explain such phenomena in language with a community of thinking of cultures of two people.

Thus, research of types of metaphors helps to reveal the general direction of development of metaphorical values in various languages. Supervision over communications of language and culture, over national and cultural specifics of semantics allows revealing its typological characteristics which are created by means of figurative means, including allows to see specifics of concrete language.

LITERATURE

1. *Nikitin M.V.* O semantike metafory (About semantics of a metaphor) //Voprosy yazykoznanija. – 1979. № 1. pp. 100-101.
2. *Ivina L.V.* Lingvo-kognitivniye osnovy analiza otraslevyh terminosistem (naprimere angloyazychnoi terminologhii venchoornogo finansirovaniya): oochebno-metodicheskoye posobiye (Linguistic and cognitive bases of the analysis the branch terminology) (on the example of English-speaking terminology of venture financing): Manual). – Moscow: Akademicheskij proekt (Academic project), 2003. – 304 p.
3. *Smirnova E.V.* Metafora kak naibolee produktivniy sposob obrazovaniy anovyh terminov v kardiologicheskoy leksike (naprimere angliiskogo i russkogo yazykov)

1. (Metaphor as the most productive way of formation of new terms in cardiological lexicon) (on the example of English and Russian languages) // Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta (Bulletin of the Adygei State University). Serial Philological and art criticism. – Maykop, 2011. No.2, pp. 142-145.

2. *Dyachenko A.P.* Metafory i terminologicheski ustoychiviye vyrazheniya (Metaphors and terminologically set expressions). – Minsk :NovoyeZnaniye, 2003. – 428 p.

3. *Denny R.M. and Sunderland P.L.*, 2005. “Researching cultural metaphors in action: Metaphors of computing technology in contemporary U.S. life,” Journal of Business Research, volume 58, pp. 1456–1463. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2003.10.015>

4. *Arutyunova N.D.* Metafora i diskurs (Metaphor and discourse) //Theory of metaphor. – Moscow: Progress, 1990. pp 5-32.

5. *Filippovich Yu.N.* Metafory informatsionnyh tekhnologiy (Metaphors of Information technologies). – Moscow: MGUP, 2002. – 368 p.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада ағылшын тіліндегі Ғаламтор терминологиясының метафоралық бірліктерінің эволюциясы қарастырылды. Мүмкіндігі бар тақырыптық топтардың метафоржасам жолдары анықталады. Метафоржасам жаңа білімдерінің пайда болуы және оларды түсіндіру динамикасың белсенді түрде өтуін қорытындылайды.

(Анарбаева Г., Уразбаев Қ.Б. Қазіргі ағылшын тіліндегі терминологияның метафоралық құбылысының үрдістері туралы)

РЕЗЮМЕ

Исследуется эволюция метафорических единиц англоязычной терминологии Интернета с учётом их тематического группирования. Определяются тематические группы с наибольшим потенциалом для дальнейшего развития метафорического творчества. Приводится вывод о том, что метафоризация наиболее активно протекает в тех тематических группах, которые характеризуются положительной динамикой появления и интерпретации новых знаний.

(Анарбаева Г., Уразбаев К.Б. О тенденции метафоризации в терминологии современного английского языка)

ӨОЖ.427.1

Е.НҰРАХМЕТОВ

филология ғылымдарының докторы, профессор
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Л.А.БЕГАЛИЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

ҚОЛӨНЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚАЛЫПТАСҚАН ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Бұл мақалада қолөнерге қатысты фразеологиялық лексика қазақ тілінің этномәдени тұрғыдан құнды әрі аса бай қабатын құрайды. Сондай-ақ, халқымыздың тыныс-тіршілігімен, эстетикалық талғамымен байланысты және қоршаған орта туралы халықтың білімдер жүйесі, рухани, адами құндылықтары жөнінде ақпараттарды құрайды. Қазақ халқының ежелден келе жатқан материалдық мәдениетінің болғанын айғақтайтын тарихи, археологиялық деректерге шолу жасау арқылы тілдік деректер талданды. Фразеологизмдердің қалыптасу, шығу арналары анықталды. Қолөнеріне байланысты фразеологизмдер жинақталып, өнер түріне байланысты топтастырылды. Қолөнеріне байланысты фразеологизмдердің тақырыптық, лексика-семантикалық топтары анықталды. Фразеологизмдерге негіз болған уәждік белгілер ашып көрсетілді. Фразеологизмдер уәждік белгілері бойынша топтастырылды. Қолөнеріне байланысты тұрақты тіркестердің қазақ фразеологиялық қорында алатын орны айқындалды.

Кілт сөздері: кәсіби-шаруашылық, қолөнерге байланысты фразеологизмдер, фразеологизм, лексика-семантикалық топтар.

Қазақ тіліндегі өзінің бейімділігімен, әлеуметтік мәнділігімен ерекшеленетін фразеологизмдерде халқымыздың тарихы мен салт-дәстүріне, ойлау жүйесіне, материалдық және рухани мәдениетіне байланысты мол ақпарат сақталған. Осыған байланысты қазақ тіл білімінде фразеологизмдер әртүрлі қырынан зерттеліп келе жатыр. Фразеологизмдерді тілдік тұрғыдан зерттеу бағытында көптеген жұмыстар жүргізілді. Атап айтқанда, І.Кеңесбаевтың, Ә.Қайдардың, Н.Уәлидің, С.Сәтенованың, Ғ.Смағұлованың, т.б. еңбектері жарыққа шықты. Тұрақты тіркестерді тілдік тұрғыдан зерттеу барысында ондағы ұйытқы сөздерді негізге ала отырып, фразалық біліктер тақырыптық, лексика-семантикалық топтарға жіктеліп қарастырылды, олардың құрамындағы ұйтқы сөздердің мағыналары ашылып, этимологиялық талдаулар жасалады [1].

Ал қолөнеріне байланысты атаулар мен оған байланысты қалыптасқан

фразеологизмдер – қазақ халқының өзіндік ерекшелігін айқын көрсететін, баспанасы мен кәсіби-шаруашылық құралдары мен кәсіп, өнер түрлерінен, киімдері мен тұрмыстық бұйымдарынан, ата-бабамыздың табиғат байлығын игеру тәжірибесінен, дүниетанымынан, әлеуметтік реттеу құралы болған салт-дәстүрлерінен, т.б. мол дерек беретін қайнар көздердің бірі ретінде құнды. Біздің зерттеуіміздің бағыт-бағдарын айқындайтын мұндай мәселелер зерттеу жұмысының өзектілігін көрсетеді [2].

Қолөнеріне байланысты қалыптасқан лексика-семантикалық, этнолингвистикалық, ономасиологиялық талдау арқылы танымдық сипатын, дүниенің тілдік бейнесін көрсетудегі әлеуетін айқындау.

Қазақ қолөнерін этнографтар мен өнертанушылар, тілші ғалымдар тарапынан әртүрлі қырынан қарастырылып келе жатқанымен, оның фразеологизмдерді қалыптастырудағы мәні арнайы зерттеу нысаны болған емес. Осыған байланысты зерттеу жұмысының жаңалығы тұңғыш рет бірсыпыра фразеологизмдердің пайда болу негіздерінің белгілі бір кәсіп, өнер түрімен байланысты екендігін этнолингвистикалық, мәдениеттанымдық, ономасиологиялық, когнитивтік (танымдық) аспектіде қарастырылуы болып табылады.

Бірі түркі, бірі герман тілдері тобына жататын қазақ және ағылшын, қазақ және неміс тілдерінің тілдік, ұлттық мәдени ерекшеліктерін түрлі тілдік бірліктер, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер бойынан тауып, олардың бір-біріне ұқсастық немесе бір-бірінен айырмашылық дәрежесін анықтауға, ұлттық нақышты тереңірек түсінуге талпынған ғылыми еңбектер баршылық, дегенмен шешімін таппаған мәселелер де жоқ емес. Осындай негізгі мәселелердің біріне қазақ және герман тілдеріндегі фразеологизмдерді қазіргі тіл білімінің жаңа бағыттары мен ұстанымдары негізінде салыстыра-салғастыра зерттеу жатады.

Фразеологизмдердің фразеологиялық мағынасы олардың ішкі мағыналық құрылымында жатқан бейне арқылы уәжделеді. Мысалы, қазақ тіліндегі құмырсқадай құжынаған, құмға сіңген судай, сүліктей жабысты, ағылшын тіліндегі *dumb as a fish* (балықтай тілсіз), *as brave as a lion* (арыстандай айбатты), *dance like an elephant* (пілше билеу) сияқты тіркестердің фразеологиялық мағыналарының ішкі формасы айқын, яғни олардың мағыналары ішкі формалары арқылы уәжделіп қалыптасқан. Фразеологизмдердің ішкі формаларының тасалануынан олардың мағыналарының күңгірттенуі шығады. 1. Күнделікті тұтыну заттар атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: сабынша бұзылу, тозған бөздей ыдырау; Ағыл.: *to fit like a glove* - қолғаптай дәл), *as fat as butter* - сары майдай толық. 2. Үй жануарлары атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: тағасыз аттай тайғанау, егінге түскен сиырдай жайпау; Ағыл.: *stubborn as a mule* – есектей қикар, *squeal like a stuck pig* – шала бауыздалған шошқадай шынғыру.

Фразеологизмдердің табиғаты аса күрделі: фразеологизмдер жеке сөзге де,

сөз тіркесіне де, сөйлемге де ұқсайды, сонымен бірге олардың ешбіріне ұқсамайтын қасиеттерімен де ерекше болып тұрады. Сондықтан олардың мағынасы «фразеологиялық шартты», «фразеологиялық байлаулы» мағына деп аталады. Көптеген фразеологизмдердің неге бұлай аталатыны, яғни уәждемесі (мотивациясы) жоқ, – деп жазады зерттеуші Н.Уәлиұлы [3,4]. Бұл пікірдің қолөнеріне байланысты фразеологизмдерге де қатысы бар.

Қорыта айтқанда, қазақ тіліндегі фразеологизмдердің бір тобы шығу төркіні, пайда болу жолы жағынан алғанда белгілі бір кәсіпке, өнер түріне байланысты қалыптасқан. Мұндай фразеологизмдер туынды, астарлы мағынада қолданылып затты, құбылысты, іс-әрекетті, адамдарға қатысты жай-күйді, т.б. бейнелеп атайды және хабарлайды. Фразеологизмдер бойындағы ассоциативті параллельдер түрінде көрініс табатын ұғым-түсініктерде этностың танымдық білімдері жинақталған. Қолөнеріне байланысты қалыптасқан фразеологизмдерде ғаламның тілдік бейнесі молынан көрініс тапқан. Мұндай фразеологизмдерді тіл білімінен басқа ғылым салаларымен байланыстыра отырып, кешенді зерттеу арқылы олардың танымдық сипатын тереңірек ашып көрсетуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қолөнеріне байланысты қалыптасқан фразеологизмдердің концептілік сипаты //Тілтаным, 2009, №2. – 153-159 бб.
2. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.
3. Уәлиұлы Н. Фразеология және тілдік норма. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1999. – 128 б.
4. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1969. – 248 б.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются фразеологизмы, связанные с декоративно-прикладным искусством казахского и английского языка.

(Нұрахметов Е., Бегалиева Л.А. Казахские и английские фразеологизмы, связанные с декоративно-прикладным искусством)

SUMMARY

This article deals with the phraseological units related to decorative applied arts in Kazakh and English languages.

(Nurahmetov E., Begaliev L.A. Phraseological units related to decorative applied arts in Kazakh and English languages)

УДК 420

Ж.А.КОЖАБАЕВА

магистрант МКТУ им. Х.А.Ясави

К.Б.УРАЗБАЕВ

кандидат филологических наук, доцент
МКТУ им. Х.А.Ясави

**О КОННОТАТИВНОМ АСПЕКТЕ ЗНАЧЕНИЙ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБОРОТОВ
В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ**

В данной статье рассматриваются вопросы разграничения лексического и коннотативного значений фразеологических единиц английского, русского и казахского языков. При этом обращается внимание на выразительные компоненты языковых единиц, отображающих порой единые понятия, но лексически отображающих отличные друг от друга реалии. На схожести и различиях данных языковых образований и строится данное сообщение. В статье значительное внимание уделяется рассмотрению коннотативного макрокомпонента фразеологического значения как сложного и многогранного лингвистического явления. Ведь наличие коннотации – это необходимая составная часть значения любого языкового знака вторичного образования, каковой и является фразеологическая единица.

Ключевые слова: коннотация, фразеологизм, значение, английский, казахский.

Нынешний опыт мировидения, связанный с современными процессами глобализации и интернационализации, ставит культурные смыслы и символы всех эпох и народов в состояние бесконечного кросскультурного (межкультурного) диалога. Преодоление этноцентризма в современном плюралистическом мире становится жизненно важным. В то же время межпредметность, кроссдисциплинарность, кросскультурность являются сегодня основными методологическими предпосылками познания окружающей действительности.

Отмечается, что в процессе взаимодействия и взаимовлияния языка и культуры первый выполняет не только кумулятивную, трансформационную, но также и транслирующую функцию. Живой язык не только воспроизводит, закрепляет и хранит в своих единицах идеи, концепты и установки культуры:

через него эти концепты воспроизводятся в менталитете народа или отдельных его социальных группах и передаются далее из поколения в поколение. По мнению специалистов, через функцию трансляции культуры язык способен оказывать влияние на способ миропонимания, характерный для той или иной лингвокультурной общности [1].

Нами выделяются так называемые культурные семы в качестве способов отображения культуры в лексемах и фразеологизмах, обозначающих соответствующие идиотнические реалии. На наш взгляд, к языковым единицам, содержащим культурные семы в своем значении, относятся наименования предметных реалий, событий и т.д.

Отдельные исследователи считают, что к культурным концептам относятся имена абстрактных понятий, в семантике которых сигнификативный аспект преобладает над денотативным: они не имеют вещественной «опоры» во внеязыковой действительности в виде предметных реалий-денотатов. Как они отмечают, понятийное содержание данных реалий «конструируется» носителями языка, исходя из характерной для каждой лингвокультурной общности системы ценностей, соответственно, культурные концепты проявляют специфику языковой картины мира [2].

Так, понятие «коннотация» - это дополнительное, сопутствующее значение какого-либо понятия или языкового выражения, определенным образом связанное с основным значением и влияющее на него. Таким образом, коннотативный компонент любого слова включает в себя оценочность (соотнесенность слова с оценкой) и эмоциональность (связанность слова с эмоциями). Они представляют собой единое целое в структуре лексической единицы так же, как неразрывна оценка и эмоциональность на внеязыковом уровне. Положительная оценка может быть передана только через положительную эмоцию: одобрение, похвалу, восхищение. Отрицательная оценка, естественно, передается через отрицательную эмоцию: осуждение, презрение, неодобрение. Оценка впитывает в себя соответствующую эмоцию, и параметры оценки и эмоции совпадают. Эмоциональная оценка может выражать пренебрежение, неодобрение, порицание, презрение, отвращение, одобрение, удовольствие, восторг и тому подобное.

Следовательно, коннотация - это, прежде всего, отражение в лексическом значении слова эмоционального отношения к соответствующим объектам действительности, это их оценка. В данном случае оценка представляет собой субъективное выражение значимости, а под значимостью можно рассматривать способность или неспособность той или иной языковой единицы отвечать коммуникативным потребностям человека. Коннотативные семы слов общелитературного языка играют важную роль в появлении лексических единиц, образованных в результате метафорической субстантивации.

Как отмечают исследователи, среди лексических единиц, и особенно фразеологизмов, множество таких, которые возникают или регулярно воспроизводятся в определенном типе дискурса. Например, *Men may meet but mountains never* - *Гора с горой не сходятся, а человек с человеком сойдутся*, *Life is not a bed of roses* - *Жизнь прожить – не поле перейти*, *If you run after two hares, you will catch neither* - *За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь*.

Чаще всего метафора выполняет роль языкового образа не в качестве самостоятельной лексической единицы, а в составе устойчивого словосочетания при опоре на определенный семантический компонент. При этом «семантический компонент, обычно выступающий в прямом значении, обеспечивает референцию на предмет окружающего мира или «непредметную» сущность, а связанный компонент означает через метафорический образ какой-либо параметр его денотата или сигнификата. Так, в русском языке лексические образования как «луч надежды» и «капля жалости» имеют в качестве доминантного смысла понятия, которые полностью воспринимаемы данной конкретной языковой общностью, т.е. русскоязычной. Ср.: выражение «*pity is akin to love*» (*жалость сродни любви*) встречается у англоязычных носителей, а его эквиваленты в среде русскоязычной и казахской общностях представлены следующим образом: «*Худому добра не делай*» и «*Падашы көбейсе, мал Һарам өледі*» [8].

Образы, приносимые в устойчивые словосочетания связанными компонентами, в том числе и «стершиеся» метафоры, создают особый тип регулярности, основанной на ассоциативно-парадигматических отношениях. Этот термин, введенный В.Н.Телия, означает, что сходная образная мотивированность прослеживается не только в сочетаемости одного базового слова, но и связывает концепты, относящиеся к одному или близким идеографическим полям [1].

Рассматривая исследуемый языковой материал соответствующей категории вышеупомянутых языков, мы обнаруживаем, что при сопоставлении коннотативных значений фразеологических единиц разнородных языков данные образования можно подразделить на некоторые подкатегории. Так, в každодневном речевом обиходе носителей языка встречаются следующие образования: (каз.) *сабыниша бұзылу, тозган бөздей ыдырау, бұлттай сұрлану, жауар күндей түнеру, желдей есу, есектей қиқар, шыбындай қырылу, аш кенедей жабысу*; (англ.) *to fit like a glove, as fat as butter, stubborn as a mule, squeal like a stuck pig, ants in one's pants, heavy father*; (рус.) *сидит как влитой (об одежде), спустя рукава, гол как сокол, сломя голову* [4].

Другие примеры: *as flat as a flounder* – камбала балықтай теп-тегіс, жазық, *look like thunder* – күннің күркіреуіндей көріну, яғни ашулы, ызалы, *as agile as a monkey* - маймылдай икемді, *as cunning as a fox* – түлкідей айралы,

as a mild as a dove – көгершіндей жұмсақ, stick to smb like a bur – біреуге ошағандай жабысу.

Среди имеющихся примеров рассматриваемых языков можно найти и соответствующие эквиваленты некоторых из них, так: *Kill the goose that laid/lays the golden eggs* – убить курицу, несущую золотые яйца, *Speech is silvern, silence is golden* – слово-серебро, молчание-золото, *to be in hot water-иметь неприятности*, *to be a dig fish in a little pond* – первый парень на селе, *better an egg today than a hen tomorrow* – (досл. лучше яйцо сегодня, чем курица завтра) лучше синица в руке, чем журавль в небе [3].

Следует проявлять большую осторожность, устанавливая факт заимствования того или иного оборота, так как параллельное существование в различных языках выражений, одинаковых по значению и образности, может не иметь никакого отношения к заимствованию. Это может объясняться общностью общественно-политических условий жизни, обычаев и традиций народов, говорящих на этих языках. Фразеологические параллели объясняются часто происхождением из одного общего источника, возможно, и без заимствования одним языком из другого [5].

Экспрессивность или эмоциональность в оттенках значений фразеологических оборотов это другой ракурс рассмотрения семантического аспекта изучаемых языковых единиц. Изучение этого явления в сопоставительном плане разнородственных языков – цель нашего исследования.

Отмечается, что межкультурная коммуникация, обогащающая национальные культуры, явление неоднозначное. Она может содействовать созданию вторичной языковой личности. Она содействует снятию противоречия «свой-чужой», но она может быть и орудием культурной экспансии, утесняя чужую культуру, поэтому любая коммуникация между представителями разных народов и культур требует специальных знаний и умений. Кросслингвистические исследования посвящены углублению культурного обмена между различными нациями, находящему свое выражение во взаимном влиянии языков и культур. Обусловленность языковых явлений и языковых единиц социальными факторами: условиями коммуникации (временем, местом, участниками, целями и т.п.), обычаями, традициями, особенностями общественной и культурной жизни говорящего коллектива, являются предметом социоллингвистических исследований [2, 5,6].

При рассмотрении пословиц и поговорок различных народов можно отметить некоторые степени экспрессивности, коннотативности среди сходств и различий в значениях этих языковых образований. Ср.: (англ.) «*Hard words break no bones*» имеет иногда резко противоположные ассоциации во фразеологических значениях других языковых общностей. Так, в русском языке есть схожее образование как «*язык без костей*»,

которое отличается от английского и означает бессмысловую болтовню, однако в казахском языке встречаются такие образования как «У него язык как стрела (пронзает сердце)», «Рана от копья заживет, рана от языка не заживет», подобное «Язык острее клинка», «Ожог от слова сильнее, чем ожог от огня» но следующее выражение «Силой можно победить одного человека, словом – тысячу людей» прямо противоположно английскому выражению. О некоторой схожести отдельных английских и русских образований мы говорили несколько ранее [7, сс. 41-42].

Как отмечает Г.В.Елизарова, сопоставительное изучение культур возможно только с учетом того, что каждая культура находит уникальное отражение в языке - ее носителе. Именно поэтому кросскультурный аспект является актуальным объектом методического исследования, а результаты подобного исследования необходимо внедрить в методику обучения неродному языку [2, с. 7].

Отметим, что основоположником теории межкультурной коммуникации может быть назван Э.Холл, который одним из первых убедительно доказал связь между культурой и коммуникацией, заявив: «коммуникация – это культура, культура – это коммуникация», а также провел аналогию с изучением иностранных языков [8].

Здесь можно, на наш взгляд, сделать вывод, что кросскультурные связи пронизывают собой все сферы жизни современного общества, и следовательно, должно находить свое отражение также и в системе образования как кросскультурный аспект формирования парадигмы личности обучаемого. Одним из методологических оснований кросскультурности мы можем считать лингвокультурологию, выступающую в качестве комплексного синтезирующего подхода к взаимосвязи и взаимодействию языка и культуры в их функционировании с ориентацией на систему общечеловеческих гуманистических ценностей. Другим методологическим основанием кросскультурности предстает, на наш взгляд, теория межкультурной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики языковых единиц. – М.: Просвещение, 1986. – 254 с.
2. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. – СПб.: КАРО, 2005.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. 3-е изд. Стереотип. - М.: Русский язык, 1984. – 884 с.
4. Агабекова Б.Н. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық тенеулердің ұлттық мәдени сипаты. – Алматы, 2010. – 30 б.
5. Сорокин Ю.А. Речевые маркеры этнических и институциональных портретов и автопортретов. //Вопросы языкознания. – №6. – 1995. – С. 23-41.

6. *Протасова Е.Ю.* Феннороссы: жизнь и употребление языка. – СПб.: Златоуст, 2004. – 308 с.

7. *Кожабаяева Ж., Уразбаев К.Б.* О коннотации в английской фразеологии // Вестник МКТУ им. Х.А.Ясави, №2(89), 2014, Туркестан, сс 40-44.

8. *Hall E.T., Hall E.* How cultures collide // Weaver G. R. (ed.) Culture, communication, and conflict: readings in intercultural relations. – Needham Heights, MA: Simon and Schuster Publishing, 1998. - pp. 9-16.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктердің мағынасының коннотатив аспектісі қарастырылады. Тілдік бірліктерінің экспрессивтік компоненттеріне назар аударылып, олардың жалпы түсініктері ұқсас болғанымен, бірі-бірінен лексикалық тарапынан ажыратылып тұратын себептері көрсетілген.

(Қожабаяева Ж.А., Уразбаев Қ.Б. Ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктердің мағынасындағы коннотативтік аспектісі туралы)

SUMMARY

The problems of differentiation of lexical and connotative meanings of phraseological units of English, Russian and Kazakh languages are considered in this article. The attention is thus paid to expressive components of the language units, displaying by time common concepts, but lexically displaying distinct from each other realities. So there similarity and distinctions of the given language units are also under consideration. In the article, a significant attention is paid to the connotative macrocomponent of a phraseological meaning as complex and multifaceted linguistic phenomena. As the presence of connotations is an essential part of the meaning of any linguistic sign of secondary formation, which is the phraseological unit itself.

(Kozhabayeva Zh.A., Urazbayev K.B. About connotative aspect of meanings of phraseological units in English, Russian and Kazakh languages)

ӘОЖ 374.7:378.

Қ.Т.ӘТЕМОВА

педагогика ғылымдарының докторы,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің доценті

Г.Б.ИСАБЕКОВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің PhD докторанты

**КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА МАМАННЫҢ
ТҰЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ
БҮГІНГІ КҮНГІ БАҒДАРЫ**

Мақалада бүгінгі Қазақстан Республикасының мамандар даярлау жүйесіндегі негізгі бағдары мемлекет саясатымен сабақтастықта және Елбасының Жолдауымен байланысты сипатталады. Сонымен қатар, болашақ маманды кәсіби даярлауда оның тұлғасының қалыптасуының маңыздылығы жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие жүйесінде іске асырылу жағдайларымен байланыстырылып қарастырылады. Көптілділікті қажетсіну мен ендіру жаһандық білім кеңістігінде қолданылып жүрген және тиімділігін көрсетіп келе жатқан тәжірибе. Мысалы, Еуропа азаматтарына шет тілдерін үйрету саласындағы негізгі мақсат ретінде Еуропалық кеңес көптілділікті ұсынады: Еуропаның әрбір тұрғыны кем дегенде екі шет тілін меңгеруі, оның бірін жетік білуі тиіс. Барлық еуропалық мектептерде бірінші шет тілі ретінде міндетті түрде оқытылатын ағылшын тілімен қатар, ең көп оқытылатын тілдер экономикалық жағынан дамыған шетелдердің тілдері болып табылады. Бүгінгі күні біздің елде де көптілді тұлға қалыптастыру немесе көпмәдениетті маман тұлғасын қалыптастыру мәселелері өзекті болып отыр.

Кілт сөздері: болашақ маман, көптілді білім беру ортасы, маманның өзін-өзі кәсіби дамытуы, маманның тұлғасы.

Қоғамның бүгінгі дамуы маман тұлғасына жаңаша талаптар қояды. Әсіресе, жаһандану талаптары болашақ мамандардың кәсіби біліктілігін әлемдік стандарттармен байланыстырып жетілдіруді қажет етеді. Бүгінгі күні бұл талаптар мемлекеттік деңгейде қаралып, елдің даму болашағымен бірге қажет етілетін заңды құбылыс ретінде қабылдануда.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Біз

жастарымыз бағыт алып, бой түзеуге тиіс өз заманының жаңа қаһармандарын жасауымыз керек. Қазір біз балаларымыз қазақ тілімен қатар орыс және ағылшын тілдерін де белсенді меңгеру үшін жағдай жасауға шаралар қабылдап жатырмыз. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктер ашады», – деп көптілді меңгеру арқылы әрбір азаматтың әлемдік білім кеңістігінде еркін қарым-қатынас орната алатындығына сенім білдіреді [1].

Осыған байланысты бүгінде кәсіби еңбектің интеллектуалдандыру тенденциясы маңызды орынға шығып, университеттік білім берудің деңгейінде қолға алына бастады. Өйткені қазіргі кезде әлеуметтік-экономикалық құрылымда көптілді маман ғана ел әлеуметін көтеруге заман талабына сай үлес қоса алады. Осыған орай жаңаша ойлайтын маманды қалыптастыруға бағытталған университеттік дайындаудың жаңа парадигмасы өзекті болып келеді, яғни қоғамның осы кездегі қалыптасуының талаптарына жауап беретіндей жоғары оқу орындарындағы білім беру студент тұлғасы дамуының жоғары деңгейін жеткілікті түрде қамтамасыз ету қажеттілігін туындатады. Қоғамның жаңа типін құру барысында жаңа құндылықтар жүйесіне бағытталған білім берудің негізгі мақсаты жоғары шығармашылық мүмкіншілігі бар көптілді болашақ маман тұлғасын қалыптастыру болып табылады. Сонымен бірге, бұл педагогикалық кадрларды даярлаудың мәселесін одан әрі өзекті ете түседі. Біздің қоғамымызда адамдық қатынастардың жалпы гуманизациясының, жаңа ұрпақтың рухани қалыптасуының, білім берудің түбегейлі жаңаруының бағдарламаларының жүзеге асуы көп жағдайда мұғалім тұлғасымен тікелей байланысты. Соның ішінде педагогикалық іс-әрекетте тұлғалық фактор жетекші рөлді атқарады, өйткені «адам-адам» жүйесінде әсер етудің күші өзіндік мүмкіншілігі бар адамды жетілдірудің деңгейімен анықталады. Егер жоғары оқу орнындағы оқыту үрдісі барысында педагог үнемі өзін-өзі дамытуды қажет ететін болса, онда ол мұғалім өзінің алдына қойған міндеттерін іске асыра алады. Сондықтан классикалық университеттік білім беру жағдайларында болашақ педагог кадрлардың кәсіби өзін-өзі дамытуын қалыптастыру мәселесіне ерекше назар аударып келеді.

Әлемдік білім беру кеңістігіне кіруге бағытталған білім берудің жаңа жүйесінің қалыптасу үрдісі білім беру парадигмасының ауысуымен сипатталады. Атап айтқанда, дәстүрлі субъект-объектіліктен гуманистікке бағыттылық, оқытудың тұлғаға бағыттылығы парадигмалары маңызды мәнге ие. Өткен ғасырдың соңынан бастап білім беру жүйесі білім берудің гуманистік парадигмасына сәйкес дамып келеді. Өйткені, қандай да болсын оқу-тәрбие үрдісінің сапалы болуы оны басқарып отырған тұлғаның болмысына тікелей байланысты болмақ және тәрбиеленушінің тұлғасына да осылай ықпал етпек. Осы тұрғыдан келгенде бүгінгі маманның білім беру сферасында үздіксіз білім алуға, көптілді білімді қабылдай отырып өзін-өзі

жетілдіруге дайындығының болуы тиіс.

Орта ғасырда өмір сүрген ұлы ғұлама әл-Фараби көптеген тілдерді еркін меңгерген маман ретінде тәлімдік үрдісті басқарар маманның тұлғасының қандай болмағын жан-жақты сипаттап, өз пікірін берген болатын. Ол өзінің «Бақытқа барар жолда» деген еңбегінде маманның тұлғалық моделінің құрылымын айқындап береді [2]. Онда ғалым маман үшін ең маңызды қасиет оның денсаулығының мықты болуы деп көрсетеді, яғни адам баласының барлық мүшелері өз қызметтерін мүлтіксіз атқаратындай болғанда қызметте жоғары сапа болатындығын айтады. Сонымен қатар, маман өз қызметінде алғыр да аңғарымпаз болмаса, кәсіби қызметтегі ерекшеліктерге сай әрекеттер өз деңгейінде орындалуы мүмкін еместігін айтады. Оларды естен шығармайтын ақыл иесі, соған қоса өткір сөз иесі, нақты, шешіп айтатын әділ де адал болуын тұлғалық қасиеттердің ішіндегі маманға қажетті маңыздылары деп түсіндіреді.

Маман иесі тұлға ретінде сегіз қырлы бір сырлы азамат болуы керектігін «*өнер-білімге құштар болу, ақыл үйренуден шаршап-шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болу керек*»-деп түсіндіреді. Осындай көптеген қасиеттерді атап, мұндай сапалар бойынан табылатын тұлға маман ретінде кәсіби білікті деп табылатындығын тұжырымдайды [2].

Сонымен қатар, ғұлама көзқарасы бойынша бәсекелестікке қабілеттіліктің тағы бір белгісі жақсы мінездің болуы деп те түсіндіреді. Әл-Фарабидің пікірінше педагог мамандығының иесі барлық ой мен қимыл әрекетіне ақылдың дәнін сеуіп, нұр құятын тынымсыз жан болып табылады. Болашақ мамандар санасына ақыл мен тәрбиенің дәнін сіңіретін тәрбиеші, ұстаз-педагогтар болып табылады. Әрбір педагог өз ісінен рахаттанып, тәрбиешілерге қуаныш сыйлағанда педагогикалық үрдіс адамгершілік шеберханасына айналмақ. Осы тұста әл-Фараби: «Кімде-кім өзінің тіршілігі үшін, өзіне пайда келтіретін еңбекпен айналысса, сонда ғана ол нағыз ел адамы бола алады», - деген өмірлік өсиет қалдырды. Ғұламаның еңбек тәрбиесі туралы көзқарастары өзінен көп кейінгі ұрпақтар еңбектерінде жалғасын тауып жатты. Олай деп тұжырым жасауымызға ұлы Абай еңбектері негіз болады. Ақын осы тұста "Кімде кім өзі үшін ғана өмір сүрсе, өзі үшін оттаған хайуанмен тең, ал халық игілігі үшін өмір сүрсе, ол Алланың сүйген құлы болмақ", - деп айтады [3].

Жоғарыда қарастырылған ғұламалар көзқарасындағы тұлғаның бойынан табылуы тиіс адами сапалар ізгіліктің белгілері екендігі мәлім. Бүгінгі оқу үрдісінің басты мақсаты да болашақ мамандарды осындай тұлғалық сапаларды бойына сіңіретіндей етіп тәрбиелеуді көздейді. Оқытудың тұлғалық бағыттылығы парадигмасының негізгі идеясы оқу-білімнің барлығы да адам тәрбиесін қалыптастыру үшін қызмет ететіндігін еске салады.

Болашақ маманның өзін-өзі дамытуы мен кәсіби біліктілігін заман

талабына сай жетілдіру мәселелері көптеген ғалымдар тарапынан зерттеліп келді.

Атап айтқанда, Ресей ғалымдары Б.Г.Ананьевтің [4], А.Г.Асмоловтың [5], Л.С.Выготскийдің [6], О.С.Газманның [7], Л.Н.Куликованың [8], А.Н.Леонтьевтің [9], В.Н.Мясищевтің [10], С.Л.Рубинштейннің [11] және т.б. еңбектерінен адамның мәнінің оның өз өміршендігінің субъектісі ретінде және өзін-өзі дамытатын шығармашыл тұлғаның субъектісі ретінде қарастырылатындығын көруге болады.

Қазақстандық зерттеушілердің еңбектерінде білім беру сферасында тұлғаның этномәдениеттік қызығушылықтарын іске асыру туралы Л.Гумилев, Н.Джандильдин және т.б. жазған [12]. Білім беруді тұлғалық ұстанымдарға және жеке көзқарасқа қайта бағдарлау бойынша келелі ой білдірген ресейлік ғалым Ш.А.Амонашвили, Т.В.Габай, Отандық ғалымдар М.М.Мұқанов, Ж.И.Намазбаева [13], С.М.Джакупов [14], және т.б. білім беру жүйесіндегі тұлғаға бағытталған көзқарас - гуманистік парадигманы іске асырумен байланысты оқыту, тәрбиелеу және дамыту теориясы мен әдістерінің жүйесін яғни тұлғаның өзіне және оның құндылықтарына бағыттаушылық мәселелерін сабақтастықта қарастырып келген.

Философиялық әдебиеттерде тұлға әлеуметтік және биологиялық сипатқа ие адам ретінде анықталады. Әр адам, тұлға бола тұра, бір жағынан, жеке болады, екінші жағынан - әлеуметтенген болады, яғни әлеуметтік маңызы бар қасиеттерімен сипатталады.

Психологиялық еңбектерде тұлға – психиканың сапасы, ол адамның қоғамда дамуының нәтижесі ретінде анықталады деп сипаттама беріледі [15]. Сондай-ақ, тұлға психикалық ұйымдастыру түрлері иерархиясының жоғары ерекше деңгейі ретінде, өмір мен іс-әрекет субъектісі ретінде, қоршаған ортаны және өзін-өзі өзгертетін адам ретінде, индивидтің бір әлеуметтік қасиеті ретінде, әлеуметтік байланыстар мен қатынастарды дамытудың және болмысының жеке формасы ретінде қарастырылады.

Тұлғаға бағдарлаушылық білім берудің мәні – болашақ маман тұлғасының өзін-өзі дамытуына және әлеуметтенуіне бағытталған, индивидтің тұлғалық қызметтерін дамытуға бағытталған педагогикалық жүйенің бағдарлануында. Біздің көзқарасымыз бойынша, тұлғаға бағдарлаушылық көзқарасы оқыту үрдісі барысында әр студенттің тұлғасының дамуы үшін ыңғайлы білім беру ортасын жасауға бағытталған.

Өзін тұлға ретінде қабылдайтын болашақ маман қоршаған адамдарды қабылдауға деген өзіндегі мүмкіншілігін ашады, оларды өзіндей көреді және олардың жеке ерекшелігін құрметтейді. Педагогикалық және психологиялық білім берудің негізгі міндеті – білім алушыларды өздігінен ойлауға, мәселелерін шешуге, яғни тұлғалық өсуін қамтамасыз ету үшін өз қасиеттерін қолдануға үйрететін педагог-психологты тәрбиелеу болып табылады.

Білім берудегі тұлғаға-бағдарлаушылық көзқарас маман тұлғасының шығармашылық дамуы мен тәрбиесін қамтамасыз ететін ең тиімді формаларының, әдістерінің және тәсілдерінің іздестіру аспектісінде орындалатын оның субъектілерінің тұлғалық қызметтерін дамыту мен толық көрініс беру үшін жағдайлар жасаудан тұрады. Студенттердің тұлғаға-бағдарлаушылық даму міндеті бірқатар еңбектерде негізделеді (В.В.Сериковтің, А.В.Петровскийдің, А.К.Маркованың және т.б.). Педагогты дайындау олармен алдағы педагогикалық жұмыстың субъект іс-әрекеті барысында қалыптасатын тұлғалық-бағдарлаушылық мән-мағыналардың және субъект іс-әрекетімен айқындалатын күрделі үрдісі ретінде қарастырылады.

Сондықтан да педагогикалық және психологиялық тұрғыдан болашақ маманның өзін-өзі дамыту іс-әрекеті мен оның өзіндік санасының ерекшеліктерін тұлғаның кіріктірілген компоненті ретінде зерттеу маңызды.

Қазіргі зерттеулерде қоғамның кәсіби білікті мамандарын даярлауды талап ету және олардың тұлғасына ерекше талап қою арасында; дағдыларын өздігінен дамыту қажеттілігі мен маманның жеке қасиеттерін дамыту ретінде өзін-өзі дамыту және тәжірибеде осы қасиеттерді қалыптастыру стратегиясының болмауы арасындағы қарама-қайшылық туындап отырғандығы айтылып жүр. Негізгі қарама-қайшылықтың мәні тұлғаның өзін-өзі дамуы белгілі бір жағдайда өзін-өзі ұсынудың объективті үдерісі ретінде қаралуында болады. Бірақ, тұлғаның өзін-өзі дамуының ерікті үдерісі басталуы үшін белгілі бір қажетті жағдайлардың болуы маңызды және оған басшылық ету керек.

Философиялық зерттеулердегі тұлғаның ішкі құрылымы адамның әлеуметтік жаратылыс ретіндегі үнемі өзгеруін үнемі тұрмыс жағдайына байланысты түсіндіреді және қоршаған ортаның түрлі факторларының әсерімен болады деп біледі. Осыған орай М.К.Макарашвилидің ойы өзекті болады: «адам әлемдегі үнемі қайта жаңару үстіндегі әрекет пен талап жағдайында болатын жан, осы жаңадан жаңаруы адамның өзінің ұмтылысының нәтижесінде, ерік күшін өз ұмтылыстарына бағындыру нәтижесінде іске асады» [16]. Сонымен бірге, П.Г.Шедровицкийдің пікірі бойынша тұрмыстың күрделілігі адамның өзін-өзі дамуына, ішкі дүниесіне назар аудару қажеттілігін талап етуінен болады. Бірақ өзін-өзі дамыту механизмін іске асыру үшін себепкер ұмтылысы қажет, ол – белсенділік, өзіндік-себептік ауыстыру мен ауысу. Осы идеялардың негізінде біз болашақ маманның кәсіби қалыптасуы барысында педагогикалық процесстің мазмұнын белгілейміз, педагогикалық әсер етудің мәні мен бағыты өздерінің «Жақсы Меніне» жетудегі студенттердің өзгелермен іс-әрекеттік әрекеттестігі арқылы өзін-өзі жүзеге асыру негізінде рухани-шығармашылық іс-әрекеті үшін жағдайлар жасайды. Сонымен, философиялық ғылымдар тұлғаның өзін-өзі дамытуы туралы түсінікке өзін-өзі жетілдіру мен

әлеуметтік қызмет көрсету мақсатымен рухани-тәжірибелік өзіндік жаңаруы ретінде, өзінің адами мәнінің толықтығына жету мен өмірлік мақсаттарға қарай өз-өзінің құрастырылуының аяқталуына бағытталған адамгершілік жаңару іс-әрекеті ретінде зерттеген. Бұл жерде тұлғаның өзін-өзі дамытудың маңызды факторы ретінде көптеген философтардың пікірі бойынша диалектикалық бірігудегі еркінділік саналады, сонымен еркіндіктің «неден» дегеннен гөрі «не үшін» құндылығы айқындалады. Осының барлығы тұлғаның өзін-өзі дамытудың негізгі шарты ретіндегі еркінділік мәселесінің философиялық аспектісіне тоқталуға мүмкіндік жасайды. Біздің көзқарасымызға П.Г.Щедровицкийдің пікіріне жақындау болады, белсенділіктің көзі адамның өзінен бастау ала бермейді, сондықтан да білім беру жүйесі іс-әрекеттің жаңа үлгілерін қалыптастырудың және белсенділіктің, ойлаудың шығармашылық эволюциясының, жалпы әрекеттің орталығы болуы тиіс. Біздің зерттеулеріміз бойынша белсенді тұлғаның ішкі еркінділігі болады, яғни оның өз мінез-құлығының ерекше жолын таңдауға, іс-әрекеттің ерекше формалары мен мазмұнын, тәсілдерін еркін таңдауға қабілеттілігінің болуымен түсіндіріледі.

Субъект-тұтастылықтың және автономиялықтың, өз белсенділігінің жоғары деңгейіндегі адам. Осы деңгейде адам өте жекеленіп кеткен, яғни өз мотивациясы, қабілеттері, психикасы ерекшеліктерін білдіреді. Сонымен, адам субъект ретінде туылмайды, ол іс-әрекет барысында субъект ретінде танылады. Әр тұлға – субъект, бірақ соның өзінде ол тұлғаға теңестірілмейді. Субъект-өзін-өзі ұйымдастырудың белгілі бір сапалы тәсілі, тұлғаның өзін-өзі реттеуінің, ішкі және сыртқы жағдайлардың келісуінің тәсілі, барлық психикалық үдерістердің, күйлердің, қасиеттердің реттеу орталығы, сонымен бірге қабілеттердің, объективті және субъективті мақсаттарға қатысты іс-әрекеттің міндеттеріне сәйкес тұлғаның мүмкіндіктері мен шектеулерінің формасы. Субъектінің тұтастылығы, бірлігі және кіріктірілуі оның психикалық қасиеттері жүйелілігінің негізі болады.

Сонымен, жоғарыдағы ғалымдар зерттеулері мен көзқарастарын жүйелеп, тұжырымдай келе, *субъект - тұлғаның өзін-өзі басқаруының, өзін-өзі ұйымдастыруының және өзін-өзі дамытуының сапалы тәсілі болып анықталады екен.*

Субъект – әрекеттік көзқарастың ережесіне сәйкес субъект өзін-өзі дамытудың негізі ретінде тәжірибелік (практикалық) және теориялық іс-әрекеттері алынады, бірақ олардың барысында бір ғана іс-әрекет өтеді (ойын, оқу, еңбек және т.б.) және қарым-қатынастың түрлі деңгейлерінде жүзеге асырылатын нақтылау мен дамыту жүреді. *Бір жағынан, субъектіні дамытуда белсенділік пен іс-әрекеттің рөлі жетекші болып анықталады, екінші жағынан, сауал туындайды – субъектінің белсенділігі мен іс-әрекетін не бағыттайды? Теориялық тұрғысынан мақсатсыз саналы және саналы емес тәжірибелік іс-әрекетті болдыру қиынға соғады.*

Көптілді орта – болашақ маманның өзідігінен дамытудың кәсіби қалыптасуына ықпал ететін педагогикалық жағдайлардың жасалуы тұлға дамуының жалпы теориялық негіздемесін талап етеді. Бұл өзара әрекетте болатын факторлардың әсерін есепке ала тұра өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту феномендерін анықтауға, сонымен бірге педагогикалық үрдісі жағдайында олардың іске асудағы механизмдерін анықтауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы //«Оңтүстік Қазақстан». 2012 ж. 15-желтоқсан.
2. Әл-Фараби. «Бакытқа барар жолда». Әлеуметтік-этикалық трактаттарында. – Алматы: – Ғылым, 1975. – 305 б.
3. Құнанбаев Абай. Қара сөздері. – Алматы: – Атамұра, 1993. – 91 б.
4. Ананьев Б.Г. Структура личности. – М.: Питер, 2000.
5. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – М.: Смысл, 2007. – С.528.
6. Выготский Л.С. Спиноза: диалог сквозь столетия //Вопросы философии. – М., – 2008. – № 10. – с.116-127.
7. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века //Новые ценности образования. – М., 1996. - Вып. 6. – с.10-37.
8. Куликова Л.Н. Изучение личности подростков в учебной деятельности //Психологическая наука и образование. – М., – 2003. – № 1. – с. 8.
9. Леонтьев А.Н. Педагогика и психология. Пути модернизации начального и среднего образования / под ред. А.А.Леонтьева. – М.: Баласс, 2002. - Вып. 6. – с.258-265
10. Мясищев В.Н. Психотерапевтическая энциклопедия / под. ред. Б.Д. Карвасарского. – Изд. 2-е, доп. и перераб.. – СПб.: Питер, 2000. – с.394-195.
11. Рубинштейн С.А. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН ССР., 1958. – с.125.
12. Гумилев Л.Н. Этносфера история людей, история природы. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2004. – 576с. (Сер."Историческая библиотека").
13. Намазбаева Ж.Ы. Жалпы психология. – Алматы: Абай атындағы Қаз ҰПУ Психология институты, 2006. – 296 б.
14. Жақыпов С.М. Жалпы психология негіздері. – Алматы: Алла прима, 2012. – 202 б.
15. Жарықбаев Қ.Б. Психология негіздері. 6-бас. өнд., толық. – Алматы: Эверо, 2005. – 455 б.
16. Тәжібаев Т.Т. Қазақстанда халыққа білім берудің және педагогикалық ойлардың тарихы. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2002. – 368 б.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается проблема подготовки кадровых специалистов Республики Казахстан и взаимосвязано с посланием Президента. Также, формирование будущего специалиста в высших учебных заведениях как саморазвивающего индивида. **(Әтемова Қ.Т., Исабекова Г.Б. Формирование будущего специалиста как личность в многоязыковой среде)**

SUMMARY

The article is devoted to the problem of preparing specialists of Republic Kazakhstan and it is connected with the message of President. So, it is very important process of preparing professional specialist in high educational system. **(Atimova K.T., Isabekova G.B. Formation of Future Specialist's Personality in Multilingual Area)**

ӘОЖ 371, 1

Б.Т.ОРТАЕВ

педагогика ғылымдарының докторы, доцент
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

А.А.КУРАЛБАЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің PhD докторанты

ОҚЫТУ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТА ҚҰРАСТЫРУ – ӘДІСТЕМЕЛІК ІС-ӘРЕКЕТ НЕГІЗІ

Қазіргі кезеңде алдыңғы қатарлы өркениетті елдермен қатар Қазақстан ғылым мен білімді әлемдік талаптар мен стандартқа сай, ұлттық ерекшелікке үйлесімді бағытта дамыту жолдарын қарастыруда. Әсіресе қазіргі ғылыми-техникалық қарыштау кезінде оқушылардың жеке тұлғасын, дүниетанымын қалыптастыру, білім сапасын арттыру өзекті мәселеге айналып отыр. Еліміздегі бастауыш мектептерде білім берудің мазмұнын жаңарту мәселесіне көңіл бөлініп, өскелең ұрпақтың жан-жақты дамуына жағдай жасалуда. Соған сәйкес бастауыш мектептің жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде атқаратын рөлі орасан зор. Міне, осы негізде оқыту сапасын арттырудағы технологиялық карта құрастыру әдістемелік іс-әрекет негізі болып табылады.

Кілт сөздері: білім сапасы, оқыту сапасы, сабақ құрылымы.

Оқушының білім сапасын арттыру - өз пәнін жетік білетін, оқушының шығармашылығы мен дарындылығының дамуына жағдай жасай алатын, тұлғалық-гумандық бағыттылығы жоғары, педагогикалық ақиқат пен ондағы өзінің іс-қимылын жүйелілікпен арттыруға қабілетті, оқытудың жаңа технологияларын меңгерген және білімдік мониторинг негізінде ақпараттарды таба алатын, таңдайтын, сараптай алатын, отандық және шетелдік тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін мұғалімге байланысты.

Оқушылардың білім сапасын нақты көрсететін жекелеген пәндердің сапа көрсеткіші мен үлгерімі екендігі бәрімізге аян. Десек те, қойылған баға кейбір жағдайларда білім сапасын айқындамайтыны тағы бар.

Оқыту сапасы – оқушылардың оқыту мақсаты мен міндеттері негізінде қойылған белгілі бір талаптарды орындау қабілеттілігі. Оқыту/оқу сапасына білім сапасы байланысты болып табылады. Білім сапасы ретінде оқу материалдарын меңгерудегі толықтық, тереңдік, жүйелілік, беріктік, т.с.с. сапа қасиеттерінің жиынтығы алынатыны педагогикадан белгілі.

Оқыту/оқу нәтижесінде меңгерілген білім және оның түрлері адамның күзіретінің, мәдениетінің, сондай-ақ сапалық қасиеттерінің құраушысы болып табылады. Біздер оқушыға қатысты «білім деп, оқушының (оның ішінде бастауыш сынып оқушысының) оқу пәніне қатысты қалыптастырылған/қалыптастырылатын, күзіреттерді түзетін танымдық сала құраушылары және шындықты тану үдерісінің мақсатын/нәтижесін түсінеміз». Оның негізін меңгерілген ақпараттар және олармен жасалатын ақпаратты амалдар түзеді. Білім білім беру үдерісіне қатысты болған жағдайда оқу пәндеріне сәйкес көлемі кеңейтіледі, кең мағынада түсініледі.

Қазіргі таңда білім сапасы оқытудың сапасына және оқушының білім сапасына тікелей байланысты. Оқыту сапасы мұғалімнің сабақтағы әрекетінің мынадай өзіндік ерекшелігімен сипатталады:

- жаңа дидактикалық әдістерді қолданумен;
- сабақты оқытудың әдістемесін және түрлерін жүзеге асырумен;
- оқушының сапалы меңгерген білімі, іскерлік, дағдысының жетістігін жетілдірумен;
- оқушының оқуға көзқарасын оңды өзгертумен, шәкірттің әртүрлі олимпиадаларға, сайыстарға, ғылыми конференцияға қатысуын қамтамасыз етумен;
- ғылыми-әдістемелік біліктіліктің жетілдірумен;
- ғылыми экспериментке қатысумен, т.б.

Бұлардың барлығы мұғалімнің сабақтағы берген білім сапасы көрсеткіштерін арттыруға бағытталады. Ал, оқушының білім сапасы - орта, негізгі, бастауыш білім беру мазмұнының міндетті минимумын игерген жетістігін бағалаумен анықталады.

Кеңестік педагогикада білім сапасы оқушылардың оқуға әзірлігінің басты, маңызды қасиеті ретінде, білім беру мазмұнының кіріктірілген көрсеткіші ретінде қарастырылды. Бірқатар дидактикалық еңбектерде білім сапасы және оны оқушылардың меңгеруін зерттеу бұл мәселені деңгейлік тұрғыдан қарастырумен байланысты (Беспалько В.П., Калмыкова З.И., Коган Т.Л., Паламарчук В.П., Травинский В.И. және т.б.).

Педагогикалық еңбектерді зерделеу негізінде [1, 2, 3, 4, 5] білімді, оқу материалдарын меңгерудің деңгейін төмендегідей жинақтап көрсетуге болады.

Б.Блум бойынша: білу (білім, есіне сақтау); түсіну; қолдану; талдау (саралау); жинақтау; бағалау.

В.П.Симоненко бойынша: айырмашылықты табу; есте сақтау; түсіну; қарапайым іскерліктер мен дағдылар; тасымалдау.

В.П.Беспалько бойынша: оқу (тану); алгоритмдік (типтік тапсырмаларды/міндеттерді шешу); эвристикалық (әрекетті таңдау); шығармашылық (әрекет іздеу).

В.Н.Максимова бойынша: тану; есте сақтау; түсіну; қолдану.

М.Н.Скаткин бойынша: ұғымдарды (түсінгенді) айтып беру; ұғымды тану; ұғымды қолдану; ұғымдар жүйесін айтып беру; ұғымдар жүйесін қолдану.

О.Е.Лебедев бойынша: хабарының болуы; функциональдық сауаттылық; сауаттылық; күзiреттiлiк.

Оқу материалдарын меңгерудің әрбір деңгейін кеңінен ашып көрсетуге болады. Мәселен, В.П.Беспалько келесі білім деңгейлерін былай қарастырады:

1. Тану, айырып тану, ажырату → білім тану.

2. Қарастырылатын объект туралы ақпаратты есте сақтау немесе түсіну деңгейінде қайта жаңғырту (қайталап айту, жазу, еске түсіру) → білім көшірме.

3. Білімді тәжірибеде, таныс объектілер мен ситуацияларға алдын ала көрсеткендегідей етіп дәлме-дәл қолдану → білім-іскерлік.

4. Білімді тәжірибеде, таныс емес, бірақ осыған дейін оқып-меңгерілген, қарастырылған ситуациялар мен объектілерге ұқсас жағдайларға және сонымен қатар оларға ұқсас емес, өзгертілген жағдайларға қолдану → білім-тасымалдау (знания-трансформации) [6].

Республикамыздың білім беру жүйесінде Б.Блумның оқу мақсаттары, оқыту нәтижелеріне бағдарланған оқыту үдерістерін ұйымдастыру басшылыққа алынуда. Педагогикалық әдебиеттерді зерделеуге сәйкес оқыту мақсаттарының негізгі категорияларын және оқыту мақсаттарының жалпыланған типтерінің мысалдарын төмендегіше сипаттауға болады:

1. Білу (білім) деңгейі. Бұл категория оқыған материалды есте сақтау мен еске түсіруді білдіреді. Мұнда әртүрлі мазмұн түрлері туралы – нақты деректерден тұтас теорияға дейін сөз болуы мүмкін. Бұл категорияның жалпы белгілері – сәйкес мағлұматтарды еске түсіру (ұмытпау, есінде сақтау).

Оқушы:

- қолданылатын терминдерді;
- нақты фактілерді (айғақтарды);
- әдістер және процедураны;
- негізгі ұғымдарды;
- ережелер мен қағидаларды, т.с.с. біледі (есте сақтайды және еске түсіреді).

2. Түсіну деңгейі.

Бұл деңгейде ерекшелік сипаты зерделенген/оқыған материалдардың мәнін түсіну мүмкіндігінің көрсеткіштері бір формадан басқа формаға түрлендіруі, бір «тілден» басқасына тасымалдау (мысалы, сөздік формасындағыны математикалық тілге) болу мүмкін. Түсінудің көрсеткіші ретінде оқушының өз сөзімен айтып беруі (түсіндіруі, қысқаша мазмұндауы) немесе құбылыстың, оқиғаның (салдарын, нәтижелерін алдын ала айтуы) жүрісінің барысын болжауы болуы мүмкін. Мұндай оқу нәтижелері

материалды қарапайым есте сақтаумен жүреді.

Оқушы:

- фактілерді (айғақтар), ережелер мен тәсілдерді түсінеді;
- сөздік материалдарды, схемаларды, графиктерді, диаграммаларды түсіндіріп береді;
- сөздік материалдарды математикалық өрнектерге өзгертеді/түрлендіреді;
- бар мәліметтерден туындайтын алдағы салдарларды дұрыс сипаттайды.

3. Қолдану деңгейі.

Бұл категория зерделенген/оқыған материалдарды нақты жағдайларда және жаңа жағдаяттарда пайдалана алуды білдіреді. Оған ережелерді, әдістерді, ұғымдарды, заңдарды, қағидаларды, теорияларды қолдану кіреді. Оқытудың сәйкес нәтижелері түсінуге қарағанда материалды едәуір жоғары деңгейде меңгеруді талап етеді.

Оқушы:

- ұғымдар мен қағидаларды жаңа жағдаяттарда пайдаланады;
- заңдарды, теорияларды нақты тәжірибелік жағдаяттарда қолданады;
- әдістердің немесе тәсілдердің, т.б. дұрыс қолдануын көрсетеді.

4. Талдау деңгейі.

Бұл категория материалды құраушыларға оның құрылымы айқын көрінуі үшін бөлшектей алуы білдіреді. Оған бүтінді/тұтасты бөліктерге ажырату, олардың арасындағы өзара байланысты айқындау, бүтіннің ұйымдасу қағидаларын саналы сезінуі қатысты болып табылады. Оқу нәтижелері сонымен қатар, түсіну мен қолдануға қарағанда едәуір жоғары интеллектуальды деңгеймен сипатталады, себебі оқу материалының мазмұны мен оның ішкі құрылымын саналы сезіну талап етіледі.

Оқушы:

- бүркемеленген (жасырынды, айқын емес) болжамдарды айқындайды;
- пікірлер логикасындағы қателіктер мен білместікті көреді;
- айғақтармен және салдарлардың арасындағы өзгешелікті жүзеге асырады;
- мәліметтердің маңыздылығын, т.б. бағалайды.

5. Жинақтау (синтез) деңгейі.

Білу категория жаңалыққа ие бүтінді алу үшін элементтерді ұластыру, амал жасау іскерліктерін білдіреді. Ондай жаңа өнімі хабарлама (сөз сөйлеу, баяндама), әрекет ету жоспары немесе талдап қорытындыланған байланыстар жиынтығы (бар мәліметтерді тәртіпке келтіру сызбасы) болуы мүмкін. Сәйкес оқу нәтижелері жаңа сызбалар мен құрылымдарды жасауға басымдық беретін шығармашылық сипаттағы іс-әрекеттерді болжайды.

Оқушы:

- кішігірім шығармашылық шығарма жазады;

- эксперимент жүргізудің жоспарын болжайды;
- әртүрлі сала (пән) білімдерін осы немесе басқа қандай да бір мәселені, т.б. шешу жоспарын құрастыру үшін пайдаланады.

6. Бағалау деңгейі.

Бұл категория осы және басқа да материалдардың мәнін (көркем шығармаларды, зерттеу мәліметтерін бекітеді) бағалау іскерлігін білдіреді. Оқушының талқылауы нақты критерийлерге негізделуі қажет. Критерийлер ішкі (құрылымдық, логикалық) және сыртқы (белгіленген мақсатқа сәйкес) болуы мүмкін. Критерийлер оқушының өзімен анықталуы немесе сырттан, мәселен мұғалім тарапынан берілген болуы мүмкін. Бұл категория барлық алдыңғы категориялардың барлығының оқу нәтижелерін және белгіленген категорияның айқындығына бағалау талқылауы жетістігін қосуды болжайды.

Оқушы:

- материалдың логикалық тұрғызылуын жазба мәтін түріндегі бағалайды;
- бар мәліметтерге қорытындылардың сәйкестігін бағалайды;
- ішкі критерийлерге негіздей отырып, осы немесе басқа да іс-әрекет өнімінің мәнін бағалайды;
- сыртқы критерийлерге негіздей отырып, іс-әрекет өнімінің мәнін бағалайды.

Білім сапасы әрбір деңгей үшін бағалау критерийлерімен айқындалады.

Білім беру жүйесінде білімді және оның сапасын анықтау ағымдық, аралық, қорытынды бақылау нәтижесінде жүзеге асырылады. Ал, білімді қалыптастыру және оның сапасын арттыру оқыту үдерісін жетілдіру негізінде жүзеге асырылады.

Оқыту үдерісін ұйымдастыру педагогикалық жүйе құраушыларымен және оларға қатысушыларға байланысты. Бастауыш сыныпта оқытуды ұйымдастырудың негізгі формасы сабақ екендігі белгілі. Сабақты ұйымдастырудың барлық буын сыныптары үшін ортақ құраушылары бар.

Сабақтардың құрылымдық схемасы кезінде олардың дидактикалық, логикалық-психологиялық, әдістемелік құрылымдары қатар беріледі, мұғалім мен оқушының іс-әрекетінің түрлері, дидактикалық материалдар мен оқытудың техникалық құралдары көрсетіледі немесе оларды төмендегіше тізбектеуге болады:

1. Сабақты ұйымдастырудағы дидактикалық құрылымы.
2. Оқытудың техникалық құралдары.
3. Оқу материалының әдістемелік құрылымы.
4. Оқыту іс-әрекетінің түрлері (оқыту тәсілдері).
5. Оқушы іс-әрекетінің түрлері (оқу тәсілдері).
6. Көрнекі материалдар.
7. Оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқарудағы логикалық-психологиялық құрылымы.
8. Уақыт мөлшерін айқындау.

Сабақты ұйымдастырудың дидактикалық құрылымын, сабақтың немесе оның құраушыларының мақсатына сәйкес төмендегідей көрсетуге болады:

1. Белсендіру/белсенді ету;
2. Жаңа ұғымдар мен іс-әрекет тәсілдерін меңгерту/меңгеру;
3. Іскерлік пен дағдыны қалыптастыру.

Міне осыны негізге ала отырып, 1-кестеде берілгендей сабақтың жалпы құрылымын жасауға болады.

Кесте 1. Сабақ құрылымы бойынша технологиялық карта.

№	Сабақты ұйымдастырудағы дидактикалық құрылымы	Оқу материалының әдістемелік құрылымы	Оқушылардың танымдық-іс-әрекетін басқарудағы логикалық-психологиялық құрылымы	ОТҚ / көрнекі материалдар	Оқытушының іс-әрекетінің түрлері (оқыту тәсілдері)	Оқушы іс-әрекетінің түрлері (оқу тәсілдері)	Уақыт мөлшері	Білімді меңгеру іс-әрекетті қалыптастыру деңгейі
1	Белсендіру/ белсенді ету	Жалпы/ерекше, нақты оқу материалдары	Сұрақ-жауап, міндеттерді/ тапсырмаларды шешу.	Интерактивті тақта, Магнитті тақта	Хабарлау, сұрақтар қою	Өзіндік іс-әрекетті ұйымдастыру, Сұраққа жауап беру		
2	Жаңа ұғымдар мен әрекет тәсілдерін меңгерту/ меңгеру	Оқу элементтері (ұғымдар), оқу материалдары	Дәлелдеу, өз сөзімен айту, жаңа жағдайда меңгерілгенді қолдану	Интерактивті тақта, Магнитті тақта	Сұрақ-жауап, түсіндіру	Оқу материалын талдау, сұрақтар қою		Білу/ Түсіну/ Қолдану/ Талдау/ жинақтау/ бағалау
3	Іскерлік пен дағдыны қалыптастыру	Нақты оқу материалдары	Тапсырманы орындау, Үй тапсырманы орындау	Интерактивті тақта, Магнитті тақта	Тәжірибені демонстрациялау	Тыңдауы және бақылауы; Сұрақ-жауап және түсіндіру; сұраққа жауап беру және тыңдауы		Үлгілеу (еліктеу)/ басқару/ дәлмедәлдік/ әрекеттерді тұтастыру/ еркін орындау

Кестеге сәйкес оқу материалының әдістемелік құрылымында пәннің мазмұнын түзетін құрылымдық элементтер алынады. Олар: анықтамалар, бірліктер, өрнектер, қасиеттердің сипаттамалары, практикалық қолданылым нұсқаулары, т.б. болуы мүмкін.

Оқушылардың танымдық-іс-әрекетін басқарудағы логикалық-психологиялық құрылымында педагогикалық тапсырмалардың, оның ішінде сұрақтардың рөлі жоғары. Сұрақтардың ішінде төмендегідей түрлері оқу материалдарының мазмұнына байланысты басымдық алуы мүмкін: күмәнді сұрақ, еске түсіру сұрағы, ынталандыру сұрағы, т.б.

Сондай-ақ, қазіргі кезде оқыту үдерісін оқытудың техникалық құралдарынсыз елестету мүмкін емес. Оның ішінде интерактивті тақтаны кеңінен қолдану жүзеге асырылуда.

Сабақтың сапалы болуы мұғалімнің оқу материалдарын баяндау тәсіліне де байланысты. Мұғалім тарапынан жүзеге асырылатын әдістерді «оқыту әдістері» деп атау кеңінен қолданылуда. Ал, оқушы тарапынан сабақ барысында жүзеге асырылатын әдістерді «оқу әдістері» деп те атайды.

Сонымен, оқытуды ұйымдастыруда, оның ішінде оқыту сапасын арттырудағы әзірленген технологиялық карта мұғалімнің әдістемелік іс-әрекет негізін құрайды деп білеміз. Оқыту мақсаты/нәтижесі белгілі (деңгейлер) болған жағдайда оған қол жетізуді кесте құраушыларына сәйкес мұғалім оқыту, оқу әдістерін, ұйымдастыру формаларын, оқытудың техникалық құралдарын таңдауды және оларды жүйелі қолдануды дұрыс жобалай алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Айсмонтас Б.Б.* Теория обучения: Схемы и тесты. – М.: Владос-пресс, 2002. – 176 с.
2. *Әлімов А.* Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. – Алматы: ЖШС «Жедел басу баспаханасы», 2009. – 328 б.
3. Болон үдерісінің қағидалары (қысқаша шолу) / құраст. Шалхарова Ж.С. – Түркістан: «Тұран», 2013. – 24 б.
4. Дидактика средней школы / под ред. М.А.Данилова и М.Н.Скаткина. – М.: Просвещение, 1975. – 303 с.
5. *Самылкина Н.Н.* Современные средства оценивания результатов обучения. – М.: Бином. Лаборатория знаний, 2007. – 172 с.
6. *Беспалько В.П.* Программированное обучение: Дидактические основы. – М.: Высшая школа, 1970. – 300 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основы методологической деятельности по повышению качества обучения при составлении технологической карты.

(Ортаев Б.Т., Куралбаева А.А. Основы методологической деятельности по повышению качества обучения составляя технологическую карту)

SUMMARY

The article covers the basics of methodological activities increase quality training in the preparation of the routing.

(Ortaev B.T., Kuralbaeyva A.A. Fundamentals of Methodological Work on the Quality of Training Increase Making Flow Chart)

УДК

А.И.ИСМАИЛОВ

доктор исторических наук, профессор
МКТУ им. Х.А.Ясави

Б.И.НАКЫПОВ

доктор юридических наук, профессор
МКТУ им. Х.А.Ясави

НАКАНУНЕ И В НАЧАЛЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1941-1945 гг.

Разработка замысла агрессии на Советский Союз завершилась 31 июля 1940 г. В тот же день в Берхгофе состоялось совещание руководящего состава вооруженных сил Германии, на котором были уточнены цели и замысел войны, определены её сроки. На этом совещании Гитлер обосновал необходимость военного разгрома СССР стремлением завоевать господство в Европе. "Россия должна быть ликвидирована, срок – весна 1941 года," – заявил Гитлер. Нападение намечалось на 15 мая 1941 г. В конце апреля 1941 г. политическое и военное руководство Германии окончательно установило дату нападения на СССР: воскресенье 22 июня 1941 г. Перенесение срока с мая на июнь было вызвано необходимостью передислоцировать к границам СССР силы, участвовавшие в агрессии против Югославии и Греции. В первые месяцы войны, когда ускоренно проводилось формирование войск для фронта, в составе стрелковых и кавалерийских дивизий была весьма высока доля представителей местных народов. Однако, в ходе войны национальный состав войск представлял иную картину. По данным исследователя А.А.Артемова в казахстанских девяти соединениях, начиная с 1943 года, доля казахов не превышала 8 процентов. Только в других 6-ти дивизиях, сформированных вне Казахстана, казахи составляли от 10 до 15 процентов. Это отражает процессы изменения в укомплектовании войск, когда на место выбывших прибывали новые пополнения, представители нерусских национальностей расосредоточивались по другим воинским частям.

Создание и развитие вооруженных сил независимого Казахстана сопровождалось ускоренным формированием отечественного военно-промышленного комплекса. Под личным руководством Верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами Н.А. Назарбаева создана прочная оборонная база, способная снабдить части и соединения всем необходимым.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, мобилизация, вооруженные силы, фашизм, тыл, эвакуация, оборонная промышленность.

Вторая мировая война (1939-1945 гг.), развязанная германским фашизмом,

вошла в историю как самая кровопролитная и масштабная. Пожар войны полыхал 2194 дня и ночи на пространствах Европы и Азии. Война втянула в свою орбиту более 80 процентов населения планеты, явилась результатом непримиримых противоречий двух социально-политически противоположных групп государств: социалистического Советского Союза и агрессивного блока империалистических стран Германии, Италии и Японии [1].

С 22 июня 1941 г., т.е. со времени вероломного нападения на СССР гитлеровской Германии, Великая Отечественная война советских людей против фашистского агрессора, является началом нового периода, который завершился полным разгромом сил фашизма и милитаризма.

В результате общегерманских выборов в 1933 году гитлеровцы пришли к власти. Политика и идеология фашизма – это ставка на силу и подготовка к войне. Предвидя агрессивные планы фашистского режима для профессионального руководства советскими отраслями индустрии, экономики страны в целом, была начата реорганизация руководящих промышленных народных комиссариатов. Во вновь созданных наркоматах как штабах управления развитием производственных отраслей, объединились взаимосвязанные по характеру работы промышленные предприятия, чтобы глубже и квалифицированно вникать во все стороны их деятельности. В 1940 г. в СССР промышленными отраслями экономики руководил 21 народный комиссариат вместо 6 в 1938-1939 годах [2].

В ноябре 1939 г. на основе решений XVIII-го партийного съезда в центральных комитетах республиканских парторганизаций, областных и крупных городских комитетах партии созданы производственно-отраслевые отделы: угольной и металлургической промышленности, энергетики, транспорта и связи, нефтяной и химической промышленности, машиностроения, строительства. Были введены должности отраслевых секретарей в центральных комитетах республик и областных комитетах промышленно развитых регионах. В отрасли и на предприятия оборонной промышленности были направлены наиболее зрелые партийные кадры, имеющие специальную, инженерно-техническую подготовку и практический опыт работы на предприятиях военного назначения. Заводы и фабрики оборонного комплекса страны в первоочередном порядке обеспечивались квалифицированными рабочими и специалистами, необходимыми материалами, финансами и сырьем. В результате принятых мер выпуск оборонной продукции ежегодно возрос в среднем на 39 процентов при росте всей промышленности на 13 проц. На востоке страны создавалась мощная экономическая база, превратившая в годы войны Урал, Западную Сибирь, Казахстан и Среднюю Азию в мощный арсенал фронта. До войны эти районы давали в среднем до 30 проц. производства стали, угля, чугуна и нефти [3].

На 1-е января 1939 г. по сведениям Центрального управления народнохозяйственного учета СССР среднегодовая численность всего персонала рабочих в стране составляла 13 млн. 495 тыс. 356 человек. Отряд рабочих, занятых на предприятиях крупной промышленности составлял 11 млн. 710 тыс. 423 человека, т.е. СССР к 1939 г. по меркам тех времен был в числе индустриально развитых стран [4]. По производству промышленной продукции, включая горнодобывающие отрасли экономики, плановые рубежи 3-ой пятилетки в целом выполнялись, достигли 86 проц. конечных плановых показателей. Финансирование обороны в 1939-1940 годах поднялось до 26,4 процента Госбюджета, что было более чем в два раза больше чем во 2-пятилетке 1933-1937 годах [5, с. 105].

В Казахской ССР в 1940 г. производство продукции крупной промышленности составило 1 млрд. 132 млн. 871 тысяча рублей, добыча угля достигла около 7 млн. тонн, нефти и газа превысила 726 тысяч тонн. Эти показатели были достаточно высокими по сравнению с другими союзными республиками СССР. Только Азербайджанская ССР, являясь основным нефтедобывающим регионом, превосходила другие республики по объему добычи нефти и газа, это более 24,5 млн. тонн, а по валовой продукции крупной промышленности – это 2 млрд. 558 млн. 617 тыс. рублей.

В Казахстане средняя численность (в 1939 г.) рабочих, занятых в промышленном производстве составила свыше 227 тыс. человек, из них в отраслях крупной промышленности – почти 185 тыс. человек. При общей численности населения в республике – 6,2 млн. человек. Для сравнения: в отраслях крупной промышленности было занято в Азербайджане – около 139 тыс., Грузии – 105 тыс., Узбекистане – 148,8 тыс. человек [6].

Казахстан к началу войны был в числе наиболее индустриально развитых республик Союза ССР. Высокие темпы развития экономики здесь были установлены со времени 1-ой советской пятилетки в конце 20-х.

В ходе осуществления плановых заданий первой пятилетки, а именно в 1930 году, высшее партийно-правительственное руководство СССР приняло решение пересмотреть экономическое развитие Казахстана с учетом его огромных минерально-сырьевых ресурсов. Из общесоюзного бюджета для ускоренного развития горно-металлургических производств республики было выделено 6,4 млрд. рублей вместо ранее предусмотренных по плану 1,7 млрд. рублей [7].

В годы последующих пятилеток темпы и объемы промышленного производства оставались высокими.

Таблица. Гитлер начал войну против СССР используя весь потенциал Европы. Силы европейских союзников фашистской Германии, выделенные для агрессии против СССР.

Государства Европы	Пехотные и моториз. дивизии	Пехотные и моториз. бригады	Кавал. бригады	Танки	Орудия и минометы	Боевые самолеты	Корабли
Италия	3	-	-	60	1000	70	-
Финляндия	16	2	1	86	св.2000	307	52
Румыния	13	6	3	60	ок.3000	623	57
Венгрия	-	3	1	116	св.200	48	-
Итого	32	11	5	322	6200	1048	109

Всего у границ СССР для действий против Красной Армии и Военно-Морского Флота союзники гитлеровской Германии к 22.06.1941 г. развернули 29 пехотных дивизий, 16 бригад, около тысячи самолетов, более 5200 орудий и минометов, свыше 260 танков и 109 кораблей. Это позволило немцам поднять боевые силы немецкого вермахта на главных направлениях нападения на СССР [8]. Вероломное вторжение ударных сил фашистской Германии на территории СССР тщательно было распланировано по времени.

Разработка замысла агрессии на Советский Союз завершилась 31 июля 1940 г. В тот же день в Берхгофе состоялось совещание руководящего состава вооруженных сил Германии, на котором были уточнены цели и замысел войны, определены её сроки. На этом совещании Гитлер обосновал необходимость военного разгрома СССР стремлением завоевать господство в Европе. «Россия должна быть ликвидирована, срок – весна 1941 года,» – заявил Гитлер. Нападение намечалось на 15 мая 1941 г. В конце апреля 1941 г. политическое и военное руководство Германии окончательно установило дату нападения на СССР: воскресенье 22 июня 1941 г. Перенесение срока с мая на июнь было вызвано необходимостью передислоцировать к границам СССР силы, участвовавшие в агрессии против Югославии и Греции [8, с. 339].

Фашистские силы вторжения на советскую страну составили 5,5 млн. солдат и офицеров, почти 5 тысяч самолетов, свыше 3500 танков. Вслед за Германией против СССР вступили Венгрия, Италия, Румыния, Словакия и Финляндия [5, с. 113].

Необходимо отметить ряд характерных сторон и особенности начавшейся 22 июня 1941 г. войны с точки зрения политико-идеологических оценок. Во-первых, за 1,5-2 года довоенного времени, точнее, после заключения с нацистской Германией пакта о ненападении от 23 августа 1939 года, в советских средствах массовой информации была приостановлена антифашистская пропаганда, направленная на разоблачение сущности гитлеризма как государственной политики на основе расизма и этнической исключительности немцев “арийского происхождения”. Во-вторых,

вероломное вторжение фашистских захватчиков надо было ясно показать как войну между двумя противоположными социально-политическим строем – между германским империализмом и российским социализмом. В первый день войны, 22 июня, В.М.Молотов, выступая от имени политического руководства СССР, сказал: “Красная Армия и весь наш народ вновь поведут победоносную Отечественную войну за Родину, за честь, за свободу.” В третьих, официальная характеристика войны была дана в речи И.В.Сталина на Одиннадцатый день, 3 июля 1941 года: “Целью этой всенародной отечественной войны против фашистских угнетателей является не только ликвидация опасности, нависшей над нашей страной, но и помощь всем народам Европы, стонущим под игом германского фашизма. В этой освободительной войне мы не будем одинокими” [9].

Советские люди встали в едином порыве на войну Отечественную и освободительную. Они защищали свое государство рабочих и крестьян с его очевидными и реальными социальными завоеваниями. Потому для советских людей война стала всенародной. Наряду с лозунгом “Все для фронта! Все для Победы!”, призыв “Пролетарии всех стран, соединяйтесь!” (кстати, провозглашенный немецкими мыслителями Марксом и Энгельсом в 1847 году) был заменен на боевой клич: “Смерть немецким оккупантам!”.

Успехи в проведении массовой мобилизации граждан в РККА, небывалой эвакуации миллионов людей несколько сотен предприятий и учреждений на восточные районы страны, превращение в кратчайшие сроки всего ритма жизнедеятельности общества на военный лад, многие другие первоочередные мероприятия являются результатом всенародного характера борьбы против фашистских оккупантов. Отдельные факты сотрудничества с врагом, проявление коллаборационизма на захваченных территориях, другие негативные случаи, не меняли в целом всенародного характера войны с нацизмом.

Вероломное и внезапное нападение гитлеровцев на СССР, низкая боеспособность и незавершенность перевооружения РККА в начале войны привели к огромным людским жертвам, отступлению и пленению многих соединений и частей Красной Армии. Советско-финляндская война 1939-1940 гг. показала, что в боевой подготовке Красной Армии были серьезные недостатки. Войска были вынуждены учиться и накапливать опыт боевых действий в ходе ведения войны в трудных зимних условиях севера. Война длилась 105 дней, людские потери Красной Армии составили 121875 человек, войск Финляндии – 52516 человек. Силовое принуждение Финляндии к выполнению советских условий стоило Красной Армии больших потерь [10].

Неожиданно, вскоре после окончания войны с Финляндией, 7 мая 1940 года, была осуществлена смена руководства Народного Комиссариата обороны СССР. Маршал Советского Союза К.Е. Ворошилов, бессменно находившийся во главе Красной Армии 15 лет, был освобожден от

должности. Командиром 1-го ранга С.К.Тимошенко с присвоением маршальского воинского звания назначен Народным Комиссаром обороны СССР. Смена главы оборонного ведомства страны сопровождалась кратковременной проверкой наркомата специально созданной комиссией (по постановлению Правительства СССР №690 от 8 мая 1940 года) во главе с А.А.Ждановым. Членами комиссии были Г.М.Маленков и Н.А.Вознесенский. Итоги проверки были сокрушительными: Красная Армия не готова к выполнению возложенных на нее задач. Акт проверки состоит из несколько десятков страниц, отражающих все стороны деятельности наркомата обороны и его 34 управлений и отделов. Приведем некоторые выдержки из Акта. В сокращенном, но нисколько неискаженном, изложении. «Имеются до 1080 наименований действующих уставов, наставлений и руководств, они устарели и требуют коренной переработки. То же самое в отношении боевых уставов войск». «Генштаб не имеет данных о состоянии прикрытия границ. Решения военных советов округов, армий и фронтов по этому вопросу неизвестны». «Точно установленной численности Красной Армии в момент приема Наркомат не имеет. Учет личного состава, по вине Главного управления РККА, находится в исключительно запущенном состоянии». «В числе военнообязанных запаса состоит 3 млн. 155 тысяч необученных людей. Плана обучения их Наркомат не имеет». «Некомплект начсостава достигает 21% к штату на 1.05.1940 г.». «Качество подготовки командного состава низкое, особенно в звене «взвод-рота», в котором до 68 процентов имеют лишь краткосрочную 6-месячную подготовку курса младшего лейтенанта». «Организованной разведки и систематического поступления данных об иностранных армиях не имеется. Работа Разведывательного управления не связана с работой Генерального Штаба. Наркомат обороны не имеет в лице Разведывательного управления органа, обеспечивающего Красную Армию данными об организации, состоянии, вооружений, подготовке и развертыванию иностранных армий. К моменту приема Наркомат Обороны такими разведывательными данными не располагает. Театры военных действий и их подготовка не изучены. Подводя итоги можно сказать следующее:

- В плачевном состоянии были вопросы организационной, боевой и оперативной подготовки войск. “За оставшееся до начала войны короткое время не удалось подготовить РККА к надежному отражению сильного, опытного и подготовленного противника”.

Текст Акта приема и передачи руководства Наркомата Обороны СССР был опубликован только в 1990 году с комментариями тогдашнего первого заместителя Министра обороны СССР – начальника Генштаба генерала армии М.Моисеева [11]. К сожалению, в крупных изданиях, например, «История Коммунистической партии Советского Союза», том пятый, книга первая (1938-1945 гг.), а также «Советские Вооруженные Силы. История

строительства», М., 1978, 518 страниц, в других военно-исторических исследованиях вообще умалчивают об Акте 1940 года, в котором зафиксирована по существу неготовность РККА к войне. В этом одна из основных причин больших потерь и горестных отступлений частей и соединений наших войск в начальные месяцы Великой Отечественной войны. Трагедия советских войск летом 1941 г. является следствием невыполнения, по существу, своих должностных обязанностей высшего военно-политического руководства страны. И еще. Несколько строк по замечаниям Акта в адрес Разведывательного управления, возглавлявшееся тогда генерал-лейтенантом Ф.И.Голиковым, позже в 1961 году удостоенного воинского звания Маршала Советского Союза, будучи начальником Главного политуправления СА и ВМФ.

Перед войной, 30 марта 1941 года, в докладе генерал-лейтенанта Ф.И. Голикова в НКО СССР, СНК СССР и ЦК ВКП (б) отмечалось, что «большинство агентурных данных, касающихся войны с СССР весной 1941 года, исходит от англо-американских источников, задачей которых на сегодняшний день, несомненно, является стремление ухудшить отношения между СССР и Германией». Далее излагая содержание агентурных данных, включая информации военных атташе в посольствах СССР в западных странах, начальник Разведывательного управления заключает следующее.

Первое. «Наиболее возможным сроком начала действия против СССР являться будет момент после победы над Англией или после заключения с ней почетного для Германии мира». Второе. «Слухи и документы, говорящие о неизбежности весной этого года войны против СССР необходимо расценивать, как дезинформацию, исходящую от английской и даже, может быть, германской разведки» [11, с. 210-215].

Полный текст доклада Ф.И.Голикова опубликован лишь в 2001 году [12]. К публикации приложена Справка от 27 апреля 1964 года от начальника Центрального архива Минобороны РФ с указанием фонда, в котором находится данный доклад. Приведем текст справки: «4 февраля 1964 года маршал Голиков обратился с письмом к начальнику ГРУ ГШ, в котором просил разрешения ознакомиться с «.. письменным докладом РУ за моей подписью в адрес Инстанции и военного руководства о силах, которые фашистская Германия на то время может бросить против СССР в предстоящей войне и обоснованных операционно-стратегических направлениях наступления гитлеровской армии против Красной Армии». По рассмотрению начальника ГРУ ГШ т. Голиков был в апреле ознакомлен с этим документом. Он его признал. Внимательно прочитал, заметил, что все правильно изложено. В отношении выводов сказал, что значения не имеют» [12, с. 52].

В первые месяцы войны, когда ускоренно проводилось формирование войск для фронта, в составе стрелковых и кавалерийских дивизий была

весьма высока доля представителей местных народов. Однако, как отмечалось выше, в ходе войны национальный состав войск представлял иную картину. По данным исследователя А.А.Артемяева в казахстанских девяти соединениях, начиная с 1943 года, доля казахов не превышала 8 процентов. Только в других 6-ти дивизиях, сформированных вне Казахстана, казахи составляли от 10 до 15 процентов. Это отражает процессы изменения в укомплектовании войск, когда на место выбывших прибывали новые пополнения, представители нерусских национальностей рассосредоточивались по другим воинским частям. Но, надо отметить, что казахи, составлявшие 1,83 процентов населения СССР в довоенный период, в рядах РККА в 1943-1945 гг. (взято для подсчета более 200 стрелковых дивизий) составляли 2,5 процента личного состава. По состоянию на 1-ое января 1943 года в 166 стрелковых дивизиях, находившихся на фронте, объединивших более одного миллиона человек, было 32642 казаха, 28838 татар, 25995 узбеков, 19537 грузин, 18730 азербайджанцев, 16404 армянина, 5580 киргизов, 3239 туркмен, 2680 таджиков [13].

Таким образом, а рядах РККА, плечом к плечу сражались воины из всех народов Советского Союза. Сражались достойно и храбро, приумножая боевые традиции своих народов. При этом нельзя умалять личный пример в боях и вдохновляющие призывы коммунистов и комсомольцев среди воинов нерусских национальностей.

Правда и то, что многие воины из казахов и других народов вступили в ряды партии и комсомола именно на фронте. Так, в этой же 310-сд на апрель 1945 года было 1819 коммунистов и 857 комсомольцев. В стрелковых полках было 969 коммунистов, в артиллерийском полку их было 336 человек, в отдельном истребительно-противотанковом дивизионе – 63 воинов-коммунистов находились в боевых порядках. Вымыслы отдельных «исследователей» истории о том, что коммунисты прятались в штабах и управлениях есть подлое извращение правды о войне. За 1941-1945 годы в армию и на флот было мобилизовано более 1,5 млн. коммунистов, в том числе 13850 руководящих партийных работников. Особо отличившиеся в боях красноармейцы и командиры принимались в партию на льготных условиях.

С началом Великой Отечественной войны против немецко-фашистских захватчиков первоочередными для Советского государства стали триединые и взаимосвязанные задачи, а именно:

А) проведение повсеместно воинских мобилизаций призывных возрастов граждан СССР в ряды Армии и Флота;

Б) перестройка экономики СССР на военный лад и мобилизация всех материальных ресурсов страны для фронта;

В) развертывание и подготовка в сжатые сроки боевых резервов для непрерывного пополнения рядов Действующей армии.

22 июня 1941 года был объявлен Указ Президиума Верховного Совета

СССР «О мобилизация военнообязанных по Ленинградскому, Прибалтийскому особому, Западному особому, Киевскому особому, Одесскому, Харьковскому, Орловскому, Московскому, Архангельскому, Уральскому, Сибирскому, Приволжскому, Северо-Кавказскому и Закавказскому военным округам». Подлежали мобилизации военнообязанные с 1905 по 1918 годов рождения. Первым днем её считалось 23 июня 1941 года.

Как видно из Указа, всеобщая мобилизация в Средне-Азиатском и Забайкальском военных округах, а также на Дальневосточном фронте, объявлена не была. Это объясняется обстоятельствами 1941 года, а именно: на Советском Дальнем Востоке и Забайкалье серьезную угрозу для СССР представляли войска Японской Квантунской армии, которая насчитывала в своих рядах около одного миллиона человек. Несмотря на наличие договора о нейтралитете между СССР и Японией, союзник фашисткой Германии во Второй мировой войне Япония представляла реальную угрозу для советских восточных территорий. Необходимость сохранения основных сил войск Дальнего Востока и Забайкалья в боеготовом состоянии диктовалась главным образом, опасностью вторжения Квантунской армии милитаристской Японии.

Не менее тревожной и сложной оставалась обстановка на южных границах Советского государства. На огромном пространстве от Алтайских гор до восточного побережья Каспийского моря охрану рубежей СССР несли многотысячные пограничные войска. Территории пяти Союзных республик – Казахской, Киргизской, Таджикской, Туркменской и Узбекской, входили тогда в военную структуру страны в лице Средне-Азиатского военного округа, созданного в июне 1926 года на базе войск Туркестанского фронта.

Заметим здесь в порядке исторической справки, что военное строительство, выражаясь современной терминологией, на российском колониальном Евразийском пространстве, было начато в 1867 году в связи с образованием на завоеванных Россией территориях юга Казахстана и Средней Азии Туркестанского генерал-губернаторства. Одноименный военный округ был создан в том же году. Генерал- губернатор (первым был К.П.фон Кауфман в 1867-1882 гг.) являлся по должности командующим войсками военного округа. Повседневной жизнедеятельностью частей и соединений округа, боевой подготовкой войск и материальным обеспечением личного состава непосредственно занимался помощник генерал-губернатора (второе по служебному положению лицо в штате губернаторства, утверждаемом указом Российского императора).

После установления власти большевиков в Туркестанском крае, по декрету Советского правительства, подписанному В.И.Лениным 4 мая 1918 года, был воссоздан советский Туркестанский военный округ. После завершения в крае гражданской войны и иностранной военной интервенции,

а также ликвидации основных сил контрреволюционного басмачества, был образован, как указывалось выше, САВО - Средне-Азиатский военный округ.

Касаясь западных областей Казахской ССР надо сказать следующие справки об их военно-административных изменениях в 1932-1958 гг. Так, Кустанайская область образована 29 июля 1936 года, находилась в составе (территориально) САВО, с 26 августа 1945 года входила в состав Степного ВО, а с 1 июня 1946 года - в ТуркВО.

Актюбинская область образована 10 марта 1932 года. С 5 декабря 1941 года – в Южно-Уральском ВО, с 1 марта 1958 г. – ТуркВО.

Гурьевская область образована 15 января 1938 г. до 1 марта 1958 года была в Южно-Уральском военном округе. По Западно-Казахстанской области (создана 10 марта 1932 г.): Жанибекский, Казталовский, Урдинский, Фурмановский районы с 1 декабря 1941 г. по 5 сентября 1942 г. входили в состав Сталинградского фронта. Затем эти районы, как и остальные районы ЗКО, были с составе Южно-Уральского военного округа. Только в марте 1958 года вошла в ТуркВО. Об истории западных областей КазССР в период Сталинградской битвы повествуется в книге Кабидуллы Доскалиева «Сражающемуся Сталинграду» (глава «Прифронтовая полоса»), изданной в Алма-Ате в 1983 году. обстоятельно изучил военный период ЗКО ученый-историк Павел Романович Букаткин.

К началу войны в САВО входили территории 10-ти областей Казахской ССР, 8-ми областей и Кара-Калпакская АССР Узбекской ССР, 5-ти областей Киргизской ССР, 4-х областей и Горно-Бадахшанской автономной области Таджикской ССР, 5-ти областей Туркменской ССР.

По приказу Народного Комиссара обороны СССР №0414 от 26 ноября 1941 года [14], как было изложено выше, Кустанайская область вошла территориально в военно-административном отношении в Уральский военный округ (г. Свердловск, ныне Екатеринбург). Актюбинская, Гурьевская и Западно-Казахстанская области – в Южно-Уральский военный округ (г. Чкалов, ныне Оренбург).

Успешное проведение в жизнь масштабных и первоочередных мероприятий по мобилизации военнообязанных в ряды Красной Армии, подготовке военно-обученных резервов для пополнения рядов Действующей армии, производству и отправке в части и соединения РККА военного имущества, многие другие неотложные мероприятия было результатом работы небольших по численности военного отдела ЦК КП(б) Казахстана (Зав. П. Алексеев), его подразделений в областных, городских и районных комитетах. В контакте с ними трудились работники мобилизационных отделов советских исполнительных комитетов и системы военных комиссариатов республики. Надо отметить, что деятельность военных и мобилизационных отделов, созданных в предвоенный период в структуре партийно-советских аппаратов, не нашла должного исследования в

историографии войны 1941-1945 гг. Литература по тематике истории и деятельности военных комиссариатов не так много. Эти вопросы требуют дальнейшего изучения.

Высокой оценки и искренней благодарности заслуживает добротная и историко-документальная книга о боевом пути Западно-Казахстанского областного военного комиссариата, выполненная по проекту его начальника полковника Г.К.Мукатаева. Начиная со времени создания на самом западе Казахстана первой регулярной национальной воинской части – казахского кавалерийского полка в составе Красной Армии летом 1919 года, в разгар Гражданской войны, до мирных 80-х годов прошлого столетия, книга повествует о поистине бесценной работе коллектива областного военного комиссариата по укреплению оборонного потенциала страны и пополнению рядов армии и флота военнообученными призывниками из Западно-Казахстанской области. С учетом особого стратегического положения, плюс к этому, как мы сегодня говорим, важного геополитического значения казахстанского западного региона, в книге показана многотрудная и успешная работа облвоенкомата в условиях Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. [15].

Из людских ресурсов области в ряды вооруженных защитников Отечества было призвано более 70 процентов руководящих работников области, среди них секретари и заведующие отделами областного и районных комитетов партии, комсомольские вожак городов и сел, ответработники исполкомов Советов. Всего мобилизовано 76635 западноказахстанцев, из них погибли в боях, пропали без вести, умерли от ран и болезней – 36548 человек. В их числе 2132 офицера, 34416 сержантов и рядовых, 16 Героев Советского Союза [15, с. 40]. Особая ценность книги и в том, что итоги воинской мобилизации даны в разрезе г. Уральска и всех 15 районов области. Так, из общего числа жителей областного центра, – это 67575 человек по состоянию на 1-е января 1943 г. призваны в годы войны 11015 человек. Из 35323 жителей Урдинского района призваны 7064 человека. По Жангалинскому району соответственно 25364 и 5073. То есть каждый 6-7 житель области встал в ряды воинов Красной Армии.

Завершающая часть данного издания посвящена боевым подвигам воинов из Западно-Казахстанской области на фронтах войны, трудовым достижениям жителей Казахстанского Приуралья по обеспечению Действующей армии вооружением, боеприпасами, обмундированием и продовольствием.

Во главе всех мобилизационных мероприятий и оказания всенародной поддержки фронта находились тогдашние руководители казахстанской партийной организации и правительства республики.

Казакпаев Абдисамет (1898-1959), из Улытауского района Карагандинской области. В 1924-1938 гг. работал в Акмолинской области. С

должности председателя Карагандинского облисполкома в 1938 году избран председателем Президиума Верховного Совета Казахской ССР. Депутат Верховного Совета СССР. В марте 1947 г. освобожден от должности. Сын Казый Казакпаев был направлен летом 1942 г. в район боевых действий частей Сталинградского фронта. Предположительно, в Кологриевку (железнодорожная станция за г. Саратов в 60-километрах), в которой до 26 августа 1942 года находилась воинская часть. На курсах младших лейтенантов на станции Красный Кут следы Казыя Казакпаева не обнаружены. Эти курсы были ликвидированы в начале августа 1942 года. Такая информация подготовлена В. Демьяненко, которому было поручено уточнить местопребывание сына председателя Президиума Верховного Совета Каз ССР А.Казакпаева [16].

Ондасынов Нуртас Дандыбаевич родился в 1904 году в ауле Уш-Каик Фрунзенского района Южно-Казахстанской области. В 1917 году отец в поисках работы выехал в г. Актюбинск. В том же году он умер. Осиротевшая семья переехала на станцию Келес, близ Ташкента. Начиная с 1918 года Нуртас работал на шерстомойке, а потом на кирпичном заводе. В 1921 году его приняли в интернат, затем в Ташкенте он учился в Лесном техникуме. В 1926 году был принят в партию большевиков. В 1926 году поступил в Ташкентский Ирригационный Институт. С октября 1934 года его деятельность прошла в Казахской ССР. С 1936 г. по февраль 1938 г. был начальником Управления по лесонасаждениям Народного Комиссариата Земледелия Каз ССР. С февраля по июль 1938 года работал председателем Восточно-Казахстанского облисполкома. В июле 1938 года первая сессия Верховного Совета Каз ССР утвердила депутата Н.Д.Ондасынова председателем правительства. 10 февраля 1946 года избран депутатом Верховного Совета СССР, затем заместителем председателя Совета Союза Верховного Совета СССР.

Развитие экономики, науки и культуры Казахстана в годы войны связано с деятельностью Н.Ондасынова, возглавлявшего правительство в 1938-1951 гг. С 1954 года – председатель Президиума Верховного Совета Каз ССР. В 1955-1962 гг. в Гурьеве, председатель облисполкома, затем 1-й секретарь Обкома партии. Умер в 1988 г. в Москве.

Скворцов Николай Александрович (1899-1974), в 1938-1945 гг. будучи 1-ым секретарем ЦК КП (б) Казахстана возглавлял республиканскую партийную организацию, много сил и умения отдавал мобилизации ресурсов Казахстана для фронта. На XIII-плenumе ЦК КП(б) Казахстана 13 июля 1945 года «в связи с отзывом в распоряжение ЦК ВКП (б)» освобожден от обязанностей 1-го секретаря. На его место пленум избрал Боркова Геннадия Андреевича, рекомендованного Москвой с должности 1-го секретаря Хабаровского краевого комитета партии. В Казахстане Г.А.Борков проработал до мая 1946 года.

В послевоенные годы Н.А.Скворцов проживал в Москве, был министром СССР. Награжден двумя орденами Ленина, орденом Отечественной войны 1-степени. Скончался в Москве. Некролог опубликован в газете «Правда» - центральном органе ЦК КПСС [17].

Среди руководителей оборонной промышленности в Казахстане ведущее место занимает Койшыгулов Ахмеджан (1945-1983). Родился в Акшатауском Сельском Совете (местный орган советской власти, территориально объединявший несколько хозяйств в форме колхозов или совхозов – А.И.) Уильского района Актюбинской области. В 1915-1917 гг. обучался в двухклассном русско-киргизской (казахской) школе. В 1918-1921 гг. Учился в Оренбургской учительской семинарии. В 1924-1927 гг. Служба в рядах Красной Армии, командир взвода в Кавалерийской воинской части. В 1929-1938 гг. На ответственной работе в Народном комиссариате внутренних дел (НКВД) Казахской ССР. В 1938 году избран председателем исполнительного комитета депутатов Южно-Казахстанской области. Выступая на 5-ой областной партийной конференции (в конце февраля 1939 года) остро и принципиально оценивал подготовку к весенне-полевым работам. Основной причиной срыва сроков ремонта сельхозинвентаря является недостаточная ответственность руководителей ремонтных станций и хозяйств, районные ответ работники не выполнили и считали невозможной двухсменную работу по подготовке сельхозтехники к весеннему севу. И контроль со стороны обкома и облисполкома был формальным, без конкретной проверки состояния дел на местах. Выступление А.Койшыгулова и его фотография даны здесь по областной газете [18].

В 1939 г. Назначен народным комиссаром (министром) автомобильного транспорта, с 1940 года будучи народным комиссаром Государственного контроля занимал должность заместителя правительства КазССР. С 1942 г. Койшыгулов избран секретарем Центрального Комитета Казахстана по оборонной промышленности. В годы Великой Отечественной Войны А.Койшыгулов непосредственно занимался развитием военно-промышленной отрасли республики, обеспечением фронта вооружением и припасами, военной техникой и специального назначения имуществом. За успешное обеспечение Действующей армии, выполнение задания по поставке фронту военной продукции, крупный вклад в развитие и укрепление оборонного потенциала Казахстана награжден орденом “Красная Звезда” и орденами Отечественной война 1-ой степени, ” двумя орденами “Трудового Красного Знамени” и “Знак Почета”.

С 1957 года – пенсионер союзного уровня [19].

Конструкторская доработка, испытание опытных образцов и принятие на вооружение Красной Армии мировой известности автомата М.Т.Калашникова связаны с именем и непосредственным участием секретаря ЦК партии Казахстана А.Койшыгулова. О роли и поддержке молодого

изобретателя стрелкового оружия со стороны Ахмеджана Койшыгулова вспоминал в своей книге великий конструктор Герой Российской Федерации, дважды Герой Социалистического Труда генерал-лейтенант Михаил Тимофеевич Калашников [20].

Так случилось, что недавно в “Казахстанской правде” опубликованы два материала по близкой для нашей тематики вопросам: а) интервью председателя правления Акционерного общества “Казахстан инжиниринг” Болата Смагулова и б) статья депутата Мажилиса Парламента РК, председателя правления объединения юридических лиц (ОЮЛ) “Союз машиностроителей Казахстана” Мейрама Пшенбаева [21]. Так как по оборонной (военной) тематике сведения, как правило, носят закрытый или ограниченный характер, здесь использованы положения и данные о состоянии оборонно-промышленного комплекса и машиностроительной отрасли РК, хотя и эти названные публикации не могут дать полной картины по интересующим нас вопросам военного потенциала страны. Тем не менее, отдельные моменты и цифры позволяют “высветить” успех и упущения в становлении отечественного машиностроения.

По данным депутата М.Пшембаева, в номинальном выражении наша страна достигла уровня ВВП в 200 млрд. долларов США. В то же время, объем произведенной продукции машиностроения как “синтезированного ядра” индустриализации составил 854 млн. тенге или чуть более 4,6 млрд. долларов, т.е. доля продукции машиностроения в общем объеме промышленности достигла 4,7 проц. Импорт машиностроительной продукции в республику составил в 2012 г. 21,5 млрд. долларов, превысив собственное производство ровно в 5 раз. Зарубежные нефтегазовые компании ежегодно завозят в Казахстан машиностроительной продукции на 30-40 млн. долларов, т.е. на 1 процент.

Мы потеряли такие подотрасли, как станкостроительная и инструментальная промышленность, тракторное машиностроение. Прекратили существования Алма-Атинский станкостроительный завод им. 40-летия Октября, Шымкентское производственное объединение кузнечно-прессового оборудования (ШПО КПО), Павлодарский тракторный. Один только факт: Шымкентский завод КПО поставлял уникальные станки для предприятий по выпуску подводных лодок и боевых самолетов аж на Дальний Восток, в г. Комсомольск на-Амуре. Таков был высокий индустриальный уровень Казахстана в недавние годы. Сегодня машиностроительный импорт составляет ежегодно порядка 40 процентов от всего объема ввозимой продукции в Казахстан. Касаясь выпуска отечественной наукоемкой продукции, парламентский депутат приводит опыт зарубежных стран: при организации производства новой продукции на одного ученого должно быть 2 конструктора и 4 сотрудника опытного производства. В Казахстане все наоборот. На одного сотрудника опытных

производств приходится 2 конструктора и 25 ученых. То есть каждые 24 ученых из 25 работают «на полку», их изобретение не получают реального воплощения.

По информации Б.Смагулова Компания “Казахстан инжиниринг” создана в 2003 году с целью объединения нескольких военных заводов, акционерных обществ и организации в единый отраслевой холдинг. Сегодня это 27 предприятий и организаций военно-промышленной и гражданской специализации. Географически эти предприятия расположены в Астане, Алматы, Петропавловске, Уральске, Семее, Кокшетау и Ерейментау. Общая численность работающих – более 6 тысяч человек. На предприятиях казахстанского ОПК успешно освоены технологии сборки вертолетов “ЕС-145”, военно-сторожевых кораблей, грузовых автомобилей, командно-штабных машин, бронезилетов, радиостанций тактического и оперативного звена, мобильные корабли, современными ракетными установками, освоено производство торпедных установок и модернизация танков.

Таким образом, в деле создания и укрепления экономического могущества государства велика роль промышленности, которая с возникновением войны составляет фундамент оборонного потенциала страны по обеспечению армии и флота вооружением, боевой техникой, боеприпасами, всеми другими средствами ведения войны.

Создание и развитие вооруженных сил независимого Казахстана сопровождалось ускоренным формированием отечественного военно-промышленного комплекса. Под личным руководством Верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами Н.А.Назарбаева создана прочная оборонная база, способная снабдить части и соединения всем необходимым. Личный состав ВС РК добивается ежедневной боевой подготовкой мастерства и умения эффективно использовать вооружения и технику в деле обеспечения безопасности своего Отечества. Опыт мобилизации сил и средств страны в прошлой войне, мужество и героизм казахстанцев на фронте и в тылу и сегодня бесценны, являясь прочной моральной основой морально-боевого духа войск.

ЛИТЕРАТУРА

1. См. Год кризиса. – 1938-1939. В 2-х частях. – М., 1989.
2. История Коммунистической партии Советского Союза. – Том 5. Книга первая. – М., 1970. – С.33
3. Партия и армия. – М., 1977. – С.154.
4. См. Индустриализация СССР. – М.: Наука. 1973. – С.192-193.
5. Всемирная история. В 10-ти томах. – Том X. – С.105.
6. Индустриализация СССР. – С.212.
7. Қазақ Совет Энциклопедиясы. – Том 2. – Алматы, 1973. – 576 б.
8. Канун и начало войны. Документы и материалы. Ленинград. 1991. С.338.

9. Россия, которую мы не знали. 1939-1993. Хрестоматия. Под ред. проф. М.Е.Главацкого. – Челябинск. 1995. – С.59
10. Общие потери (убито, умерло от ран и болезней, пропало без вести, попало в плен) СССР и Финляндии даны по книге: “Потери Вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и боевых конфликтах. Статистическое исследование ”. – М. 1993. – С.122
11. Известия ЦК КПСС. 1990 год. №1. – С.192-209.
12. Военно-исторический архив. – 2001. № 3(18). – С.47-51.
13. *Артемов А.А.* Братский боевой союз народов СССР в годы Великой Отечественной войны. – С.131.
14. Военные округа за 20 лет. 1941-1960. Справочник. Издание ЦАМО. – С 219.
15. Страницы большого пути. Из истории военного комиссариата Западно-Казахстанской области. – Санкт-Петербург, 2001.
16. Госархив Западно-Казахстанской области. Фонд 850 (облсполком), оп.9, д.104, л. 36.
17. См. «Правда», от 18 января 1974 г.
18. Правда Южного Казахстана, от 1-марта 1939 г.
19. Сведения о А.Койшыгулова в книге “Наркомы Казахстана” Биографический справочник. – Алматы, 2007. – с.195-196 и в статье А.Орынғалиева в газете “Егемен Қазақстан” (от 25.12.2013) - Разнятся, есть неточности.
20. М.Т.Калашников. Записки конструктора – оружейника. – М. 1992.
21. См. Казахстанская правда. – № 91(27712) от 10 мая 2014 г. – С.5-6.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада құжаттар мен ғылыми-әдебиеттік деректерді пайдалана келе, Екінші дүниежүзілік және Ұлы Отан соғысының алғашқы кезеңінде Кеңес Одағындағы және де Қазақстандағы партия мен үкімет шешімдеріне сәйкес, шұғыл қолға алынған саяси-әлеуметтік, экономикалық, әскери бағыттардағы іс-шаралар мен қоғамдағы патриоттық, Отан қорғаудағы тәрбие мәселелері баяндалған.

(Исмаилов А.И., Нақыпов Б.И. 1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы қарсаңында және бастапқы кезеңінде)

SUMMARY

The article deals with the strengthening issues of security and defense of the Soviet Union, organization of struggle against Hitler invaders at the beginning of the war in 1941-1945.

(Ismailov A.I., Nakypov B.I. Soviet Union the beginning of the war in 1941-1945

УДК 301.2 5845

Э.Р.БЕКБУЛАТОВА

магистрант МКТУ им. Х.А.Ясави

**ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ БЕЗРАБОТИЦЫ В РЕСПУБЛИКЕ
КАЗАХСТАН
(СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)**

В данной статье рассматриваются основные подходы к проблемам безработицы и переходу к более подробному анализу трудовых отношений, проблемы борьбы с бедностью среди женщин, об основных целях и о нормах социального рынка труда. Работа представляет собой большой интерес, поскольку экономические процессы, экономические отношения и явления экономической жизни, как никогда, нуждаются в детальной социологической проработке. Проблема бедности фокусирует в себе практически всю гамму социологических понятий и категорий. Ее невозможно описать, минуя социологические понятия экономического статуса и дохода, социального неравенства и стратификации, распределения национального богатства и уровня жизни населения, культуры и субкультуры андеркласса, образа жизни и депривации (лишенности, обездоленности) жизненных потребностей и потребительской корзины, социализации неимущих и многих других. Все многочисленные аспекты проблемы бедности скрывались под термином «малообеспеченные группы населения». Бедность можно считать самой важной проблемой в социальной жизни человечества.

Ключевые слова: бедность, неравенство, социально-экономическое положение, аспект безработицы, проблемные ситуации дискриминации, феминизации бедности, лишенность.

В международной практике практически всех государств к проблеме бедности граждан уделяется значительное внимание. В Казахстане, как и в других странах бывшего СССР, долгое время бедность из-за идеологических запретов, можно сказать, не анализировалась. Бедность признавалась атрибутом капиталистических обществ. Само явление бедности было редуцировано до его частного проявления – “временного материального затруднения малоимущих групп” [1].

Начиная с 90-х гг. 20-го века проблема бедности населения обозначалась чрезвычайно ярко, скрыть ее какими-либо способами стало практически невозможно. До 1991 года распределение доходов и национального богатства

между различными слоями населения было сравнительно равномерным, но с началом реформ дифференциация усилилась. Снизился уровень и качество жизни, появилась проблема бедности и социальная категория бедных. Реальный уровень доходов и потребления большей части граждан Казахстана существенно сократился, хотя уровень жизни нашего населения по мировым стандартам и на предыдущих этапах экономического развития был крайне невысок, резкое расширение зоны бедности в последнем десятилетии 20-го века стало абсолютно очевидным [2].

Очевидно, что последние десять лет не принесли значительного улучшения социально-экономического положения граждан. Современный период развития казахстанской экономики сопровождается появлением значительного числа новых бедных. Новые бедные составляют те же социально уязвимые группы, что и старые бедные (дети, пенсионеры, женщины занятые неквалифицированным трудом, безработные, бомжи), одновременно сильно пополнились ряды работающих бедных.

Особо остро проблему бедности ощущают на себе женщины, потому что именно они ходят в магазины, растят детей, планируют семейный бюджет и решают текущие жизненные проблемы. В общей картине обеднения граждан Казахстана, положение женщин наиболее проблематично. Стойко проявляет себя тенденция вынужденного перемещения женщин на низкооплачиваемые, теряющие своей социальный престиж отрасли экономики. Проблема женской бедности усугубляется скрытой дискриминацией, неадекватной системой социальной защиты, что свидетельствует о существовании проблемы феминизации бедности и выраженной проблемы безработицы [3].

Социально-психологическим проявлением феминизации бедности и ощущение неработоспособности является распространение адаптивных тенденций, понижение субъективной самооценки, снижение активности социального поведения женщин, распространение серьезных социальных болезней. Расширяющиеся масштабы женской бедности ведут к распространению целого спектра серьезных социально-экономических проблем, от разрешения которых в значительной степени будет зависеть ход экономических преобразований в Казахстане.

Таким образом, можно констатировать наличие серьезной **проблемной ситуации**: с одной стороны, выражена тенденция распространения масштабов бедности среди женщин, а с другой – существует объективная необходимость в поисках эффективных стратегий разрешения проблемы бедности, безработицы и адаптации женщин к жизненным трудностям.

Разрешение данной проблемы связано как с институциональными изменениями в экономике Казахстана, так и с формированием на микроуровне нового типа экономического мышления женщин, в котором идентификация бедности и безработицы, как проблемы, будет рационализирована и будут выработаны новые стратегии экономического

поведения [4].

Исследование «Масштабы бедности и безработицы среди женщин Республики Казахстан: многокритериальная оценка» было проведено в конце 2013-начале 2014 гг. в Международном Казахском –Турецком университете на кафедре «Социологии и политологии». Проект ставил своей целью определение масштабов распространения женской безработицы в южных регионах Казахстана, выявление понимание сущности и причин социально-экономического явления бедности и безработицы в восприятии самих женщин. Всего было опрошено 300 женщин, ошибка выборки составляет 2%. Результаты опроса могут быть перенесены на всю генеральную совокупность – женщин южного Казахстана- с вероятностью 0,98%. Цель исследования предполагала не только определение масштабов безработицы по методологии многокритериальной оценки, но и выявление ее причин и стратегий адаптации к жизненным трудностям.

В задачи исследования входило не только определения понятия бедности и безработицы в восприятии казахстанских женщин, но и оценка масштабов бедности. В мировой практике существует различные методы трансформации признаков бедности и количественный инструментарий оценки ее уровня. Учитывая международную методологию и исследовательскую практику российских ученых, схожесть социально-культурного контекста России и Казахстана, мы определили масштабы бедности на основе кумулятивной концентрации базовых лишений. Для повышения валидности предложенного измерительного инструмента мы использовали два варианта черты бедности – «мягкий» и «жесткий».

Масштабы бедности по регионам, %

Регион	«Мягкий» вариант черты Бедности (испытывают два и более лишений)	«Жесткий» вариант черты бедности (испытывают три и более лишений)
Кызылординская обл.	80,2 (1,2)	73,3 (2)
Жамбыльская обл.	58,9 (7)	50,5 (7)
Южно-Казахстанская обл.	80,0 (1,2)	76,7 (1)

Результаты исследования показали, что процесс адаптации к жизненным трудностям, преодоление безработицы, в том числе и бедности, воспринимается женщинами по-разному. Стратегии адаптации к жизненным трудностям находятся в стадии формирования [5]

Масштабы бедности женщин достаточно равномерно увеличиваются с возрастом. В молодой и средней возрастной группе масштабы бедности достигают 55-60%, в старшей возрастной группе бедностью охвачены 70-80%.

Масштабы бедности по лишениям в соответствии с возрастом, %

Масштаб бедности (Возраст)	«Мягкий» вариант черты бедности (испытывают два и более лишений)	«Жесткий» вариант черты бедности (испытывают три и более лишений)
16-19 лет	65,5	60,7
20-24	54,7	51,6
25-29	64,6	55,4
30-39	67,6	59,9
40-49	70,1	61,9
50-59	76,1	69,8
60 и более	82,4	74,9

82,1% женщин полагают, что государство должно гарантировать каждому человеку уровень дохода, который был бы не ниже прожиточного минимума. При этом женщины оценивают существующую помощь государства как недостаточную и малоэффективную. Только 3% женщин полагают, что государство реально помогает им преодолеть материальные трудности. Более половины всех женщин (59,8%) считают, что местные органы власти по социальной защите совсем не оказывают никакой помощи и поддержки. 35,6% респонденток отметили, что государство оказывает некоторую помощь, которую однако нельзя признать эффективной.

Анализ причин безработицы и бедности женщин в южных областях республики показал, что большинство женщин склонны возлагать ответственность за свое тяжелое материальное положение скорее на государство, чем на свои внутренние индивидуальные особенности и индивидуальные стратегии поведения. Таким образом, большинство женщин воспринимают причины безработицы как внешне, зависящие от государства и реализуемой им социально-экономической политики [6].

87,5% женщин считают, что причиной бедности в республике является низкая заработная плата, не соответствующая рыночной экономике. Второй по распространению причиной бедности, в восприятии женщин, является ухудшения их здоровья, связанной с плохой экологической обстановкой в республике (36,7%). Третье место среди причин бедности занимает недостаточная помощь государства-35,9%. Четвертую позицию в иерархии причин бедности занимают проблемы связанные с несправедливой системой распределения доходов -34,4% и социальное устройство в РК-31,2%. Пятое место занимают задержки в выплате и без того неадекватной платы-30,7%.

Анализ причин бедности в южном регионе страны обозначил проблему несоответствие ожидаемых источников помощи в экономическом сознании женщин (государство как защита от бедности) и реальных источников получения этой помощи. Несмотря на то, что экономическое сознание большинства женщин ориентировано на помощь в преодолении бедности именно на государство, практические механизмы совладения с жизненными

трудностями вырабатываются женщинами самостоятельно, часто без какого-либо участия со стороны государства.

Какие же выходы видят женщины для преодоления проблем бедности в республике?

72,4% женщин считают, что для того, чтобы улучшить экономическое положение в Казахстане, надо ускорить проведение рыночных реформ. 65,9% женщин считают, что надо способствовать развитию частного предпринимательства, оказывать ему государственную поддержку для обеспечения рабочих мест. 68,9% полагают, что надо прекратить финансовую поддержку убыточных предприятий. 60,4% считают, что вместо обезличенной финансовой помощи аулам следует увеличить рабочие места, зарплату, пенсии и пособия жителям села.

Результаты исследования позволяют предположить, что в выработке стратегии совладения с проблемой бедности женщин, наметился позитивный механизм. Постепенное понимание того, что предъявляемые к государству требования адекватной системы государственной защиты от бедности часто оказывается невыполнимыми, приводит женщин к выработке индивидуальных механизмов совладения с жизненными трудностями. По мере усложнения понимания бедности как проблемы требующей самостоятельного решения, стратегии адаптации женщин к жизненным трудностям все более приближаются к собственно рыночным, способствующим оптимальному включению их в рыночные условия в качестве конкурентоспособных субъектов. В такой ситуации государству необходимо усилить механизмы введения рыночных реформ, способствовать формированию и развитию рыночных стратегий поведения. Государственное регулирование в плане решения проблем бедности должно быть сосредоточено на тех социальных группах, кто все еще не может приспособиться к механизмам рыночной экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Добреньков В. И., Кравченко А. И.* Социология. М.: ИНФРА-М, 2010.-624с.
2. *Руденко Р. И.* Практикум по социологии. М.: ЮНИТИ-ДАНА 1999 г. -447с.
3. *Тощенко Ж. Т.* Социология. М.: Прометей, 1994.-384 с
4. *Радаев В. В.* Экономическая социология. М.: Аспект Пресс, 2000.-368с.
5. *Лавриенко В. Н.* Социология. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009.-448с.
6. *Тощенко Ж. Т.* Социология. М.: Юрайт-М, 2001.-527 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада жұмыссыздық мәселесіне, еңбек қатынастарына және еңбек нарығына талдау жасалған. Сонымен бірге, әйелдер арасындағы кедейшілік пен еңбек нарығындағы әлеуметтік нормалар, ондағы негізгі мақсаттар қарастырылады. **(Бекбулатова Э.Р. Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздықтың гендерлік аспектісі).**

SUMMARY

This article deals with the main approaches to the problems of unemployment, and the analysis of working relation, problems of fighting against poverty among women, about the main goals and the norms of social labor market. **(Bekbulatova E.R. Gender aspects of unemployment in the Republic of Kazakhstan).**

ӘОЖ 346.043

А.ЕРАЛИ

заң ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор м.а.
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

С.АЛЕШ

А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

ЖЕР ЗАТ ЕМЕС – ЖЕР ТАБИҒИ ЖАРАТЫЛЫС

Бұл мақалада жер қатынастарының әртүрлі дамуы және қолданылуы мен жерге меншік құқығының да алар орны сөз етілген, сонымен қатар адам баласы ішкен-жегеніне сай келетін ойлау қабілетінің нәтижесі. Сондықтан адам баласының тіршілікке бейімделген санасы затқа айналған сайын, көзіне көрінгенді «зат» деп қабылдайтыны жайлы қысқаша түсінік берілген.

Кілт сөздері: жер, жаратылыс, жерді қоныстану, жерді иелену, игеріп-өңдеу, өнім алу.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде: «Меншік құқығы дегеніміз, субъектінің заң құжаттары арқылы танылатын және қорғалатын өзіне тиесілі мүлікті өз қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы» деп бекітілген. Осы кодекстің «меншік иесі болып табылмайтын адамдардың заттық құқықтары» - деген 195-бабында «1. Меншік құқығымен қатар, заттық құқықтарға: 1) жерді пайдалану құқығы жатады» деп көрсетілген [1]. Демек, жер зат емес, жер табиғи жаратылыс, планета. Алайда экономикалық айналымға жер учаскелері заңмен бекітілген заттық құқықтар арқылы түсіріліп, жеке және заңды тұлғалардың сұранысын қамту үшін жылжымайтын мүлік ретінде тіркеледі. Осыдан кейін – жерге меншік құқығы, жерді пайдалану құқығы өзге де жерге құқықтар – жер учаскелеріне заттық құқықтар болып танылады. Жер учаскелеріне заттық құқықтар болмаса – жер учаскелерін экономикалық айналымға түсіруге болмайды. Жерді табиғи жаратылыс планета ретінде – жер учаскелеріне заттық құқықты иемденушілерден қорғау қажет.

Мәселен, Қазақстан Президентінің 1994 жылғы 5 сәуірдегі Жарлығына сәйкес, азаматтарға заттық құқық түрінде жер учаскесінің өмір бойына *иелену құқығы*, ал заңды тұлғаларға жер учаскесін *пайдалану құқығы* сатылды [2]. Демек, осы субъектілердің сатып алған жер учаскесіне *иелену және пайдалану* заттық құқықтарын экономикалық айналымға, яғни сатуына, кепілдікке салып қарыз алуына, мұраға қалдыруына заңмен тыйым салынбаған өзге де

экономикалық тиімді әрекеттерді жүзеге асыруына *билік ету құқығы* берілді.

Қазақстанда қолданылатын құрлықтық (континенталдық) құқықтың негізін салушы рим жеке құқығында *...затқа меншік табиғи иеленуден туындаған* [3, 169 б.] – деген ұғым бар. Осы ұғымнан келіп, “*иелену*” сөзі қайдан және қалай шыққан деген сұрақ туындайды. Біздің эрамыздың I ғасырында өмір сүрген Рим заңгерлері Марк Антистий Лабейон және Юлий Павел, «*иелену – possessio* сөзіне балама түрінде *жерге отырықшылық жасау, отыру – sedere* сөздерін алып, *иелену – possessio* белгісінің *жерді қоныстану – in solo positio*» [3, 190-191 б.] – түсінігінен шыққандығын дәлелдеді.

Демек, «*жер – табиғи жаратылыс*» болса, «*жерді қоныстану – жерді табиғи иелену*» болып шығады. Ендеше, «*жерді иелену*» оны игеріп-өңдеу арқылы өнім алу, жерден алынған өнімнің нәтижесі «*...затқа меншік табиғи иеленуден туындағандығын*» анықтайды. Сонда меншіктің бірінші белгісі немесе бірінші құқығы «*иелену*» – «*жерді қоныстану*» ұғымынан негіз алғандығы анықталады.

Осы пікірге қатысты Қазақстан заң академигі С.Зиманов былай айқындайды: «*Жер – ұғымының астарын белгілі бір кеңістіктегі алаң түрінде (географиялық ұғым) және өнім беруші аумақ (өндірістік ұғым) ретінде түсінуіміз тиіс. Ал меншік – иемдену (иелену А.Е.) нәтижесі ретінде, екінші анықтамаға қатысты*» [4]. Демек, жерді «өндірістік» *fructus* – өнім беруші аймақ ретінде, *иемдену* арқылы *иелену – possessio* ұғымына жатқыза аламыз.

Ал қазақтың әдеттік құқығында, рим жеке құқығында анықталғандай жерге «меншік» ұғымы, жерді *иелену – possessio* түріндегі отырықшылық жасау, қоныстану әрекеттерінен туындамаған. Керісінше, мүлік түріндегі малдың құлағына жасалған «ен» сөзінен «ен-ші», «еншік» - «м-еншік» ұғымы көктеу, жайлау, күздеу, қыстау түріндегі жерлерге заттық құқық түрінде, өту арқылы қалыптасады.

Бұл туралы профессор Ә.Е.Еренов былай дейді: «*...меншіктің бір объектіге (мысалы, малға А.Е.) туындап және дамуы, оның (меншіктің Ә.Е.) басқа бір объектіге өтуіне және дамуына себебін тигізеді*» [5].

Ал енді қазақтың әдеттік құқығының даму жолдарын зерттеген С.Л.Фукс осыған қатысты ғылыми тұжырымды былай жалғастырады: «*...отбасылық таңбамен бірге бөлек шығатын (еншісін алатын Ә.Е.) ұлдарына берілетін меншік белгісіндегі ерекше таңбалар* болды. Бұлар малдың құлағына жасалатын «*тіліктер*» болатын. Осыдан кейін Н.Гордековтің түсіндірмесіне тоқталсақ «*тілік*» – «ен» сөздерінен бөлек шығатын ұлдарына бөлініп берілетін мүлікке «енші» – (“*м-еншік А.Е.*”) ұғымы қалыптасады» [6]. Енді, Рим жеке құқығы негізінде меншіктің екінші *пайдалану* белгісі немесе *пайдалану* құқығына қатысты: «*Ескі цивильдік (азаматтық А.Е.) құқық иелену ұғымын толықтыру үшін пайдалану – usus* терминін қолданып, *ususfructus* – *пайдалы өнім* алу түсінігімен негіздейді» [3, 168 б.].

Яғни, *ususfructus* – пайдалы өнімді (нәтижесі: зат, мүлік) иелену арқылы, одан әрмен пайдалана отырып иелікке табыс келтіру жағдайында, меншіктің екінші белгісі немесе екінші құқығы «пайдалану» ұғымы туындайды.

Осы иелену, пайдалану белгілері немесе құқықтары арқылы пайдалы өнімнің үй шаруашылығындағы нәтижесі затқа, мүлікке «*dominium* – үстемдік ету» [3, 191 б.] яғни, меншіктің үшінші белгісі немесе үшінші құқығы, затқа мүлікке «билік ету» ұғымын қалыптастырады.

Ендеше Рим жеке құқығы негізінде «затқа меншік түсінігі – иелену ұғымынан» бастау алғаны анықталса, затты иелену арқылы сол затқа үстемдік құру негізінде – билік ету ұғымы қалыптасқаны қосымша дәлел болады. Сонда, қандай да болмасын билік бір нәрсені иеленіп, сол нәрсеге үстемдік құру арқылы пайда болғандығы айқындалды.

Демек, қазіргі азаматтық заң тілімен келтірсек, қандай да болмасын тұлғаның заңды негізде өзі үстемдік құрған затқа билік етуі, сол тұлғаға «сол затқа» – заттық құқық ретіндегі «меншік» ұғымын әпереді.

Осы тұжырымды қазақтың әдеттік құқығындағы *м-еншік* түсінігімен салыстырайық. Біріншіден, бір отар қойдың құлағына салынған «тілік» - «ен», сол бір отар қойға, бір қазақтың *ен-ші, ен-шік, м-еншік* түріндегі мүліктік құқығын алуына мүмкіндік береді.

Екіншіден, сол бір отар қойға өзінің «тілік» *ен-ін* салған қазақ қана билік етеді.

Үшіншіден, сол қазаққа, сол бір отар қойға билік етуге, *-ен, -ен-шік, м-еншік* түріндегі заттық құқық мүмкіндік береді. Сонда қазақтың әдеттік құқығындағы *м-еншік*, ұғымының негізі «ен» сөзі, рим жеке құқығындағы *затқа құқық түрінде туындаған, «proprietas*» ұғымы «*м-еншік*» түсінігімен сәйкес келуі арқылы «жеке меншік» «затқа құқық» түрінде қорғалынған.

Қазақтың әдеттік құқығындағы жеке меншік объектісінің кімге тиесілі екендігін ажырату әдісі де табылған және/немесе танылған «затқа» байланысты негізделеді: «*Мысалы, Төле бидің дауды шешуден туған «Тапқан қуанады, таныған алады» деген шешендік сөзі азаматтық құқықтағы жеке меншікті қорғау институтында әлі де сол мағынасында прецеденттік нормаға айналған*» [7]. Бұл пікірлерді тұжырымдасақ, біздің эрамыздың II ғасырында Рим реформаторы Юлиан «затқа, мүлікке *dominium-үстемдік ету* ұғымын *in rem-затқа құқық* деп дамытады. Егерде нақты затқа құқық болатын болса, бұл ұғым *меншік-proprietas* деп танылып, *dominus proprietas* – *жеке меншік иесі*» [3, 191 б.] деп аталады. Осы түсіндірменің астарынан «меншіктің-затқа құқық, яғни заттық құқық» екені анықталады.

Біздің елдің азаматтық айналымға қатысты жағдайында, бұл ұғым «меншік құқығымен қатар заттық құқықтарға» [8] деген норма түрінде Азаматтық кодексінің 195-бабында бекітілді. Сондай-ақ, Қазақстанның цивильдік құқық саласында «...*категория вещных прав (заттық құқықтар А.Е.) обязана своим происхождением прежде всего отношениям частной*

собственности на землю», [9] – дейді профессор М.К.Сүлейменов.

Қазіргі таңда осы рим жеке құқығынан қалыптасқан *иелену, пайдалану, билік ету* ұғымдарын қамтитын *меншік* терминін азаматтық құқық негізінде, мүліктік және мүліктік емес қатынастарда кеңінен қолданады.

Жалпы әлемдегі мүліктік және мүліктік емес қатынастарды реттейтін екі құқық жүйесі бар. Бірі біздің елде қолданылатын романдық-германдық (цивилдік) құқық, екіншісі англо-американдық жалпы құқықтық жүйесі болып табылады. Осы құқық жүйесі мүліктік қатынастан туындайтын дауды шешуде *«заң ұқсастығы және құқық ұқсастығы»* [10] негізін қолданады.

Англо-американдық жалпы құқықтық жүйесі, *«заң ұқсастығы немесе құқық ұқсастығын»* қолданумен шектелмей, өзге дауларды шешкен сот шешімінің ұқсастығын қолданады. Мұндай құқықтық әдіс, осы құқықтық жүйеге негізделген елдердегі тауар айналымының жылдам дамып, уақыт күттірмейтін кәсіпкерлікке қатысты меншіктік дауларды шешумен байланысты, жедел экономикалық айналымды қолдайтын билік талаптарының қалыптасуынан болса керек.

Сондай-ақ, англо-американдық жалпы құқық жүйесі, цивилдік құқық жүйесіндегідей меншіктің *иелену, пайдалану, билік ету* түріндегі үш белігісі немесе үш құқығымен шектелмейді. Кейбір ізерттеулерге қарағанда *«...англо-америка құқығында меншіктің он бір құқығы бар, бұлардың әрбіреуі, әр түрлі мағынада бір жарым мыңға жуық меншік варианттарын беретін»* [11] көрінеді.

Сондай-ақ, меншіктің белгілері немесе құқықтарының мұндай өзгерістерге кезігуі, мемлекеттік биліктегі саяси, әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен тығыз байланысты болса керек.

Мысалы, өз билігін тоқтатқан Кеңес Одағы мемлекеті тұсында профессор Л.И.Дембо «жерге жеке меншік жойылды, сондықтан жерді иелену белгісінің орынына, мемлекеттік меншіктің басқару белгісін енгізу қажет», [12] – деп таныған.

Профессор Г.А.Аксененок *«иелену белгісін сақтай отырып, жерге мемлекеттік меншіктің төртінші, басқару белгісін енгізуді»* [12] ұсынған. Профессор Г.А.Аксененоктің бұл пікіріне заң ғылымдарының докторы И.В.Павлов және заң ғылымдарының кандидаты А.С.Краснопольский, *«жерді басқару, билік етуден бөлектенген нәрсе емес, бұл (басқару), билік етуді іске асырудың түрі (әдіс, тәсілге жуықта) ғана дей келіп, меншікті басқару белгісі, меншіктің билік ету құқығымен толық қамтылады», [12, 19 б.] – деген тұжырымға тоқталған.*

Яғни жерге меншік құқығына, соның ішінде меншік ұғымына байланысты ертедегі римдік, англо-америкалық, кеңестік құқықтық тарихтың қалыптасуына назар аударуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 188- бабы. – Алматы: «Жеті жарғы», 1995.
2. *Еренов А., Мухитдинов Н.Б.* Совершенствование правовых основ земельной реформы в Республике Казахстан. – Алматы: «Жеті жарғы», 1996. – 58 б.
3. *Новицкий И.Б., Перетерский И.С.* Римское частное право. – Москва: «Юриздат». Мин.Юстиции СССР, 1948. – 169 б.
4. *Зиманов С.З.* Общественный строй казахов в первой половине XIX века. – Алма-Ата: «Наука», 1958. – 105 б.
5. *Еренов А.* Очерки по истории феодальных отношений у казахов. – Алма-Ата: «Наука», 1961. 15 б.
6. *Фукс С.Л.* Обычное право Казахов в XVIII-первой половине XIX века. – Алма-Ата, 1981. – 63 б.
7. *Мәми Қ.* Қазақ елінің сот билігі. – Алматы: «Дидар». 2004. – 65 б.
8. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Алматы: «Жеті жарғы», 2000. – 115 б.
9. *Сүлейменов М.К.* Право и собственность в Республике Казахстан. – Алматы: «Жеті жарғы», 1998. – 22 б.
10. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 5-бабы. – Алматы: «Жеті жарғы», 2000. – 6 б.
11. *Суханов Е.А.* Лекции о праве собственности. – Москва, 1991. – 21 б.
12. *Еренов А., Байсалов С.* Право сельскохозяйственного водопользования в Казахской ССР. – Алма-Ата: Изд. АН. Каз.ССР. – 1956. – 17 б.

РЕЗЮМЕ

В настоящей публикации затрагивается проблемы земли, как объекта природы. Это означает что, вещные права, закрепленные законами, распространяются только на земельные участки выделенные нормативно-правовым актами.

(Ерали А., Аlesh С. Земля не вещь, она – объект природы)

SUMMARY

In the present publication it is mentioned earth problems, as object of the nature. It means that, the law of the property consolidated by laws, extend only on the land plots allocated standard right acts.

(Erali A., Alesh S.)

ÜOS 327.7

A.A.AMİRBEK

Ph.D, Uluslararası ilişkiler bölümü öğretim üyesi
H.A.Yesevi UKTÜ

N.B.TURSUBEKOVA

Yüksek lisans, öğretmen
H.A.Yesevi UKTÜ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN HAZAR'I SINIRLANDIRMA

İki kutuplu uluslararası düzeninin dağılmasıyla beraber Hazar bölgesi enerji kaynakları bakımından dünyanın en büyük üçüncü hidrokarbon rezervi olarak ön plana çıkarken, bu bölgede bağımsızlığına kavuşan üç yeni Türk cumhuriyetleriyle birlikte Hazar havzası iki yönlü ilişkilerden çok yönlü bir ilişkiler havzasına çevrilmiştir. Hazar'ın kıyısındaki yeni bağımsız aktörler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan mevcut jeopolitik konumları sebebiyle herhangi bir uluslararası suya çıkışı olmayan birer kara devletidirler. Karasal nitelikleri sebebiyle ortaya çıkan uluslararası taşıma ve koridor sorunları, bu ülkelerin gündeminde petrol ve doğalgaz boru hatlarını ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla Hazar'a kıyıdaş olan ülkeler Hazar'ın statüsü sorununu milli güvenlik sorunları olarak algılamaya devam etmektedirler.

Anahtar Kelimeleri: Hazar'ın statüsü, 1982 BMDHS, Doğal kaynaklar, Kıyıdaş devletler, İki kutuplu dünya, Uluslararası hukuk, Türk Cumhuriyet'leri, Milli güvenlik.

Hazar'ın statüsü ile ilgili üç temel görüş vardır. Bunlardan ilki Hazar'ın deniz olduğu, ikincisi göl olduğu, üçüncüsü ise özel su kütlesi olduğu yönündedir.

Hazar denizdir diyenler, Hazar'ı bir deniz, yarı deniz, kapalı deniz, iç deniz gibi çeşitli kavramlar üzerinden tartışmaktadırlar. İlk önce Hazar bir deniz olarak sayılırsa 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin (BMDHS) Hazar'a uygulanması gerekmektedir. Buna göre Hazar'a kıyısı olan ülkelerin 12 millik karasuları, 12 millik bitişik bölgeleri, 200 ile 350 mil arasında kıta sahanlığı, 200 millik münhasır ekonomik bölgeleri olacaktır. Eğer bu kadar geniş alan yoksa eşit uzaklık prensibine göre karşı kıyı ülkeler Hazarda sınırlarını belirleyeceklerdir. Eğer Hazar deniz sayılacaksa o zaman uluslararası bir nitelik kazanacak ve Hazar'da kıyısı olmayan ülkelerin gemileri de Hazarda rahatlıkla yüzebilecek, Hazar'ı deniz-okyanusla bağlayan geçiş nehirleri ve kanallarda uluslararası ulaşımına açık hale gelecektir [1].

Hazar'ın okyanusla direk çıkışı olmadığı için Hazar'a kapalı deniz diyenler

vardır. Bu kavram 1982 BMDHS'nin IX. bölümünün 122. maddesinde tarif edilmiştir. Bu maddeye göre kapalı ve yarı kapalı deniz şöyle tanımlanmıştır:

- İki veya daha fazla devlet tarafından çevrilmiş ve diğer bir deniz ya da okyanusa dar bir geçiş ile bağlanan, iki yada daha fazla kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan körfez havzası ya da deniz.

Bu tanıma göre Hazar kapalı, yarı kapalı olarak kabul edilirse kıyı ülkelerin karasuları, kıta sahanlıkları ve münhasır ekonomik bölgeleri olacaktır.

Hazar için sıkça dile getirilen bir başka kavramda Hazar'ın iç deniz olduğu yönündedir. Bu kavramın çıkış noktası 1935-1940 İran-Sovyetler Birliği antlaşmasında Hazar için *İran-Sovyet denizi* ve *İç deniz* denilmiş olmasıdır. Bu antlaşmaya göre Hazar'ı çevreleyen ülkelerin 10 millik karasuları olması ve geri kalan alanların ise bu ülkeler arasında ortak kullanılması kabul edilmiştir. Bu sonucuyu genellikle İran ve Rusya savunmakta, Türkmenistan'da bazen bu görüşe destek vermektedir. Hazar'ı deniz olarak gören ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını savunan ülkeler ise daha çok Azerbaycan ve Kazakistan olmuştur [2].

İkinci görüş, Hazar'ın bir göl olduğu yönündedir. Bu konuda da iki farklı tartışma mevcuttur. Bunlardan ilki İran'ın ve onun tarafında olan Rusya ve bazen de Türkmenistan'ın savunduğu görüştür. Buna göre Hazar'ın okyanusa çıkışı yoktur dolayısıyla göldür ve Hazar çevre ülkeler tarafından ortak kullanılmalıdır. Buna karşı görüşte Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu ve göllerle ilgili Uluslararası Hukukta bir düzenleme olmadığı için uluslararası teamüllere göre Hazar'ın sektörlere göre bölünmesi gerektiği yönündedir [3].

Üçüncü görüş ise Hazar'ın kendine özgü bir yapısı olduğu onun içinde özel bir statü uygulanması gerektiği yönündedir. Bu görüşü savunan ülke genellikle Rusya'dır. Rusya kendi çıkarlarını gözetken çeşitli öneriler ileri sürerek Hazar'ın özel statüye sahip olmasını istemektedir. Hazar'ı okyanusa çıkışını sağlayan Volga ve Don nehirlerinin uluslararası ulaşımına açılmaması, Hazar'da enerji ve biyolojik varlıkların Rusya tarafından kontrol edilmesi, Hazar'da güvenliğin kendi kontrolünde olması ve en önemlisi de Hazar havzasının ekonomisini kontrol edebilmesi dikkat ettiği noktalarıdır.

Kıyıdaş Türk Cumhuriyet'lerin tezleri:

1) Azerbaycan'ın savunduğu tezler

Hazar'ın statü probleminin en çok etkilediği ülke Azerbaycan'dır diyebiliriz. Çünkü Sovyetler Birliği öncesinde bu bölgede yabancı şirketler petrol çıkartıyorlardı ve Sovyetler Birliği dağılır dağılmaz ilk geldikleri, hatta Sovyetler Birliği dağılmadan Mikhaıl Garboçov'un *Glasnost ve Perestroyka (Açıklık ve Yeniden Yapılanma)* politikasını açıklamasından sonra o dönemki Azerbaycan devlet başkanı Müttalibov'un Sovyet yönetiminden izin almasıyla birlikte yabancı şirketlerin ilk geldiği ülke Azerbaycan'dır [4]. Azerbaycan ekonomisi için can damarı olarak gördüğü petrolü çıkartıp pazarlayabilmek için hızlı bir şekilde

uluslar arası şirketlerle antlaşmalar yapmaya başladı. Fakat Azerbaycan'ı batı'ya kaptırdığı endişesine kapılan Rusya Federasyonu kısa zamanda Hazar'ın statü problemini gündeme getirerek Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle yapmış olduğu antlaşmaları baltalamaya çalışmıştır.

Azerbaycan devleti ilk günden itibaren Rusya'nın yapmış olduğu teklifleri kabul etmemiş, buna karşı kendi çıkarlarını da gözeterek karşı tekliflerde bulunmuştur. Azerbaycan bu konuyla ilgili iki farklı teklifte bulunmuştur. Bunlardan biri *açık deniz*, diğeri ise *sınır gölü* teklifidir.

Azerbaycan Hazar'ın bir sınır gölü olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini savunmaktadır. Azerbaycan Hazar'ın sularının ve deniz dibinin tamamen taksim edilerek, egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı olarak o ülke mevzuatının geçerli olmasını savunmaktadır. Azerbaycan Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi gerektiği tezini dünyadaki benzer örneklere dayandırarak savunmaktadır. Örnek verecek olursak Victoria gölü (Kenya, Tanzanya ve Uganda arasında), Malavi gölü (Malavi, Mozambik arasında), Büyük Kuzey Amerika gölü (Kanada, ABD arasında), Titikaka gölü (Bolivya ve Peru arasında) ve Cenevre gölü (Fransa ve İsviçre arasında) milli sektörlere göre bölünmüş göllerdir.

Azerbaycan ikinci bir teklif olarak Hazar'a açık deniz statüsünün uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Bu durumda Hazar'a 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemektedir. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 12 millik bitişik bölge, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır [5].

Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesidir. Ancak Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar, Azerbaycan her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak petrol ve doğalgaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır. Azerbaycan, 6 Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan'ın imzaladıkları ve Hazar'ın deniz tabanını bölen anlaşmayı olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi. Bu bağlamda Azerbaycan deniz tabanını bölmeye yönelik önemli adımlar atmıştır, Kasım 2001'de Rusya'yla, Eylül 2002'de ise Kazakistan'la bu kapsamda antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalar sadece Hazar'ın dibinin mülkiyetini paylaştırmayı içermektedir. Ancak Bakü, bu paylaşımı yeterli bulmayıp deniz tabanının üstündeki tüm su kütlelerinin de ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği görüşünü tekrarladı .

2) Kazakistan'ın savunduğu tezler

Kazakistan kıyıdaş ülkelerden Hazar'a %29'luk bir payla en uzun sınırı olan ve Hazar'da en çok belirlenmiş hidrokarbon rezervleri olan ülke konumundadır. Kazakistan Hazar'ın statüsünün gündeme gelmesi ile birlikte kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Baştan itibaren Hazar'ı "iç deniz" olarak nitelendirmiş ve 1982

BMDHS'nin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Kazakistan için kendi petrol ve doğal gaz alanlarındaki egemenlik haklarının tanınması önemli olduğundan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın savunduğu görüşlerde bir benzerlik olduğu söylenebilir. Çünkü Azerbaycan için de nihai paylaşım açısından, Hazar'ın deniz veya göl olarak değerlendirilmesinden çok, kendi egemenlik alanının belirlenmesi önem arz etmektedir. Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki tek fark, Azerbaycan Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan deniz yatağının paylaşılmasını yeterli bulmakta, Hazar'ın sularının ise belirli münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını kabul etmektedir.

Yani Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda Şubat 1998'e kadar Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Bu çerçevede Kazakistan Hazar'ı bir iç deniz olarak nitelemiş ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemiştir [6]. Ancak Kazakistan için önemli olan deniz yatağının paylaşılmasıdır, bu bağlamda Kazakistan'ın Rusya ile Temmuz 1998'de antlaşma imzalamıştır. Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su kütlelerinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı bir sınır gölü olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir. Çünkü Hazar'a deniz hukuku uygulansaydı, kıyı devletlerinin tam egemenliğinin olduğu 12 millik karasuları dışında, 200 millik veya karşı kıyıdaş devletin sınırına kadar münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktı. Kazakistan Rusya ile yaptığı antlaşmada deniz dibinin orta hat esasına göre tamamen bölünmesini kabul etmiştir.

Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde Kazakistan ve Rusya arasında Hazar denizinde işbirliği konusunda bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde *orta hat prensibini* benimsemekte, denizin dibini ulusal sektörlere bölmeyi kabul ederken, su yüzeyini ortak kullanıma açmayı kabul etmektedirler. Sınır çizgisinde bulunan yataklar için iki ülke 50/50 prensibini kabul etmektedirler. Kazakistan, Rusya ile imzalamış olduğu bu antlaşmanın bir benzerini 29 Kasım 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Bu antlaşmalardan ortaya çıkan paylaşımına göre Hazar'ın kuzeyinde paylar şöyle şekillenmektedir:

- Kazakistan %27, Rusya %19, Azerbaycan ise şimdilik %18'lik bir alanda Hazar'ın dibine egemen olacaktır. Eski hesaplamalara bakılırsa Rusya'nın burada payı arttığı görülmektedir [7].

Ancak buna rağmen Kazakistan ve Rusya arasında sınırdaki yataklar için getirilen 50/50 prensibiyle Kazakistan'ın zengin rezervleri olan Xvolinskoye, Kurmangazı, Tsentrolnoye isimli petrol sahalarının ortak kullanılması söz konusu olmuş ve taraflar arasında problemlere neden olmuştur.

Kazakistan'ı değinmişken ülkenin dev enerjileri hakkında da kısaca olsa bahsetmekte fayda vardır. Bir kere bağımsızlıktan sonra Kazakistan dev enerji kaynaklarıyla yabancı yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir. Yatırımların tetiklemeyle petrol üretimi önemli oranlarda artış göstermiştir. 2003'te günde 1 milyon, 2004'te 1.22 milyon, 2005'te ise günde yaklaşık 1,29 milyon varil, 2010 yılında ise 5,5 milyon varil üretim miktarını gerçekleştirmiştir. Bu miktarın çok az bir kısmı ülkede tüketilmekte (yaklaşık günde 222.000 varil) kalan kısmı ise ihraç

edilmektedir. Ayrıca devlet petrol ve gaz şirketi Kazmunaigaz'a göre 2011–2015 arası Hazar'daki kıyıda uzak yataklara yapılacak yatırım 16 milyar dolara ulaşacaktır. Kazakistan ekonomi politiğinin başlıca amacı petrol gelirlerini kullanarak ekonominin enerji dışındaki sektörlerini de kalkındırmak, ekonomik çeşitliliği sağlamaktır.

3) Türkmenistan'ın savunduğu tezler

Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin tutumu, uzunca bir süre diğer kıyıdaş devletlere göre daha belirsiz ve esnek olmuştur. Türkmenistan, Rusya ile İran'ın baskıları nedeniyle önce bu ülkelerin görüşüne yakın bir görüşü Ocak 1997 tarihine kadar savunmuş ve kıyıdaş ülkelere bırakılacak 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis eğilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir.

Türkmenistan daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve idari paylaşımın orta hat esasına göre yapılması, ayrıca kıyıdaş beş ülkenin Hazar'ın kendi sektörlerinde kalan bölümünde mineral kaynakları münhasıran kullanmakta serbest olması gerektiği görüşünü savunmaya başlamıştır. Ocak 1997'de Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı Azeri ve Çıracak petrol sahalarının Azerbaycanlılarca konan isimlerini değiştirmiş ve kendi adını vermiştir [8]. Bu petrol sahaları, 45 millik kıyı şeridinden daha ötede olduğu için Türkmenistan'ın Hazar'ın fiilen ulusal sektörlerle bölünmesini desteklediği söylenebilir. Ancak işin ilginç tarafı Hazar'da aynı tezi savunmaya başlayan Türkmenistan ile Azerbaycan, petrol sahaları yüzünden kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Yani Azerbaycan'la anlaşmazlığı orta hattın nasıl belirleneceği, kara sınırının hangi noktadan başlayacağı konusundadır.

Ancak yukarıda ifade etmiş olduğumuz tezi savunmada Türkmenistan kararında sabit kalmamış ve kendi tutumunu tekrar değiştirmiştir. Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın 6-9 Temmuz 1998 tarihlerindeki Tahran ziyareti sırasında yayımlanan ortak bildiriye, Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerin onayladığı bir antlaşma ortaya çıkana kadar İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmaların geçerli olacağı belirtildi [9]. Böylece Türkmenistan, Hazar'ın hem deniz tabanının hem de su kütlesinin ortak kullanımını savunan İran'ın görüşlerine daha yakın hale gelmiştir.

Türkmenistan'ın Rusya-Kazakistan antlaşması sonrasında İran ile belirli ölçüde ortak bir tepki sergilemesinin ardındaki en önemli etken, bu ülkenin Azerbaycan ile Hazar'daki tartışmalı petrol sahalarından kaynaklanan sorunların çözülmesinin bir süre daha mümkün olmayacağı düşüncesi ve Azerbaycan'a karşı bir destek arayışı içinde olması şeklindedir, açıklanabilir. Bununla birlikte Türkmenistan'ın tutumu halen çok açık değildir. Üstelik Türkmenistan kıyılarına 104 km. uzaklıkta bulunan Serdar ya da Kepez petrol sahası üzerindeki tek taraflı egemenlik iddiasından vazgeçmiş değildir.

Kısacası Türk Cumhuriyetleri için yapılması gereken tek çare Hazar'ın statüsü konusunda bu zamana kadar yapılmış uygulamalara bakmaktır. Özellikle Sovyetler dönemindeki uygulamalar Hazar'ın hukuki statüsü konusunda birçok uygulama ortaya koymaktadır. İlk olarak Sovyet uygulamaları Hazar'ın ulusal sektörlerle bölmeye imkân vermektedir. 1970 SSCB Enerji bakanlığı'nın Hazar'ı sektörlerle göre bölen kararı uygulanmalıdır. Azerbaycan ve Türkmenistan bu noktada ortaya çıkan sınır problemlerini kendi aralarında mantıklı bir şekilde çözmelidirler. Çünkü Hazar'ın

statüsü ne olur olsun yine bu problemi kendi aralarında çözmeleri gerekecektir. Petrol boru hatlarının Hazar'ın dibine döşenmesi konusunda da Sovyetler birliği döneminde uygulamalar mevcuttur. Çünkü bu dönemde Hazar'a binlerce kilometre boru döşenmiştir. Bundan sonra da döşenmesi için bütün Hazar çevresi ülkelerin vereceği ortak karara gerek yoktur.

КАУНАҚСА

1. *Мальшева Д.* Многосторонние соперничество на Каспий, Центральная Азия и Кавказ, № 2 (20), 2002, с. 25
2. *Бутаев А.М.* Каспий море или озеро, Махачкала: Дружба, 1998, с. 13
3. *Terzioğlu S.* Hazar'ın statüsü hakkında kıyıdaş devletlerin hukuksal görüşleri, Orta Asya ve Kafkasya araştırmaları dergisi, 2008, Cilt:3, Sayı:5, s. 28
4. *Şir A.* Hazar'ın statüsü, jeopolitiği ve bölgesel güvenliğe etkileri, Global strateji dergisi, Yıl: 3, Sayı:12, 2008, s. 120
5. *Çolakoğlu S.* Uluslararası hukukta Hazar'ın statü sorunu, Siyasal Bilgiler fakültesi dergisi, Cilt:53, 1998, s. 109
6. *Abdullayev C.* Uluslararası hukuk çerçevesinde Hazar'ın statüsü ve doğal kaynaklarının işletilmesi sorunu, Ankara üniversitesi Hukuk fakültesi dergisi, Cilt: 48, Sayı:1-4, 1999, s. 278
7. *Kahraman A.* Hazar ekseninde boru hatları diplomasisi, Stratejik araştırmalar dergisi, Sayı:12, 2008, s. 133
8. *Бутаев А.М.* Каспий море или озеро, Махачкала: Дружба, 1998, с. 18
9. *Fuller L.* Analysis: still no decision on Caspian sea, 02.02.2005, http://www.parstimes.com/news/archive/2005/rfe/caspian_future.html

ТҮЙІНДЕМЕ

Екі полярлық жүйенің күйреуінен кейін Каспийге шектесетін жаңа тәуелсіз Түркі тілдес мемлекеттер пайда болды. Олардың қатарына Қазақстан, Түркменстан және Әзірбайжан елдерін жатқызуға болады. Әсіресе аталмыш екі елдің, яғни Түркменстан мен Әзірбайжанның Каспийге қатысты ұстанымдары бір-біріден өзгеше дамып, ұлттық мүдде және қауіпсіздік шеңберінде өрбүде. Бұл жағдай өз кезегінде аймақтық қауіпсіздікке кері әсерін тигізуде. (Амірбек А.А., Тұрсыбекова Н.Б. Екі полярлық жүйенің күйреуінен кейін халықаралық құқық тұрғысынан каспийдің бөлінуі мәселесі)

РЕЗЮМЕ

После крушения биполярной системы вопрос раздела Каспий становится все более актуальной. Каждая Каспийская страна имеет свою позицию и интересы по разделу Каспий и подходит к этому вопросу исключительно с позиций национальной безопасности. Это приводит к некоторым конфликтным моментам, что сказывается как на двусторонние отношения, так и на региональную безопасность. (Амірбек А.А., Тұрсубекова Н.Б. Проблема раздела каспий в рамках международного права в пост биполярный период)

SUMMARY

With the collapse of the bipolar world, the Caspian region has become more important, as the third region on reserves of energy resources and together with three new Turkic states Caspian Sea basin has become a center of multi-vector relationships. New independent players on the Caspian Sea as Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan due to the geographical location do not have any outputs on international waters. Problems on international ground transportation and corridor made vital for these countries oil and gas pipelines. For this reason, states bordering the Caspian Sea continue to perceive the status of the Caspian Sea as a national security issue. (Amirbek A.A., Tursubekova N.B. Status of the Caspian Sea Issue Within the Framework of International Law)

УДК 345. 01

А.Б.АХМЕТОВА

аспирант Пензенского государственного университета

**СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ФУНКЦИЙ
ПРОКУРАТУРЫ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

В статье автор сравнивает место прокуратуры, ее роль, цели в государственной системе Казахстана и России.

Приводится анализ действующего законодательства обеих стран, определяющего принципы деятельности прокуратуры.

Особо автор останавливается на задачах и функциях органов прокуратуры.

Детально проанализировав функции органов прокуратуры Казахстана и России, автор приходит к выводу, что функции органов прокуратуры Казахстана значительно шире.

Так, в функции прокуратуры Казахстана входит формирование государственной правовой статистики с целью обеспечения целостности, объективности и достаточности статистических показателей, ведение специальных учетов, осуществление надзора за применением законодательства в сфере правовой статистики и специальных учетов; координирование деятельности по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью. Этим функциям в органах прокуратуры России нет.

Несмотря на незначительное различие функции, общие задачи и цели органов прокуратуры обеих стран являются едиными и достаточными для осуществления ее социальной роли в государстве и обществе.

Ключевые слова: прокуратура, функции прокуратуры, сравнительно-правовой анализ, социальная роль прокуратуры, конституционный статус органов прокуратуры.

Развитие правовой демократической государственности во многих странах бывшего СССР, включая Российскую Федерацию и Республику Казахстан, невозможно без установления режима законности и правопорядка. Государственная власть призвана обеспечить соблюдение и защиту прав граждан, которые в свою очередь, обязаны соблюдать Конституцию и законы страны. В этой связи особое место в государственной системе обеспечения прав граждан в Российской Федерации и Республике Казахстан занимает прокуратура.

Цели прокуратуры в указанных государствах определяются в их

законодательстве. Под целью прокуратуры следует понимать результат, на достижение которого направлена вся ее деятельность. Цели прокуратуры определяются ее статусом, местом и ролью в государстве.

Статья 1 федерального закона «О прокуратуре Российской Федерации» определяет следующие цели прокуратуры: обеспечение верховенства закона, единство и укрепление законности, защита прав и свобод человека и гражданина, а также охраняемых законом интересов общества и государства [1].

На конституционном уровне в Российской Федерации цели прокуратуры не определяются. Статья 129 Конституции РФ устанавливает, что прокуратура Российской Федерации составляет единую централизованную систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному прокурору Российской Федерации без указаний на цели прокуратуры.

В Республике Казахстан, также как и в Российской Федерации, цели прокуратуры определены в законе Республики Казахстан «О прокуратуре» [2]. Из смысла его статьи 4 вытекает, что прокуратура Республики Казахстан преследует цели обеспечения от имени государства верховенства Конституции и законов Республики Казахстан и защиты прав и свобод человека и гражданина. Несмотря на то, что цели прокуратуры в Российской Федерации определены шире, чем в Республике Казахстан, их общий анализ позволяет сделать вывод о том, что цели деятельности прокуратуры на территории обоих государств состоят в создании такого режима законности, который бы позволил обеспечить верховенство Конституции и законов, а также надежную защиту прав и свобод человека и гражданина.

В отличие от целей прокуратуры законодательство Российской Федерации и Республики Казахстан, не определяет задач прокуратуры. Однако их можно вывести из юридической природы прокуратуры, ее целей и надзорного предназначения.

М.П.Поляков и А.В.Федулов определяет следующие задачи прокуратуры:

1. Задачи по обеспечению единства правового пространства в государстве:

- достижение единообразия и точности при исполнении действующего на территории РФ законодательства;
- обеспечение соответствия издаваемых на территории государства нормативно-правовых актов Конституции и федеральному законодательству;
- гарантированное соблюдение на всей территории РФ прав и свобод человека и гражданина;
- обеспечение судебной защиты нарушенных интересов государства путем подачи исков в арбитражные и гражданские суды.

2. Задачи по осуществлению борьбы с преступностью:

- обеспечение реализации принципа неотвратимости уголовной ответственности за совершенные преступления. Решение этой задачи достигается путем осуществления органами прокуратуры от имени государства уголовного преследования, в том числе и поддержания государственного обвинения в суде, в соответствии с полномочиями, предоставленными уголовно-процессуальным законодательством РФ;

- достижение согласованного взаимодействия различных правоохранительных структур государства в борьбе с преступностью;

- обеспечение законности исполнения назначенного судом наказания или иных мер принудительного характера.

3. Организационные задачи:

- обеспечение оперативного поступления информации об имеющих место различных правонарушениях, организация на должном уровне работы с жалобами и заявлениями граждан;

- установление эффективного сотрудничества с правоохранительными органами других стран для обеспечения эффективности уголовного преследования транснациональных преступных группировок; розыска и экстрадиции преступников, скрывающихся за рубежом; оказания правовой помощи по гражданским и семейным делам гражданам России, находящимся за рубежом; организации обмена положительным опытом работы между прокуратурами различных стран;

- обеспечение населения достоверной информацией о состоянии законности и эффективности борьбы с правонарушениями как в отдельном регионе, так и в целом по Российской Федерации;

- обобщение практических материалов по ведению прокурорского надзора и организация обмена опытом работы с целью повышения эффективности деятельности;

- подготовка высококвалифицированных кадров для структур органов прокуратуры РФ;

- организация работы по повышению их квалификации с привлечением для этого как ученых, так и опытных практических работников прокуратуры [3].

Ф.М.Кобзарев задачи прокуратуры формулирует более сжато. Они состоят в:

- выявлении, пресечении и предупреждении нарушений законов;

- установлении обстоятельств нарушений законов и лиц, виновных в их совершении, и принятии мер по привлечению их к ответственности;

- восстановлении нарушенных прав и законных интересов граждан, общества и государства[4].

Нетрудно заметить, что М.П.Поляков и А.В.Федулов определяют не столько задачи прокуратуры, сколько задачи прокурорского надзора, как основного предназначения прокуратуры, в то время как Ф.М.Кобзарев

сосредотачивается на задачах прокуратуры как органа государственной власти. В этой связи относительно задач прокуратуры следует поддержать последнюю точку зрения.

В отличие от задач прокуратуры, ее функции определены в законах Российской Федерации и Республики Казахстан о прокуратуре. Однако такое законодательное определение функций прокуратуры не сняло дискуссий в юридической науке обеих стран относительно самого понятия «функция прокуратуры». Приведем лишь некоторые точки зрения на этот счет.

По мнению В.В.Клочкова функции прокуратуры есть взаимосвязанные с функциями государства основные направления деятельности прокуратуры, которые предопределяются ее целями и задачами [5].

В.В.Гошуляк, опираясь на понятие функций прокуратуры как основных направлений ее деятельности, выделяет следующие функции прокуратуры: надзорную функцию в различных отраслях прокурорского надзора, функцию уголовного преследования и функцию координации деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью [6].

С точки зрения В.П.Рябцева функции прокуратуры представляют собой такой вид деятельности, который определяется социальным предназначением прокуратуры, выраженным в его задачах [7].

По мнению Д.И.Байтукбаева, функции прокуратуры есть отдельный вид урегулированной законом деятельности органов прокуратуры в определенной сфере правовых отношений, характеризующийся относительной самостоятельностью непосредственных целей, специфических полномочий, форм, методов и правовых средств реализации [8].

И.Ж.Бахтыбаев под функциями прокуратуры понимает систему взаимосвязанных, взаимодополняемых и взаимообусловленных функций высшего надзорного органа государства, то есть, это относительно самостоятельные виды деятельности органов прокуратуры по выполнению поставленных перед нею задач, осуществляемых посредством предоставленных ей полномочий и правовых средств [9].

Примерно такой же позиции придерживается М.С.Шалумов, который понимает под функциями прокуратуры, определяемые правовым статусом прокуратуры, ее местом и назначением в государственном механизме общие обязанности по решению поставленных перед нею законом задач [10].

Развернувшаяся в юридической науке Российской Федерации и Республики Казахстан дискуссия относительно функций прокуратуры при всем разнообразии высказанных мнений, приближает нас к пониманию указанной категории. Она позволяет более четко определить ту роль, которую прокуратура играет в государстве и обществе, насколько она выражает интересы государства, общества и отдельной личности. Поэтому под функциями прокуратуры следует понимать основные направления деятельности прокуратуры в определяемых законом сферах, выражающие

социальное предназначение прокуратуры, как органа, призванного обеспечивать законность в государственно организованном обществе.

В Российской Федерации законом определены следующие функции прокуратуры:

- осуществление надзора за исполнением законов федеральными министерствами, государственными комитетами, службами и иными федеральными органами исполнительной власти, представительными (законодательными) и исполнительными органами субъектов Российской Федерации, органами местного самоуправления, органами военного управления, органами контроля, их должностными лицами, субъектами осуществления общественного контроля за обеспечением прав человека в местах принудительного содержания и содействия лицам, находящимся в местах принудительного содержания, органами управления и руководителями коммерческих и некоммерческих организаций, а также за соответствием законам издаваемых ими правовых актов;

- осуществление надзора за соблюдением прав и свобод человека и гражданина федеральными министерствами, государственными комитетами, службами и иными федеральными органами исполнительной власти, представительными (законодательными) и исполнительными органами субъектов Российской Федерации, органами местного самоуправления, органами военного управления, органами контроля, их должностными лицами, субъектами осуществления общественного контроля за обеспечением прав человека в местах принудительного содержания и содействия лицам, находящимся в местах принудительного содержания, а также органами управления и руководителями коммерческих и некоммерческих организаций;

- осуществление надзора за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание и предварительное следствие;

- осуществление надзора за исполнением законов судебными приставами;

- осуществление надзора за исполнением законов администрациями органов и учреждений, исполняющих наказание и применяющих назначаемые судом меры принудительного характера, администрациями мест содержания задержанных и заключенных под стражу;

- уголовное преследование в соответствии с полномочиями, установленными уголовно-процессуальным законодательством Российской Федерации;

- координация деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью;

- возбуждение дел об административных правонарушениях и проведение административного расследования в соответствии с полномочиями,

установленными Кодексом Российской Федерации об административных правонарушениях и другими федеральными законами [11].

В Республике Казахстан прокуратура:

- осуществляет высший надзор за точным и единообразным применением Конституции, законов и указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов;
- выявляет и принимает меры к устранению нарушений Конституции, законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов;
- опротестовывает законы и другие правовые акты, противоречащие Конституции и законам Республики Казахстан;
- осуществляет надзор за соблюдением прав и свобод человека и гражданина, законных интересов юридических лиц и государства;
- осуществляет надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности;
- осуществляет надзор за законностью дознания и следствия;
- осуществляет надзор за законностью административного производства;
- осуществляет надзор за законностью исполнительного производства;
- участвует в нормотворческой деятельности государственных органов в пределах своей компетенции;
- представляет интересы государства в суде;
- в порядке и пределах, установленных законом, осуществляет уголовное преследование;
- формирует государственную правовую статистику с целью обеспечения целостности, объективности и достаточности статистических показателей, ведет специальные учеты, осуществляет надзор за применением законодательства в сфере правовой статистики и специальных учетов;
- координирует деятельность по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью;
- осуществляет надзор за применением законов в сфере международного правового сотрудничества [12].

Сравнительно-правовой анализ законов Российской Федерации и Республики Казахстан о прокуратуре показывает, что прокуратура Республики Казахстан наделена большим перечнем функций, чем прокуратура Российской Федерации. Прокурорский надзор, в отличие от Российской Федерации, в Республике Казахстан является высшим. Здесь прокуратура, кроме тех функций, которые она выполняет в Российской Федерации, формирует государственную правовую статистику с целью обеспечения целостности, объективности и достаточности статистических показателей, ведет специальные учеты, осуществляет надзор за применением законодательства в сфере правовой статистики и специальных учетов; координирует деятельность по обеспечению законности, правопорядка и

борьбы с преступностью. Однако следует отметить, функции прокуратуры в Российской Федерации и Республике Казахстан, несмотря на их определенное различие, являются достаточными для осуществления ее роли и социального предназначения в обществе и государстве. Ее цели, задачи и функции в полной мере выражают юридическую природу прокуратуры как государственного органа, призванного обеспечивать законность и правопорядок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Собрание законодательства РФ. – 1999. – №7. – С. 848.
2. Закон Республики Казахстан от 21 декабря 1995 г. «О прокуратуре» //Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. – 1995. – №24. – С. 156.
3. *Поляков М.П., Федулов А.В.* Прокурорский надзор. – М., 2012. – С. 8-9.
4. *Кобзарев Ф.М.* Прокуратура России: правовое положение и перспективы развития. – М., 2002. – С.8.
5. *Клочков В.В.* Функции прокуратуры: понятие, соотношение с деятельностью, классификация // Прокуратура. Законность. Государственный контроль / Сб. научн. трудов. – М., 1995. – С. 5-7.
6. *Гошуляк В.В.* Прокуратура, адвокатура, нотариат в конституционном праве России. М., 2005. С. 86.
7. *Рябцев В.П.* Прокурорский надзор. – М., 2006. – С. 73.
8. *Бахтыбаев И.Ж.* Концептуальные основы деятельности прокуратуры Республики Казахстан по обеспечению законности. – Алматы, 2008. – С. 171.
9. *Шалумов М.С.* Проблемы функционирования российской прокуратуры в условиях формирования демократического правового государства //Автореф. дис... д.ю.н. Екатеринбург, 2002. – С. 9.
10. Собрание законодательства РФ. – 1999. – №7. – С. 848.
11. Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. – 1995. – №24. – С. 156.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақала прокуратураның мемлекеттік билік мүшелері жүйесіндегі орнын және рөлін салыстыруға арналған. Прокуратураның мәселелеріне және қызметтеріне ерекше талдау жүргізіледі. Қызметтердің айырмашылықтары болғанымен, екі елдің прокуратура органдарының ортақ есептері біртұтас, сонымен қатар мемлекетте және қоғамда олардың әлеуметтік рөлін жүзеге асыру үшін жеткілікті болып көрінеді.

(Ахметова А.Б. Ресей Федерациясы және Қазақстан Республикасы прокуратурасы міндеттерінің салыстырмалы құқықтық зерттеуі)

SUMMARY

The article is devoted to the comparison space, the role of public prosecution in the public authorities, particularly analyzed the objectives and functions of Prosecutor.

Despite the slight difference in function, common objectives and goals of the prosecution authorities of both countries are common and are sufficient to carry out its social role in state and society.

(Ahmetova A.B. The Relatively Legal Analysis of Russian Federation and Kazakhstan Republik Prosecutors Functions)

МАЗМҰНЫ

ФИЛОЛОГИЯ

НҰРАХМЕТОВ Е.Н. СЫЗДЫҚОВА М.О. Ағылшын тілі сабағында ойын технологиясын қолданудың кейбір әдістері	3-8
АҰТБАҰЕВА N.K. ABDUSSATTAROVA N.R. Slang in Mass Media	9-13
САХИТЖАНОВА З. УМАРОВА З. Алыптардың ағылшын және қазақ фольклорындағы ұқсастықтары	14-19
НҰРАХМЕТОВ Е.Н. АБДУЛЛАЕВА Р.А. Ағылшын тілін оқыту үдерісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың әдістемесі	20-23
АҰТБАҰЕВА N.K. КАХАРОВА H.N. Treating Students' Errors in Oral Speech	24-28
НҰРАХМЕТОВ Е.Н. ТАТИБАЕВА А.А. Ағылшын тілі сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың тиімді жолдары	29-32
ЖАНАТАЕВ К.А. АТАЕВА D.K. Learning Styles. Teenagers Learning Style	33-37
НҰРАХМЕТОВ Е.Н. СЫЗДЫҚОВА М.О. Ағылшын тілі сабағында ойын технологиясын қолданудың кейбір әдістері	38-42
НҰРАХМЕТОВ Е.Н. ЕРХОДЖАЕВА М. Қазақ және түрік тілдеріндегі кірме сөздер мен терминдердің қолданысы	43-46
АНАРБАҰЕВА G. URAZBAYEV K.B. About Trends of Metaphorization in the Terminology of the Modern English Language	47-52
НҰРАХМЕТОВ Е.Н. БЕГАЛИЕВА Л.А. Қолөнеріне байланысты қалыптасқан қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдер	53-55

ҚОЖАБАЕВА Ж. УРАЗБАЕВ К.Б.	О коннотативном аспекте значений фразеологических оборотов в английском, русском и казахском языках	56-61
ПЕДАГОГИКА		
ӘТЕМОВА Қ.Т. ИСАБЕКОВА Г.Б.	Көптілді білім беру ортасында маманның тұлғасын қалыптастырудың бүгінгі күнгі бағдары	62-68
ОРТАЕВ Б.Т. КУРАЛБАЕВА А.А.	Оқыту сапасын арттырудағы технологиялық карта құрастыру-әдістемелік іс-әрекет негізі	69-75
ТАРИХ		
ИСМАЙЛОВ А. НАКЫПОВ Б.И.	Накануне и в начале великой отечественной войны 1941-1945 гг.	76-91
СОЦИОЛОГИЯ		
БЕКБУЛАТОВА Ә.Р.	Гендерные аспекты безработицы в Республике Казахстан (социологический анализ)	92-96
ҚҰҚЫҚТАНУ		
ЕРАЛИ А. АЛЕШ С.	Жер зат емес – жер табиғи жаратылыс	97-101
АМІРБЕК А.А. TURSUBEKOVA N.B.	Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Hukuk Açısından Hazar'ı Sınırlandırma	102-107
АХМЕТОВА А.Б.	Сравнительно-правовой анализ функций прокуратуры в Российской Федерации и Республики Казахстан	108-114
МАЗМҰНЫ		115-116